

Gion Nándor

„Eljutottunk oda, ahonnan elindultunk”

Bemutakozó előadás

Bemutakozásként annyit, hogy 1941-ben születtem mint a királyi Jugoszlávia állampolgára. Királyi Jugoszlávia, ezt fontos hangsúlyozni. 1941. február 1-jén. Ugy jó két hónap múlva magyar állampolgár lettem, mert Magyarország visszacsatolta a Bácskát. Én Bácskában születtem, Szenttamáson. Akkor négy évig magyar állampolgár voltam, azután a szocialista utód Jugoszlávia állampolgára lettem anélkül, hogy elmozdultam volna. Onnan néztem a világot, Szenttamásról, s az a világ nem nagyon tetszett nekem. Azzal együtt nem nagyon tetszett nekem, hogy akkor fölemelkedőben volt a családom. Ezt úgy kell értelmezni, hogy a paraszti sorból az apám iparossá kapaszkodott föl. Kőműves lett. Többen kutakodtak aziránt, hogy kissé furcsa nevem van, Gion, honnan származunk. Az egyik ilyen ambiciózus rokonom előállt egy teóriával, hogy mi valóban francia nemesek leszármazottai vagyunk, akiket Mária Terézia betelepített a Dél-Alföldre, a Bácskába, Bánátba. Nekem ez kezdettől fogva gyanús volt, mert ahogy én a családra vissza szoktam kérdezni saját emlékezet alapján, valamennyi őszámom abszolút nincstelen, földhözragadt magyar paraszt volt. Nekem ez a nemesi vonal valahogy nem tűnik túl hitelesnek. Egy másik rokonom, aki alaposabb volt és alaposabban utánanézett, hogy honnan is származunk, végül listával állt elő, s ebből kiderült, hogy a lehetséges őszámunk tényleg francia volt. Elszász-Lotharingiából telepítették be Mária Terézia idejében, és úgy hívták, hogy Stephan Gion, és kőműves volt.

Amikor ezt megtudtam és leszűrtém, akkor mondtam, hogy mi egy nagyon tehetséges család vagyunk, mert több száz éves kemény munkával elértük azt, hogy eljutottunk oda, ahonnan elindultunk. Kőműves család voltunk, saját házuk is volt. Tőlem azt várták el, hogy a családot följebb, egy magasabb rangra fejlesszem, és azt várták tőlem, hogy ne az építőiparban, hanem az acéliparban érjek el valamit. Kiadták a parancsot, hogyha már a család így araszol fölfele, nekem géplakatosnak kell lennem. Büszkén vallom, hogy az is lettem. Diplomám van róla. Akkor egyszerre átváltottam egyfajta humán értelmiségi területre. Ennek két oka van. Az egyik az, hogy meg voltam arról győződve, hogy belőlem jó író lehet. Ezt otthon, becsületes iparos családban nem volt ildomos hangoztatni, de én meg voltam győződve, hogy jó író lesz belőlem. Ez volt az egyik ok. A másik ok, hogy abszolút ügyetlen voltam és vagyok minden kézműves dologra. A géplakatosi diplomát megszerkeztem, de még ma sem tudok normálisan egy szöveget sem beverni a falba vagy megreszelni valamit, egy csavart rendesen becsavarni valahova. Úgy sikerült diplomát szereznem, hogy az elméletben jó voltam. Elméleti síkon eldumáltam magam. A lényeg az, hogy sikerült bejutnom valamiképpen mint szakképzett géplakatos a bölcsészkarra, a magyar nyelv és irodalom tanszékre.

Családom nem volt elragadtatva. Először is nem nagyon értették, hogy mi az, hogy irodalom, mi lesz így belőlem. Ezzel együtt valamiféle tehetségem úgy látszik volt és van az emberek közötti kommunikációban. Ez most egy divatos kifejezés. A lényeg az, hogy az egyetemen eléggé szépen, normálisan haladtam előre, minden vizsgámat letettem, ahogy kell, soha meg nem buktam. Ez az 1950-es években kezdődött és az 1960-as években folytatódott, amikor Jugoszlávia itt Közép-Kelet-Európában egyfajta kirakatország volt a szocialista országok között. Gazdagabb volt mindegyiknél, szabadabb volt mindegyiknél, még a nemzetiségi jogokat is sokkal jobban biztosították, mint más országokban, és ezért nyílt meg a magyar tanszék, amire én beiratkoztam, és amit én befejeztem. Közben már ösztöndíjat kaptam az úvidéki rádiótól, míg tanulmányaimat folytattam. Ott akkor napi 18 órás magyar adások mentek. Az ösztöndíj körülbelül annyi volt, hogy ki tudtam fizetni az egyetemi tanulmányaim során, és naponta kétszer ehettem, egy doboz cigarettát megvehettem. Jól elvoltam. Befejeztem és azonnal a rádióba kellett menjek kezdő újságírónak, aki plakáthíreket közölt, hogy ekkor és ekkor itt és itt, a Kecse utca 25-ben ilyen és ilyen rendezvény lesz és kész. Ennyi volt a szellemi megterhelés. Ebből sokat kellett csinálni. Ezzel kezdtem, de a ranglétrán azért ott is mentem fölfele, aztán már hosszabb cikkeket is írhattam, és kaptam a havi fizetést. Azután rovat szerkesztő lettem, majd irodalmi szerkesztő. De ez már nem egy-két év, hanem egy-két évtized. Azután színházigazgató is lettem, sőt, azután ennek a rádióknak a magyar szerkesztőségében, amelynek ugye napi 18 órás magyar nyelvű műsora volt, főszerkesztője lettem, és ebből a 18 órából 24 órát csináltam. Ez úgy néz ki, mint egy sikerkarrier, ha így elmondja az ember. Valójában az is, de ehhez hozzátartozik, hogy ez volt a civil foglalkozás, a civil szférában csináltam én ezt, azért, hogy beírják a munkakönyvembe, hogy munkaviszonyban vagyok, és egyszer majd nyugdíjat kapjak. Ugyanakkor, mivel kezdettől fogva író akartam lenni, nem géplakatos, nem újságíró, nem főszerkesztő, emellett írtam a könyveimet éjszakánként. Még mindig tartott ez az eléggé jó hangulatú jugoszláv szocializmus, ami nemcsak abban nyilvánult meg az ottani magyarság felé, hogy az egyetemen magyar tanszéket lehetett nyitni, hanem egy egészen erős magyar könyvkiadó is volt. Anyyira erős, államilag támogatott, és ezt bizonyíthatja Vathy Zsuzsa, aki itt ül és nagyjából egykorúak vagyunk, ugyanaz a generáció, hogy nekem, ahogy elkezdtem írni a könyveimet, már három-négy könyvem megjelent, amikor neki itt Budapesten még csak egy. Nem biztos, hogy azért, mert én sokkal jobb vagyok jobb vagyok, hanem ilyen lehetőségek voltak. Én írtam a könyveket, s a civil karrierhez hozzájárult az is, hogy közben megjelentek könyveim.

Ezek a könyvek nem voltak egészen problémamentesek. A pályafutásom legelején úgy nézett ki, hogy csatlakoztam egy csoporthoz, van, aki hallott róla, van, aki nem, úgy hívták, hogy az Új Symposium csoport. Abszolút kozmopolita, abszolút modern és minden, amit akarunk. Erre is volt igen sok pénz, azért, mert hogy kozmopolita és modern volt, ebbe beletartozott egyfajta jugoszlávság is. Valahogy ez a csoport úgy vallotta magát magyarnak, hogy különb magyar, mint az anyaországi magyarok, akiket megszálltak a szovjetek, és egyébként is gyávák meg amit akarsz. A romániai, csehszlovákiai magyarokról nem is beszélve. Mi vagyunk a legkülönb magyarok, mert mi valójában jugoszlávok vagyunk. Nagyon félrevitte a csoport legtöbb tagját ez a jugoszlávság, de bevallom férfiasan, az első könyvem, az első regényem kicsit én is ebben a szellemben írtam meg. Nem volt igazán jó regény, az volt a címe, hogy *Kétéltűek a barlangban*. A kritika valahogy úgy elfogadta. Nem dorongoltak le, dicsérgettek, kezdték jegyezni a nevemet.

Azután megírtam egy másik könyvet, aminek az volt a címe, hogy *Testvérem, Joáb*. Ezt pályázatra írtam meg, mert ebben a bőségekben arra is volt pénz. Az ottani irodalomtörténészek kijelentették, hogy nincs elegendő és nincs igazán jó magyar regény

Jugoszláviában. Kiírtak egy pályázatot, meghívtak húsz embert, adtak nagyon szép előleget, és nagyon szép díjakat tűztek ki. Jelígés pályázat volt. Akkor nekem már kezdett nem tetszeni ez a túlozottan nagy jugoszlávság, mert azért sok mindent tapasztaltam, azzal együtt, hogy újságíró is voltam, meg gyerekkoromtól kezdve sok mindent láttam, ami ellentmondott annak, amit nekünk okítottak. Éreztem, hogy itt valamiféle kirakatpolitika zajlik, aminek én is része vagyok. Amit mondjuk újságíróként vagy civilként, látszólag, el kell hogy fogadjak, de íróként már nem. Megírtam a regényt, ez 1968-ban volt, amikor a csehszlovákiai események megtörténtek. Kicsit csapdába szaladtam, tudniillik a jugoszláv nagypolitika elítélte a csehszlovákiai beavatkozást. Én is elítéltem. Úgy gondoltam, hogy végre sínen vagyok a napi politikával. Megírtam egy elég kemény regényt, nem túlozottan, az akkori viszonyokhoz képest, ahol nagyon leszóltam a Szovjetuniót és az oroszokat, és gondoltam, ha már ennyire összhangban vagyok a napi politikával, valamit azért be lehet írni, és bedobtam, azt hiszem én voltam az első, aki ezt ki merte mondani, mert a háború után visszhangzott Közép-Európa és nemcsak Közép-Európa a „Hideg napok”-tól, és senki sem szólt a „Hideg napok”-at követően a magyarok kiirtásáról a Délvidéken. Én becsempésztem ebbe a regénybe egy-két ilyen mondatot, hogy: amikor a magyar csapatok bejttek Bácskába, nem tudom pontosan idézni, de valahogy így fogalmaztam, hogy igen sok szerbet megöltek, és azután, amikor bejttek a partizánok, rengeteg magyart kiirtottak. Szóval ilyenfajta megfogalmazás volt ebben az egész regényben, de ez egy kocsmai beszélgetésben volt elrejtve. A regény megkapta az első díjat, azt sem tudták, hogy ki írta, mert jelígés volt. Megkapta az első díjat, és amíg én ezt megírtam 1968 végén, a jugoszláv politika fordult egyet, és már nem ítélte el a Varsói Szerződés beavatkozását Csehszlovákiában. Az én regényemben meg ott volt kéziratban. Az első kocsimat akkor tudtam megvenni. Ez a *Testvérem, Joáb* című könyv volt. Én is, mint mindenki, éreztem, hogy baj van, amiért elítélőleg szólok a Szovjetunióról, a Varsói Szerződésről ebben a regényben, bár nem ez volt a fő téma. Ez túlságosan nem bosszantotta volna a jugoszláv hatalmi réteget, hanem ez, amit én elrejtettem, ez a másik, hogy elég sok szerbet megöltek és rengeteg magyart megöltek. Igen ám, de erről beszélni nem volt szabad.

Ha most erről kezdenek beszélni, abban a pillanatban valamiféle tényként ez fölmerül, és akkor lesznek érvek és ellenérvek esetleg, s egyáltalán, ez téma lesz. Akkor belekötöttek, hogy mivel én ártok a nemzetközi kapcsolatoknak, ezt a könyvet talán nem is kellene kiadni. Közben állandóan emerről volt szó. Hosszú huzavona után fapofával megvédtem magam, hogy ez regény és irodalom, ez nem napi politika, a regény hősei beszélgetnek és kiszalad a szájukon ez meg az. Végül megjelent a regény, de sikerült elérnem, nagy balek módjára, hogy fölfigyeltek Magyarországon, hogy ekörül baj van. Mivel a szovjeteket gyalázta ez a fickó, nem engedték be a regényt. Itt Magyarországon feketelistára kerültem, Jugoszláviában pedig abszolút gyanús íróként kezdtek számon tartani, azzal együtt, hogy ez egy olyan tisztességes, rendes újságíró, filmkritikákat is ír meg mindent csinál, de íróként gyanús, és erre nagyon figyeljünk oda. Főleg azért gyanús, mert ki tud bújni. Megvédoljuk konkrét dolgokkal, és ki tudja magyarázni magát. Duplán gyanús, egy sunyi alak. Akkor még megírtam következő könyvem is, aminek az volt a címe, hogy *Ezen az oldalon*. Egy utcáról szól a könyv, és az ebben az utcában lakók, az őslakók, akiket lehet az ott született őshonos magyaroknak is tekinteni, nem szeretik az idegeneket és a kívülállókat. Másba nemigen lehetett ennél a könnynél sem belekapaszkodni, csak inkább a címe zavarta azokat, akik politikusan gondolkodtak, mert voltak benne szerelmi történetek, satöbbi. Ez valójában egy novellafüzér. Ebben is sikerült beszuvasztanom egy novellát, ahol kimondattam azt, hogy micsoda atrocitások voltak a nagy felszabadítás után, a kommunista felszabadítás után. Kissé virágnyelven van mondva, de ez 1971-ben íródott:

Régi megesett történet az öreg Madzsgájról, aki utálta a kutyákat

Kopott egyenruhában és szakadt bakancsban érkezett haza, de századosi egyenruhát viselt, és mindjárt látta, hogy félnek tőle. Megpróbáltak kedvesek lenni hozzá, de Ő mindjárt látta, hogy nem tetszik nekik, hogy ilyen hamar hazaérkezett. De neki sem tetszett sok minden, amit látott, és határozottan az volt az érzése, hogy későn érkezett. B., aki géppisztolyt is hordott az oldalán, előzékenyen mutogatott neki, válaszolt is kérdéseire, Ő pedig folyton csak kérdezett. Sokat kérdezett, mert sok minden nem tetszett neki. Az első, ami nem tetszett neki, a farkaskutya volt. A jól táplált farkaskutya a városháza udvarán szaladgált, és Ő megkérdezte B.-től: miért tartjátok itt ezt a dögöt? A foglyok miatt, válaszolta B. Nagyszerű kutya ez. Amíg itt van az udvaron, a foglyok félnek tőle, mint az ördögötől. Miféle foglyok? B. az udvar másik végébe mutatott. A garázsba zártuk őket, oda, ahol valamikor a tűzoltókocsik álltak. Sokan vannak? Elég sokan, mondta B. Mind itt vannak, akiket el tudunk kapni azok közül, akik a jegyzékben szerepelnek. A jegyzék ugyancsak nem tetszett neki. Miféle jegyzékben, kérdezte. Még a megszállás alatt összeállítottunk egy jegyzéket, mondta B. Elég hosszú jegyzéket. Kik állították össze ezt az elég hosszú jegyzéket? B.-t ekkor már kezdte idegesíteni ez a kérdezősködés, de azért továbbra is előzékenyen válaszolt. Mi néhányan állítottuk össze. Én és még néhányan. Te és még néhányan mit csináltatok a megszállás alatt, azonkívül, hogy jegyzéket állítottatok össze? B. a füléig elvörösödött. Zavartan átmént az udvaron és azt mondta: nem lehattunk mindannyian a hegyekben. Meg aztán ne hidd, hogy itt sokkal könnyebb volt. Nem volt könnyű? Nem, mondta B., és egyre vörösebb lett az arca. Az udvarra akkor kísérték be ketten egy zsíros kalapú parasztot. A régi garázs felé kísérték, a paraszt lehorgasztott fejével lépkedett és szömyen izzadt. A farkaskutya a lábait szaglászta és rávicsoritott. Ezt is beírták a jegyzékbe, kérdezte B.-től. Persze, mondta B. Ha bekísérik, akkor biztosan benne van a neve a jegyzékben. A parasztot belökték a régi garázsba, ők ketten B.-vel bementek a városháza épületébe. B. itt is mindent megmutatott neki, az irodákat, fegyverraktárat, kihallgatósobákat és egy nagyobb helyiséget, amiben szőnyegek, festmények, különféle emléktárgyak és rádiók voltak. Feltűnően sok rádió volt itt, és Ő meg is kérdezte mindjárt: honnan került ide ez a rengeteg rádió? Elkoboztuk őket, mondta B. A megbízhatatlan és gyanús elemektől elkoboztuk a rádiókat. Mindjárt az első napokban begyűjtöttük a rádiókat. Azt hiszem, ez így is van rendjén. Sok a megbízhatatlan és gyanús elem a városban? Elég sok, mondta B. Olyan időket élünk, amikor majdnem mindenki gyanús. Nem árt résen lenni. Innen egy másik helyiségbe mentek, ahol emeletes vaságyak álltak egymás mellé zsúfolva. A vaságyakon fegyveres férfiak heverésztek. Bizalmatlanul és gyanakodva néztek feléjük. Ők fogdossák össze azokat, akiknek a neve a jegyzékben szerepel, mutatott B. a fegyveresek felé. Nagyon jól dolgoznak, még éjszaka sem mennek haza. Azért is csináltunk itt ilyen hálósobaféléket. Ezt is még a megszállás alatt? Nem, nem. Ezt már a megszállás után, mondta komoran B. Sértődötten ráncolta a homlokát és megkérdezte: mondd, mi bajod van tulajdonképpen? Beléptek a hálósobába, végigmentek az ágyak között, és Ő minden fegyveres férfit jól megnézett. Egyiken sem volt egyenruha, legtöbben ingujjban heverésztek, a sapkájukat a falba vert szegre akasztották. Sokat dolgoznak, kérdezte. Nagyon sokat, mondta B. Állandóan készen állnak, sokszor még éjjel is dolgoznak. Eddig még arra sem volt idejük, hogy vacak kis csillagocskát varjanak a sapkájukra? B. is megvizsgálta a szögeken lógó sapkákat és mentegetőzve mondta: nem az a fontos. Az a fontos, hogy jól dolgozzanak. Igyekszünk mindent jól csinálni. Ő még egyszer körülnézett a szobában és megkérdezte: a megszállás után mit csináltatok még ezenkívül? Nem értem, mondta B. Ezen a hálósobafélén és a jegyzékben szereplők összegyűjtésén kívül csináltatok-e még valamit? Mi bajod van? A rádiókat is elkoboztuk. Mit csináltatok még? Nem értem, mi bajod van, mondta B. Szerinted mit kellett volna csinálnunk? A földosztással hogyan álltok? Arra is sor kerül, légy nyugodt,

mondta B. Az ilyesmi nem megy olyan gyorsan. Neked mennyi földed van, kérdezte. Mi bajod van tulajdonképpen, csattant föl B. Ez egyáltalán nem lényeges, és különben is jól tudod, mennyi földem van. A vaságyakon heverésző fegyveresek felé intett. Ezeknek mennyi földjük van, kérdezte. Egész idő alatt nyugodtan, halkán kérdezett, és látta, hogy B. egyre jobban félni kezd tőle. Nézd, nem az a fontos, nyögte B., és az elfordult tőle és kiment a hálószobából. B. utána sietett, a pisztolyok kétoldalt ugráltak a csípőjén, és amikor az első emeleten utolérte, bizalmaskodva oldalba bökte és azt mondta: mutatok én neked itt valami érdekeset. Micsodát? Itt is őrzünk egy foglyot, mondta B. és hunyorított. Egy nagyon jóvágású foglyot. Egészen biztosan neked is tetszeni fog. Ki az a jóvágású fogoly? Egy kollaboránsnak a lánya, mondta B. Fiala és nagyon jóvágású. Szintén kollaboráns, kérdezte. Az apja volt kollaboráns, mondta B. De a vén gazember meglógott, és nem tudtuk elkapni. Mióta őrzitek itt? Két hete, mondta B. Vagy talán már több is, mint két hete. Mindjárt idehoztuk az emeletre, innen semmiképpen sem szökhet meg, aztán nem illett volna a többiekkel összecsukni. Megálltak az egyik lelakatolt ajtó előtt. B. egy kulcsosomót húzott elő a zsebéből, kizárta a lakatot és kinyitotta az ajtót. A szoba üres volt. B. tátott szájjal állt az ajtóban, nem akart hinni a szemének. Nem értem, motyogta, nem értem. Berontott a szobába, mint az örült futkosott körbe a csupasz falak mellett, végül megállt az ablak előtt. Az ablak nyitva volt. B. kitérte az ablakszárnyat, és kihajolt az udvar fölé. Megszökött? Nem szökhetett meg, mondta B. Magasan van az ablak, nem hiszem, hogy innen le mert volna ugrani a földre. Kitérte volna a lábát, sőt még a nyakát is. Esetleg, esetleg olyan szerencséje volt? Mind a ketten kihajoltak az ablakon az udvar fölé. Az udvart betonlapok borították, a hatalmas farkaskutya méltóságteljesen sétálgatott rajtuk. Nem értem, motyogta megint B. Megyek és szólok az embereknek. Berohant a hálószobába, Ő pedig ott maradt az emeleten. Végigjárta a hosszú folyosót, benézett minden helyiségbe, de csak régi poros irodai asztalokat talált meg koszos aktatartókat, amelyek már akkor is ilyen koszosak voltak, amikor Ő még jegyző volt a városházán. Ismét bement oda, ahol nemrég még a jóvágású foglyot őrizték. A nyitott ablakon keresztül hallotta, hogy futkosnak és lármáznak lent az udvaron. Becsukta az ablakot, és indult vissza ki a folyosóra, amikor lélekszakadva megérkezett B. Megtaláltuk, kiabálta, megtaláltuk. Képzeld, a kutyaóiba búj el. Úgy látszik, az éjszaka kiugrott az ablakon, és bebújt a kutyaóiba. A kutya letépte róla szinte az összes ruhát, összemarta az arcát és a karjait, de ő azért ott maradt. Most sem akart kijönni. Nem akar kijönni? Nem, mondta B. Hívtam, hogy jöjjön ki, de nem mozdult. Csak néz, mintha megbolondult volna. Ráuszítottam a kutyát, gondoltam, most már úgyis mindegy, de akkor sem akar kijönni. A kutya teljesen elcsúfította, és olyan, mintha megbolondult volna. Lelőjem? Nem, válaszolt B.-nek, rohant le az udvarra, B. lihegve futott utána. A hatalmas farkaskutya az ól előtt állt, vicsorgatta a fogait, a lány pedig véres arccal kuporgott bent és eszelős tekintettel meredt maga elé. Ruha alig volt rajta, a farkaskutya letépte róla. Hozz egy pokrócot, mondta B.-nek. Minek a pokróc, kérdezte B. Hozz egy pokrócot, ordította olyan hangon, hogy az udvaron bábázkodó fegyveresek ijedten kezdtek szétszéledni. B. elfutott és hozta a pokrócot. Ő akkor bedugta a fejét a kutyaóiba, és azt mondta a lánynak: jöjjön ki szépen, ne féljen, nem bántja senki, nyugodtan kijöhet. A lány rámeresztette eszelősen kitágult szemét és nem mozdult. Tényleg úgy viselkedett, mintha megbolondult volna. Jöjjön ki szépen, mondta neki ismét. A lány a mellére szorította összemart kezét és egyszer csak sírni kezdett, mintha hirtelen valami szomorú dolog jutott volna az eszébe. Jöjjön ki, na jöjjön már ki szépen. Akkor a lány kimászott a kutyaóiból, és beleburkolózott a pokrócba. A hosszú pokróc teljesen eltakarta, csak a feje látszott ki belőle. A farkaskutya dühösen vicsorított a lába mellett. Ő akkor előrántotta a pisztolyát és fejbe lőtte a kutyát. Megörültél, kiáltott rá B. A hatalmas farkaskutya eldőlt a betonkockákon. Fejéből patakzott a vér, Ő pedig belelőtt még egyet, aztán még egyet. Kilőtte az egész tölténytárat. Miért csináltad ezt, kérdezte megdöbbenve B. Miért ölted meg azt a szegény kutyát? Ránézett B.-re, megmutatta neki az üres tölténytárat és azt mondta: mire ismét megtöltöm, tűnj el innen, mert idefektettek a szegény kutyád mellé. És a pribékjeidet is vidd magaddal. Ide figyelj Madzsgaj, kezdte sápadtan B., de a torkán akadt a szó. Nem is figyelt B.-re. Golyókat szedett elő és tölteni kezdte a pisztolyt. Amikor felemelte a fejét, B. már eltűnt a városháza udvaráról. A lány a fal mellett állt a pokrócba burkolózva. Az arca véres volt, látszottak a farkaskutya fogainak nyomai, szemei azonban már nyugodtabbak voltak. Odament a lánynak, és azt mondta: menjen el innen. Menjen el innen, gyorsan, akárhová, csak menjen el. S a lány vastag pokrócba burkolózva kiment az udvarból.

Ezt sikerült beleszvasztanom immár harmadik, negyedik könyvembe, és kis botrány lett belőle, túl nagy nem, azért. Előző könyvem miatt ki voltam tiltva Magyarországról, tehát ez a könyv, amiben ez a novella benne volt, Magyarországon nem jöhetett át. Ennek nem lett itt visszhangja. Ott kiadták pár száz példányban, az emberek szétkapkodták. Nagyon sajnálom, mert nagyon szép könyv volt. Külsője miatt nemzetközi díjat is kapott egy könyvvásáron. De ez úgy eltűnt. Beszéltek róla, hogy van ott egy jó könyv, amiben van egy ilyen novella is. Valahogy elült megint körülöttem ez a majdnem kitért botrány, miközben a közéletben én csináltam a magam dolgait, még mindig sokkal jobb körülmények között, mint bárhol magyar nyelvterületen, beleértve az anyaországot is, a velem egykorú írók. Minden évben megírtam egy könyvet, és az meg is jelent. Én szerettem volna ide beiktatni, de erre sajnos már nem lesz időnk, hogy ne legyek ilyen problémás író, szintén egy pályázat nyomán ifjúsági regényt is írtam, azt is megnyertem, akkor vettem az első tévémet meg az első hűtőszekrényt, és írtam néhány ártatlan novellát. Alkalmi novellák voltak ezek, nem gyereknovellák, de gyerekek voltak a főszereplők. Az ember, aki ír, de gondolom rajzol, épít vagy bármit csinál, valamikor ráérez, hogy itt sikerült neki valamit kitalálnia, és én is ráéreztem, hogy ezek a gyerekszereplők életrevalóak, irodalmi szempontból életrevalóak. A novellák nyomán megírtam néhány kvázi ifjúsági regényt, amelyek szintén ugyanúgy szólhatnak a gyerekeknek, mint a felnőtteknek is, de úgy látszik, hogy nagyon jól rátapintottam és ráéreztem a dolgokra, mert egy másik műfajból fölfigyeltek ezekre a regényekre. Elkezdtek filmeket csinálni belőlük. Akinek az írásaiból filmeket csináltak már, az tudja, hogy mindig csalódik, amikor viszontlátja a filmjeit, mert azok nem olyan jók, mint ahogy megírta. Én is így voltam, de ezzel együtt szélesebb körben forgalomba került a nevem. Ezeket Magyarországon csinálták, azután jugoszláv-magyar koprodukcióban, aztán magyar-francia koprodukcióban. Szóval a nevem már nemcsak az irodalomban, hanem a film terén, legalábbis a szakemberek fejében megragadt, és közben levették az eltiltást rólam tisztán irodalmi szempontból is. Mert ez az eltiltás, amikor az volt, hogy ez egy ellenséges érzületű író, ez azt jelentette, hogy itt Magyarországon megjelentetni nem lehet semmit, a könyveit nem lehet behozni.

Egy időben én magam sem jöhöttem be. No, aztán valahogy az anyaországom kibékült velem, és megengedte, hogy a következő könyveim bejöjjenek ide is. Itt megint szerencsém volt, egy történelmi regényre írtak ki pályázatot, és én jelentkeztem, mert előleget adtak. Megírtam, mellesleg én voltam az egyetlen, aki meg is írtam, hogy ne kelljen az előleget visszaadni. Azt a könyvemem, aminek az volt a címe, hogy a *Virágos katona**, azt már beengedték Magyarországra. Itt a kritika nagyon ráharapott. Feja Gézától kezdve Iliá Mihályig csupa dicsérő kritika jelent meg róla, és akkor már nem mint ilyen félig filmes, félig író, félig szerkesztő, hanem valóban szépiró, a magyar irodalmi köztudatban el tudtak helyezni. És el is helyeztek. Azután megírtam ennek a folytatását is. Ez tulajdonképpen nem történelmi regény, hanem családragény, anyai nagyszüleimről írtam. Kezdődik a századfordulónál, ez az első regény, a *Virágos katona*, amely a legnagyobb sikert érte el. Mellesleg több nyelvre lefordították, legalább öt-hat nyelvre. Ez a

századfordulótól az I. világháború végéig játszódik, utána megírtam *Rózsaméz* címmel a folytatását a két világháború között. Ezt azután közös kötetben adták ki, és ennek szerintem egész jó címet, a *Latroknak is játszott* címet adtam. Ez is megjelent, ez is több magyar kiadásban és több országban. Nemcsak Jugoszláviában, hanem Romániában, Magyarországon is. Azután más nyelven, más országokban. Lengyelországban, Németországban, Szlovéniában. Kicsit családregény volt, de ráakasztottam a történelmi regény címkét, hogy ne kelljen az előleget visszafizetnem, hogy a vajdasági magyarságnak a sorsát mutatja be, egyéni emberi sorsokon keresztül. Az olvasóim felé, főleg az ottani olvasók felé azt akartam szuggerálni, hogy azért mi nem jöttünk meg vagyunk ott. A világpolitika ugyan lenyírta a magyarságnak azt a szeletét és határon túlra vetette, de mi nem jövevények vagyunk, mi ott őshonosok vagyunk, akik otthon vagyunk és otthon akarunk lenni. Ezt próbáltam valamiképpen szuggerálni, magyarok trilógiát terveztem, mert pszichológiára terveztem, a harmadik része az a II. világháború, amikor visszafoglalták Bácskát, majd ismét elvesztették Bácskát, és közben nemcsak hideg napok voltak, hanem nagyon is meleg napok, amikor 4000 áldozatra legalább 40.000 magyart lemészároltak, és ezzel megteremtettek egyfajta hangulatot és egyfajta szellemiséget, amiben legalább 50%-ban a rettenetes volt az uralkodó. És még ma is az. Ezzel akartam folytatni. Várták is sokan, én meg ígértem, elég bután, különféle interjúkban, hogy most írom meg, aztán nem írtam meg, mert közben a civilszférában színházigazgató lettem, írószövetségi elnök, rádiós főszerkesztő, nem is volt időm. De ez csak az egyik kifogás volt, a másik meg, hogy nem szerettem volna erről virágnyelven beszélni. Ezekről a nagyon súlyos dolgokról. Halogattam, holott a politikusok is, és nem csak íróbarátaim mondogatták, de már nyíltan, hogy nézd, most már kitapasztaltuk, hogy neked minden könyveddel baj volt, minden alkalommal megúszta a támadásokat, tehát te elég sunyi vagy, hogy ezt is meg tudod valahogy úgy írni, hogy közölni fogjuk, és ezt is valamiképpen majd megúszod. No, végül is nem írtam meg, hanem amikor elköltöztem, ez 1993 őszén volt, ide Magyarországra, akkor írtam meg a harmadik kötetet, *Ez a nap a miénk* címmel. Meg is jelent. Gyorsan el is fogyott, aztán a közös cím alatt, a *Latroknak is játszott* cím alatt a három regény ismét megjelent. Ez már nem fogyott el olyan nagy példányszámban, de itt megírtam, és akkor jöttem rá, hogy még mindig nem írtam meg végig ezt a történetet. Valahol hiányzik az a rész (akik benne voltak a korban, tudják, milyen volt), hogy 1947–48 után, amikor megtörtént az összeütközés, politikai összeütközés a Szovjetunió és Jugoszlávia között, a jugoszláviai magyarok duplán gyanúsakká váltak. Egyrészt, mert magyarok, másrészt, mert Magyarország is ehhez a táborhoz tartozik, ebből kifolyólag tehát lehet, hogy jobban vonzódnak ehhez az oldalhoz, mint amahoz, amit a titóista Jugoszlávia vall, és akkor is eléggé megtizedelték, nem annyira, mint a háború után, de eléggé megtizedelték az ottani magyarokat. És mondom, duplán gyanúsá váltak, tehát ott egyáltalán a visszavonulással folyton bajok voltak. Nos, ezt a részt még nem tudtam megírni. Úgy döntöttem, hogy ezt írom most meg. Ebből a trilógiából lesz egy négyrészes regény, mert ezt még hozzá kell írni és hozzá is lehet. Meg fogom csinálni. No de közben idejöttem.

Nagyon szerettem volna panaszkodva átjönni Magyarországra. Hogy engem hogy elnyomtak ott Jugoszláviában, és hogy mennyire megszenvedtem a magyarságomért. De ez nem igaz. Nem nyomtak el, nem is szenvedtem. Támadgattak valóban, volt úgy, hogy csapkodtak körülöttem a villámok, de még amikor a Milosevic-rezim került hatalomra, jóformán én voltam az egész Vajdaságban az egyetlen főszerkesztő, akit nem váltottak le és nem rúgtak ki az utcára, nem csuktak le. Ebben nyilván az is közrejátszott, hogy ennek a fickónak valami neve van, az irodalomban is, hagyjunk meg valakit, holott szinte én magam provokáltam, hogy rúgjanak ki. Egyáltalán nem mentegőtöztem azért, amit korábban csináltam, amit a szerkesztőségem csinált. Mert itt arról volt szó, hogy voltak az autonomisták, engem azok választottak meg, akik a Vajdaság autonómiáját őrizték és abajgatták. Ez megbukott, hát persze hogy elővették a főszerkesztőket, hogy ti annak idején az autonómiáért ágáltatok, mit is csináltatok? A ti embereitek mit is csináltak? Ez egy egységes Szerbia. Minden főszerkesztő mentegőtözött, hogy amikor történtek az események, épp szabadságon volt, beteg volt. Ezeket sorban kirúgták. Én voltam az egyetlen, aki azt mondtam, hogy uraim, mert akkor az elvtársról áttértünk erre, tessék megnézni, mi ment a műsorban. Én egy száztagú szerkesztőséggel rendelkeztem, uraim, minden, ami elhangzott, az én tudtommal hangzott el. Váltakoznak le, de mást ne bántsanak. Hatásosan hazudtam. Annyira megdöbbenek, hogyan lehet valaki ennyire örült, hogy ilyesmiket vállal, hogy nem váltottak le. Azt mondták, jó, tényleg tényeket közölt csupán, és maradtam. Még csak nem is úgy jöttem át Magyarországra, hogy azt mondhattam: engem mint főszerkesztőt lenyagoztak. Nem. Egyszerűen átjöttem, mert éreztem, hogy az nem az én világom többé, és én már hasznosat nem tudok ott tenni.

Az a világ ellenem fordult. Főszerkesztőként nem tudtam hasznos lenni. Írni pedig itt is tudok.

Még főszerkesztő voltam a rádióban, ahol a műsorokat építették le. Nagyon ravasz módon. Fölszóllítottak, hogy 20%-át az embereknek el kell bocsátani. Én mondtam, hogy nem bocsátom el, mert ahhoz, hogy ilyen műsort adjunk, ahhoz kell nekem száz ember. Akkor kezdtek behívni katonának az embereket, a fiatal újságírókat. Ezeket én mind kivédtem, nem engedtem, hogy behívják őket, egyszerűen sunyi balkán módon azt mondtam, hogy akihez becsöngetnek éjjel, mert éjjel vitték a behívókat, ne nyisson ajtót. A felesége nyisson és mondja azt, hogy nincs a férje otthon. Ha megkapta a katonai behívót, azonnal hívjon föl engem otthon, mindegy, hogy éjjel, bármikor, és egy hétre tűnjön el valahova. Én pedig másnap bemegyek a rádióba, és azt mondom, hogy tegnapról rendkívüli szabadságra küldtem el. Jöttek is aztán hozzám a belügytől meg a titkosszolgálattól, hogyhogya mindig a behívottakat küldöm el rendkívüli szabadságra. Mert az egy hét olyan volt, hogy például 1000 embert be kellett hívni a frontra. Akkor kivittek 3000 behívót. Nemcsak én tudtam ezt, hogy ez elől ki lehet surranni. Mások is tudták. Addig mentek, amíg az ezer embert össze nem szedték. Amikor összeszedték az ezer embert, akkor a többit békében hagyták. De egy hét múlva visszajöhettek. Senki sem tudhatta, hogy ki tud-e bújni ily módon másodszor vagy harmadszor. Kezdték elmenni. Kezdték fogyatkozni a szerkesztőségem, anélkül, hogy fogyasztották volna. A férfiak szökdöstek át Magyarországra. És nekem nem engedték, hogy fölvegyek új embereket. Kezdték döglődni az, amit fölépítettem. Akkor mondtam, hogy ehhez én már nem adom a nevemet, hanem átjövök Magyarországra. Lemondtam, eljöttem. Becsöppentem ebbe a magyar milióbe, s nem mártírként. Nem fogadtak tárt karokkal. Se lakást nem kaptam, se állást. Amennyi pénzt átmentettem, azon a gyerekeimnek tudtam lakást venni. 1993-ban jöttem át. Vettünk magunknak is a feleségemmel egy lakást. Elkezdtünk dolgozni. Egyebek között írtam egy novellát az MTI pályázatára. Első díjat nyertem vele. Szerencsém van a pályázatokkal.

Nem baleset lesz

Barátságatlan téli éjszakán, egy koszos nemzetközi gyorsvonat módfelett nedves fülkájében kissé nehéz a régi szép nyarakról és a zöldellő szőlődombokról társalogni még akkor is, ha szép széles és napsütéses fényképet raknak az ember elé. Bozóki Sándor azonban szelíd buzgósággal szedegette elő feneketlen aktatáskájából a baranyai fényképeket, amelyeken éppen akkor érett a szőlő, gazdag szüret ígérkezett, és amint elmondtam, tényleg gazdagon szüreteltek azon az őszön. Fiatal lányok szedték a szőlőfürtöket, és esténként gyönyörűen énekeltek. Aztán persze oda is elért a háború. Bozóki Sándor elmenekült a Drávaszögből, emelt vérdíjat tűztek ki a fejére. Talán azért, mert jámbor könyvtárosként nem a legmegfelelőbb könyveket osztogatta az olvasóknak, vagy csak a nagy kőháza, hűvös borospincéje miatt. Elég az hozzá, hogy sürgősen távoznia kellett. Azóta előadásokat tart a könyvtárosok összejövetelein unalmas szakmai tudnivalókról és ebből kifolyólag sokat utazik. A debreceni

vasútállomáson futottunk össze teljesen véletlenül. Fölszálltunk az első gyorsvonatra, amely Budapestre tartott. Bozóki Sándor ragaszkodott hozzá, hogy a büfé melletti első dohányzófülkébe üljünk, mivel mindketten erős dohányosok vagyunk. A dohányzófülkében azonban nem voltak hamutartók, garázda emberek letördelték valamennyit. Bizonyára részegek voltak az előttünk utazók, mert igen sok sörösüveget és két vodkásüveget hagytak maguk után. Az üres üvegek a lábunk mellett gurultak előre és hátra a vonat zakatolásának ütemére. A padlószőnyeg lucskos volt, vodka- és sörszagú, de Bozóki Sándort, az edzett utazót ez egyáltalán nem zavarta, kinagyított szőlőfürtöt nézegetett, és mosolyogva azt mondta: Abban az esztendőben hosszú volt a nyár, és megteltek édességgel a szőlőszemek. Én nem vagyok edzett vonatossal, és az utóbbi időben nem kedvelem a nosztalgikus beszélgetéseket, mert azok általában szomorúan végződnek. Honnan jön ez a mocskos vonat, kérdeztem idegesen. Sohasem láttam ennyire leromlott nemzetközi gyorsvonatot. Nem tudom pontosan, hogy honnan jön, de minden bizonnyal elég messziről, mondta Bozóki Sándor szórakozottan, és újabb fényképet vett elő a táskájából. Itt van a nagy diófa a borospincém előtt. Egyszer te is üldögéltél alatta, jó bort ittunk egy sikeres író-olvasó találkozó után. Kár, hogy csak egyszer látogattál hozzánk. Most is sikeres író-olvasó találkozóra jövök, mondtam. Gyönyörű gimnazista lányoknak magyaráztam, hogy milyen nagy író vagyok én. Elhitték? Úgy tettek, mintha elhitték volna, de a vasútállomás előtt találkoztam egy rosszfajta lánnyal. Cigarettaért kért tőlem, és miután adtam neki, biztosított róla, hogy elhiszi, hogy nagy író vagyok. Akkor talán nem is volt egészen rosszfajta lány, mondta Bozóki Sándor, és megmutatta a következő fényképet, amelyen három férfi állt a szőlőtőkék között. Bozóki Sándor, a bátyja és egy számomra ismeretlen ember. Mindhárman mosolyogtak, nyilván a gazdag szüret reményében. Egy csoportképről nagyítottam ki. Emlékszel még Lajosra, a bátyámra? Igen. Ő otthon maradt vigyázni a házra, a szőlőre és a pincékre. Lelőtték. Kik? A számomra ismeretlen emberre mutatott. Mioták. Takaros kis háza volt a falu mögötti dombon és jól gondozott kis szőlőskertje. Jó barátságban éltünk akkoriban. És miért ölte meg Lajost? Bozóki Sándor a vállát vonogatta. Talán a nagy házra és szőlőskertre vágyott. Most megvan neki. Csak hogy én már összegyűjtöttem a pénzt. A 2000 dollárt. Ennyi kell egy látogatáshoz. Haza akarsz látogatni? A fejét rázta, lehúzta az ablakot, kinézett a havas földekre. Cigaretta gyújtott. Nyilván nem megyek haza. Majd valaki másnak megfizetem az utat. Eddig arra gyűjtöttem. Tehát ez a nosztalgikus beszélgetés is szomorúan végződött, ahogy azt jó előre sejtettem. Tüntesd el a fényképeket, mondtam, és menjünk át egy tisztább fülkébe. A fényképeket gondosan visszarakta a táskába, az órájára nézett. Fél óra múlva ebben a fülkében kell találkoznom egy emberrel. Még sohasem láttam az illetőt, csak annyit tudok róla, hogy Leonyidnak hívják és nyakkendővel házal. Egy égővörös nyakkendőt akarok venni tőle. De addig átmehetünk a büfébe és fizethetsz egy pohár bort. Bizonyára kaptál honoráriumot irodalmi henceseidért. Kaptam honoráriumot, és örültem, hogy legalább fél órára kimehetek a koszos fülkéből a valamivel tisztább büfébe. Ott egy szál pincér unatkozott. Rendeltem két pohár bort, az ablakhoz álltunk, bámultuk a kinti sötétséget, és a bor minőségéről, azaz karcosságáról elmélkedtünk. Közben kicsit megélenkült a forgalom. Betévedt két borostás arcú fiatalember, egyforma lila nadrágban, és egyforma kikericsárga bőrdzsekiben. Szemmel láthatóan kedvelték a rikító színeket, és valamiért az volt az érzésem, hogy bennünket követnek. Az érzésem ezúttal sem csalt, mert alig hogy megkapták az italukat, az egyik odajött hozzánk és halkán azt mondta Bozóki Sándornak: mi olcsóbban elvégeznénk a munkát, mint Leonyid. Bozóki Sándor is halkán válaszolt: nekem a legjobb külföldi szakember kell. Mi is külföldiek vagyunk és értjük a dolgunkat. Bozóki Sándor végigmérte a fiatalembert. Nem bízom az olyan emberekben, akik lila nadrágban járnak. A rosszarú fickónak megvillant a szeme, de aztán mégis eloldalgott mellőlünk. Társával az egyik sarokba húzódtak, puszogtak valamit a hátunk mögött. Nem értettük, milyen nyelven. Visszatérhettünk a bor elemzéséhez, de mielőtt belemélyedhettünk volna, a hátunk mögött padlóra esett és darabokra tört egy üvegpohár. Aztán hangos köhögés hallatszott. Hátrafordultunk. A két lila nadrágos fiatalember kétrét gömtyedve, fildokolva támolygott az ajtó felé. Amikor az ajtó becsukódott mögöttük, mintha jajkiáltást is hallottam volna. És ekkor már Bozóki Sándor és a pincér is krákolgott és köhögött. Nekem könnybe lábadtak a szemeim, kegyetlenül szúrós bűzt éreztem. Összeszorult a torkom. Levegőért kapkodva siettünk vissza a lucskos fülkébe. Vagy öt percig szólni sem tudtunk, csak bámultunk. Aztán cigaretta gyújtottunk, és még mindig nem értettük, hogy mi történt. Akkor belépett egy elegáns öltözetű férfi, olyan harmincéves forma lehetett. Diplomata táskát tartott a kezében, udvariasan köszönt, leült, ártatlan kék szemével megnézett bennünket, kinyitotta a táskát, és nyakkendőt helyezett maga mellé az ülésre. Bocsánatkérően magyarázkodott. Sajnálom, hogy magukat is megköhögtem, kénytelen voltam egy kis féregirtó gázt fújni azokra a tetűkre, hogy ne molesztálják az ügyfeleimet. Bozóki Sándor kiválasztott magának egy égővörös nyakkendőt, és átadott egy vaskor fehér borítékot és azt a fényképet, ahol három ember áll a szőlőben. Az elegáns idegen a táskájába tette a borítékot, a fényképet hosszasan nézegette. Ő az, mutatott Bozóki Sándor a fényképre. Név és cím a hátlapon. Leonyid megfordította a fényképet, rosszállóan csóválta a fejét. Mioták. Kedves nép. Baleset legyen? Nem, mondta élesen Bozóki Sándor. Kés vagy pisztoly? Mindegy. A fényképet tedd a feje mellé. Majd megüzenem, hogy az elvégzett munka után a másik borítékot hol és mikor várom, mondta az elegáns öltözetű férfi, aztán fölállt, udvariasan elköszönt, kiment a fülkéből. A kitergetett nyakkendőket nem vitte magával. Bozóki Sándor kissé szomorúan, de mégis elégedetten dőlt hátra. A nyakkendőket elosztjuk, mondta. Bármikor szükségünk lehet rájuk, és most már kereshetünk egy valamivel tisztább fülkét. Még rengeteg szép nyári fényképet szeretnék megmutatni.

Erre is ráharaptak a filmesek. Előzőleg az én egyik regényemből írtak velem egy filmforgatókönyvet. A királyi televízió. Megírtam, maga a regény és a forgatókönyv is arról az időszokról szól, de még Jugoszláviában, amikor a polgárháború kezdődik. Megírtam ezt a forgatókönyvet, nekem ki is fizették, és ahogy az lenni szokott az utóbbi időben, pénz az tovább nem volt, hogy filmet csináljanak. Elfeküdt és porosodott. De ezt a novellát fölfedezték, s azt mondták, hogy lehetek én ilyen marha, miért nem ebből írtam filmet. Végül megegyeztünk, hogy engem kifizetnek, ha hozzáragasztom a forgatókönyvhöz. Hozzá is ragasztottam, ezt is kifizették, megint nem történt semmi. A királyi televízió kiadta valami magánproducernek ezt a filmet, akik megpróbálták a jugoszláv felet is bevonni, hogy csináljuk közösen. De egyiknek sincs pénze. Azonkívül, amikor azok meghallották, hogy én írtam, eleve elkezdtek tiltakozni, hogy szó sem lehet róla. Gion gyanús. Mit ad Isten, a maszek producer végül megcsinálta a filmet. A szerbek nélkül. A rendező orosz klasszikusokat rendezett a kádári érában, és menő fiú volt a tévében és igen sok színészt alkalmazott jó pénzért. Hálából – állítólag – ezek a színészek most eljöttek hitelbe játszani. Nem is rossz nevű színészek, ilyenek, hogy Andorai Péter, Gálfy László, Balkai Géza, Kubik Anna, a női főszereplő, szóval elég jók. Hogy visszatérjek a novellához, úgy látszik, hogy ez a bérgyilkos, ez a Leonyid, megragadta nemcsak az én fantáziámat, hanem a filmesek fantáziáját is, mert tegnapelőtt már jöttek hozzám, hogy írjam meg a folytatást is, de ez a Leonyid benne kell hogy legyen.

Nemcsak ezt a fickót dobtam bele már néhány novellámba, hanem kínai maffiózókat is, és néha tényleg elgondolkozom, az ötlet az magától adódik. Nagyjából ez lett volna a bemutatkozásom, ennek a bemutatkozásnak a hivatalos része. Azután beszélgethetünk akármiről, amíg iszogatunk. A lényeg az, hogy most itt vagyok. 1993 óta minden évben megjelenik egy könyvem. Filmeket is csináltak

a könyveimből. Írok a folyóiratokba. Megjelenési gondjaim nincsenek. A rádióban közöltek hangjátékaimat. Az Írószövetségben szépen elvagyok, s azzal együtt, hogy próbálom folytatni azt, amit még ott Délvidéken elkezdtem, folytatni annak az eseménysorozatnak a leírását, amiről tudok, ami bennem van és amit meg kell írni, azt csinálom, s ugyanakkor közben születnek ilyen írások is. Ezek remélhetőleg jók lesznek, és azért örülök még külön, hogy bekerültem ebbe a társaságba, mert itt jól érzem magam. Azt sem mondanám, hogy ezen kívül rosszul érzem magam, mert olyan divatos hangoztatni, hogy Budapest mocskos, meg ez az ország csúnya és rossz. Én nem tartom ilyennek. Ami valójában zavar engem, aki azelőtt csak vendégként jöttem ide, de most már itteni lakos vagyok és ebbe kell beilleszkednem, az zavar igazából, hogy túl sok a rosszkedvű ember. Több jókedvű embert szeretnék látni. Persze beszélhetünk, hogy mennyi kifogásolnivaló van az emberekben, meg az országban is. Én mindig szerettem ezt az országot, kívülről is, belülről is szeretem. Ebből kifolyólag szívesen írok is. Írhatok ilyen novellákat is, amiket írtam, de máshol nemigen tudnék élni és nem is akarok.

2000. december 14.

Elhangzott 2000. december 14-én, a Magyar Művészeti Akadémián. Megjelent a Magyar Művészeti *Akadémiai beszélgetések*, 5 című kiadványában. A szöveget Nagy Franciska gondozta. Előadásában Gion Nándor kérdésekre is reagált, a kérdéseket elhagytuk, s ugyancsak elhagytuk a beszélgetés záró, a korábbinál oldottab részét. (A Szerk.)

* A kötet címének írásmódja ingadozik (Virágos Katona, Virágos katona) – A Szerk.

„... csak nézett ránk és hallgatózott”

Gion Nándorral beszélget Elek Tibor*

– Közismert, hogy pályád a hatvanas évek második felében indult a legendás hírű Új Symposion nemzedék tagjaként. 1968-tól sorra, szinte évente jelentek meg a jobbnál jobb, általában pályadíjnyertes regényeid (Kétéltűek a barlangban, 1968; Testvérem Joáb, 1969; A virágos katona, 1973; Latroknak is játszott, 1976), novellásköteteid (Ezen az oldalon, 1971; Olyan, mintha nyár volna, 1974) a később megfilmesített ifjúsági regényeid (Postarablók, 1972; A kárókatonák még nem jöttek vissza, 1977; Sortűz egy fekete bivalyért, 1982). Hogyan látod ma az eltelt 30-35 év távlatából a Symposion-nemzedék irodalomtörténeti szerepét, helyét, s benne, hozzá képest a saját indulásodat?

– Szerencsére beleszűltem és belekeveredtem egy olyan helyzetbe, eseményorozatba, amikor jó volt Jugoszláviában magyar írónak lenni. De kicsit messzebből kell indítanom. Én becsületes géplakatos vagyok, diplomám van róla, bár a szakmából semmit nem tudok, én voltam a világon a legügyetlenebb géplakatos. A szerencse az, hogy amikor az iskolát elvégeztem és dolgoznom kellett volna géplakatosként, akkor Jugoszláviában, Újvidéken megnyílt a magyar tanszék, ahová még ilyen szakiskolából is fölvettek a hallgatót, ha a különbözeti vizsgákat letette. Én letettem, s így bekerültem a bölcsészkarra, a magyar tanszékre, azzal a céllal, hogy majd író leszek. A szerencsém azzal folytatódott tovább, hogy az újvidéki rádióban akkor már volt magyar szerkesztőség, magyar műsor, és engem ösztöndíjaztak, amiből tudtam fizetni az albéletemet, az ebédemet és a vacsorámat, meg heti három doboz cigarettát. Ennek segítségével végeztem el az egyetemem. Aztán beálltam egyfajta szaladgáló újságírónak (mivel a rádiótól kaptam az ösztöndíjat), előbb plakáthíreket írtam, majd hosszabb cikkeket is, és így araszolgattam a szerkesztőségben újságíróként. Közben a kollégák tudomásul vették, hogy éjszakánként könyveket is írok, mert az a mániám, hogy író legyek, s benne vagyok a Symposion mozgalomban.

Azokban az években fölfutott Jugoszláviában egy fiatal magyar értelmiségi gárda, akik a magyar tanszéken, profi módon, irodalmat tanultak. Mint minden első generáció, akik bekerülnek egy egyetemre és azt hiszik, hogy ők mindent tudnak, mi is azt hittük. Az akkori jugoszláv politika nagyon jól látta a mi helyzetünket, s igyekezett kézben tartani, irányítani bennünket. Azt mondta: jól van fiúk, tanuljatok, csináljátok, irjatok, ti különb magyarok vagytok, mint a magyarországi magyarok. S ez nem is volt egészen blöff, ugyanis a korombeli magyarországi írók akkoriban ötvenként jelentettek meg könyveket, amikor én évenként, s erre volt pénz. Csakhogy volt ennek az egésznek egy svédcsavarja: különb magyarok vagytok, nem is vagytok egészen magyarok, ti valójában kozmopolita zsenik vagytok, mi adunk pénzt, hogy jelentessétek meg az Új Symposion című folyóiratot, ahol mindent írhattok, az oroszokat is szidhatjátok magyarul (amit akkor csak mi tehettünk meg az egész magyar nyelvterületen), de ti valójában világpolgárok vagytok, valójában jugoszlávok vagytok. Kísérletezhetek ti akármivel, nem úgy vagytok ti, mint a magyarországi írók, hogy esküdni kell a szocialista realizmusra, nyugodtan foglalkozzatok csak a modern irányzatokkal. És mi bele is mentünk ebbe a játékba, mert jó volt, hogy nyitva volt előttünk a pálya, Jugoszláviában elfogadtak bennünket, mert mi voltunk azok a jugoszláv magyarok, akik (ahogy mondták) nem nemzetieskednek, akik internacionalisták. Magyarországon ugyanakkor gyanúsak voltunk, mert kacérkodtunk a szürrealizmussal és egyéb avantgárd irányzatokkal, de épp emiatt mi még fontosabbak lettünk a magyar nyelvterületen.

Visszatérve a saját indulásomra: amellett, hogy a havi fizetésemért újságíróként kőkeményen megdolgoztam, írtam a regényeimet. Az első elég silányra sikeredett, kicsit trükkösködtem, moderneskedtem. A kritika szerencsére elég jól fogadta, kalapáccsal nem vertek fejbe, sőt időnként még dicsértek is. De akkoriban döbbsentem rá, hogy kisebbségi magyarként túlságosan nagy luxus lenne az, ha csak moderneskednénk, mondani is kellene valamit, mégpedig a valóságról. S a második (a pályadíjnyertes) regényem (Testvérem Joáb, 1971) már ennek a szándéknak a szellemében született, s ebből lett az első bajom íróként, de valójában íróként is ezzel a könyvemmel szereztem nevet.

– Prózád háttérében a kezdetektől mindmáig meghatározó erővel van jelen a szülőföld, a szenttamási, a bácskai táj a maga emberformáló, soknemzetiségű társadalmával. Úgy látom, a szülőföld (legyen szó akár regényről, novelláról, novellaciklusról) kimeríthetetlen forrásnak és élményanyagoknak, a legfőbb ihlető erőnek bizonyul számodra. Más íróknál is megfigyelhető (különösen első műveikben), hogy az otthonról hozott anyagból táplálkoznak, de ilyen következetességgel, súllyal keveseknél. Te miben látod ennek a magyarázatát?

– Az emberekben. Én az a fajta ember vagyok, aki, ha szembe nézek valakivel és beszélök valakivel, akkor sohasem beszélök fölöslegesen, és inkább kérdezni szoktam, de nem azért, hogy teljék-műljék az idő, hanem oda is figyelek a válaszra. Ez velem született adottság, hogy odafigyelek az emberekre. Például régi gyerekkori barátaim még most is azt mondogatják – aminek én abban az időben nem voltam tudatában –, hogy itt volt ez a Nándor, aki állandóan csak nézett ránk és hallgatózott. S ha ők így látták, akkor ez valószínűleg így is lehetett egy kicsit. Ez az az időszak volt, amikor nálunk nemhogy televízió nem volt, de rádió sem volt, sőt áram sem volt. Az emberek leültek és beszélgettek, és általában volt mondanivalójuk egymásnak. Én odafigyeltem mindenkire, a rokonokra, a szomszédokra, majd leülepedtek és később előjöttek ezek a tőlük hallott történetek. Nemcsak azért, mert szépen tudtak mesélni, hanem mert igen kegyetlen időket éltünk át. Gyerekefjével születtem bele a második világháborúba, azokba az időkre, amikor bevonultak a magyar csapatok a Bácskába, majd amikor kivonultak a magyar csapatok, és az ott maradt magyarokat kezdték irtani, de úgy, hogy keresztvágó fűrésszel kettéfűrészelték, karóba húzták őket. Én akkor gyerek voltam, de ezeket a történeteket hallottam. Aztán az évek múltak, de ezek az évek továbbra is nagyon komisz évek voltak, és belém ivódta. S amikor már tanultam az irodalmat és tudtam, hogy az irodalomnak miről kellene szólnia, akkor jöttem rá, hogy azok, amiket én annak idején hallottam, azok fontos dolgok, s ezekről nekem jól kellene írni, hogy aki elolvassa, az is érezze, hogy fontos, amit olvas. Innen van az, hogy szinte kiapadhatatlan ez a nyersanyag, ami akkor halmozódott föl. Beleszülettem egy kegyetlen korbba, amikor jó beszédű emberek tudták elmondani, hogy mik történtek, és én éppen abban a korban voltam, amikor ezt regisztráltam, még hozzá hosszútávon.

– Fantasztikus memóriád lehet.

– Valóban, a feleségem is mindig ezt mondja.

– Az egyik interjúdban említet, hogy egyfajta „dúsított realizmust” művelsz. Mit értesz ez alatt, és egyáltalán, mi jellemzi a Te realizmus-koncepciódat, mi annak a lényege?

– Hosszan és nagyon unalmasan lehetne erről elmélkedni, de megpróbálom másként. Vegyük a regényeimben szereplő Török Ádám példáját! Ő egy rablógyilkos volt a valóságban is, nem kitalált figura. Ha kellett, Török Ádám gátlástalanul rabolt és gyilkolt, mert az volt a véleménye, hogy márpedig ez neki jár. Ugyanakkor legendák is kavarogtak a személye körül. Egy kisebbségi sorsban élő magyar népcsoportnak is a képviselője volt, és miután gátlástalanan ütött, szűrt és lőtt, és főleg a szerb hatalommal szemben, így kissé

magyar nemzeti hős lett. No, itt kezd a dolog valamiképpen színesebbé válni, és itt jön be a „dúsított realizmus”: van egy rablógyilkos, aki nem fél semmitől, de kisebbségi sorsban élő magyar, és így sem fél senkitől, nem fél a szerb hatalomtól sem, igaz, nem azért, mert egy nemes lelkű Robin Hood, hanem, mert egyszerűen el akar venni valamit, és ha egy szerb rendőr áll vele szemben, akkor minden további nélkül elvágja a nyakát. De, amikor mesélik a történeteit, akkor már azt mondják, hogy ez a Török Ádám aztán milyen beleváló gyerek volt, milyen kemény magyar férfiú. Ezt próbáltam én megfogni úgy, hogy ne szépítem túlzottan meg az ő történetét, de a valós történeteknél valami többet hordozzon a mindennapi élete és sorsa. Ezt értem én a dúsított realizmuson. Ebben kicsit benne van az is, hogy mi történt a valóságban, de nem riportokat írok, és nem tényregényt, hanem regényt. S amikor regényt írok, akkor jogom van kissé belemagyarázni a hőseim cselekedeteibe, jellemébe valami többet, ami a valóságban nem volt benne, esetleg valami kevesebbet.

Egy másik példa lehet írásaim nőalakjai. Egy buta tyúk, egy nő, akinek írói ambíciói voltak, egyszer azt mondta, hogy ez a Gion nem ért a nőkhöz, nála a nők vagy boszorkányok, vagy pedig tündérek, nincs köztes állapot. Elgondolkoztam, megnéztem a nőalakjaimat, és észrevettem, hogy tényleg igazra van, és nem is olyan buta tyúk. De azzal nyugtattam meg magam: ha tetszik, ha nem, én így látom a nőket, öregeket, fiatalokat. Vagy nagyon visszataszítónak (ez a sokkal ritkább), vagy nagyon szépnek. A nők azok szépek, s ha igen, akkor én így írok róluk. Lehet, hogy kicsit idealizálom őket, de én így látom őket, s akkor miért ne láthatná más is így őket. Ez is egy kicsit a dúsított realizmus. Ha én hozzám eljön a hetvenéves Emike Párizsból és azt mondja, hogy franciára lefordított egy novellámat, akkor nekem Emília igenis szép, s akkor mondhat nekem bárki bármit, hogy öreg és csúnya, nekem igenis szép. Ez is egy valós példa.

– *A valós helyzetekről, történetekről, szereplőkről (akik gyakorta ráadásul saját nevükön szerepelnek műveidben), jut eszembe, hogy neked soha nem volt gondod, konfliktusod ebből, hiszen irodalomtörténeti és mai példák is vannak arra, hogy könnyen bajba kerülhet az író művei valóságossága miatt?*

– Ha valaki szépirodalmat ír, akkor azért vigyázzon arra, hogy ne ismerjenek magukra az emberek. Például azok, akikről én írok, azok nem tudnak írni, esetleg csak levelet, mert más kétkezi foglalkozásuk van: szántás, vetés, köszörlés stb. Ők nem tudnak nekem válaszolni, ilyenkor ajánlatos tisztelni az embereket. Én úgy vagyok, ha valakivel beszélgetek, akkor odafigyelek rá. S ha úgy érzem, hogy valami olyat mondott, ami érdekes, akkor legtöbbször megkérdem, hogy nem baj-e, ha felhasználom, ha megírom. S ha azt mondja, hogy nem baj, akkor megírom. Ha a szereplőim közeli rokonaim voltak, azokat névvel szerepeltetem, velük aztán majd jól kiveszekszem magam otthon, ha azt mondják, hogy hülyeségeket írtam, de ez a családban marad. A többi szereplőnél viszont mindig megváltoztatom a nevet. Mellesleg így is volt bajom, mégiscsak ráismertek. Írok például egy szenttamási családról úgy, mint egy közismerten verekedős családról, akik bicskával jártak a kocsmába, és oldalba szurkálták a felebarátaikat, amikor italozás közben összeszólkóztak. Nem az igazi nevükön, hanem a csúf nevükön (Csorba) szerepeltettem őket, de nem az volt a baj, hogy azt írtam róluk, hogy késelettek, hanem hogy egy félmondatban azt írtam: a Gionok és a Csorbák szegények, koldusszegények voltak. Ekkor jöttek a „Csorba” utódok, hogy miért írom én azt a Csorbákról, hogy szegények voltak, igaz ugyan, de nem szép, hogy ezt írom. Ilyesmikre is kell vigyázni, mert van, aki ezt szégyelli.

– *A Latroknak is játszott második része, a Rózsaméz azzal a mondattal zárult: „Reggel a magyar csapatok Szenttamásra értek.” Ez a mondat igényelte, kívánta a folytatást, meg az olvasók is, aztán vártunk vagy húsz évet rá, az Ez a nap a miénk című regény 1997-ben jelent meg, holott már 1981-ben azt mondtad a Görömbei Andrásnak adott interjúban: „Az anyag többé-kevésbé összeállt”, „1981-ben elkészül.” Mi az oka a csúszásnak, a jó húszéves késlekedésnek? A földolgozott történelmi korszak, a téma politikailag kényes volta, a személyes életed alakulása (különböző közéleti posztok betöltése), esetleg esztétikai problémák?*

– Ez egy regénytrilógia, ami most bővül tovább. Az első rész a századfordulótól az első világháború végéig játszódik, a második rész innentől 1941-ig, a második világháború begyűrűzéséig. Ezt én megírtam, úgy ahogy, de azt még meg lehetett írni. A harmadik résszel (ami a második világháború idején játszódik), aminek a késlekedését a fejemre olvastad, elég galádul, azért volt baj, mert én nemcsak a második világháborút, hanem az azutáni hónapokat is meg akartam írni, tudniillik erről itt évtizedeken keresztül hazudtak. A *Hideg napokat* emlegették Cseres Tiborral az élen (idézéjben mondom), s hogy milyen gyalázatosan viselkedtek a magyarok, kivégeztek 3-4 ezer szerbet, belelőtték őket a Dunába stb. Közben senki nem mert beszélni, mert nem lehetett beszélni arról, hogy '44 utolsó napjaiban nem négy, hanem negyven vagy ötvenezer magyart fűrészeltek ketté, fejeztek le, kinozták meg. Nekem ezt kellett volna megírni abban, amit ígértem, nem hagyhattam abba a háború végével. Már a korábbi könyveimmel is voltak bajaim, mert megpengettem kényes témákat, de valahogy mindig megúsztam. Ezúttal is biztattak többen: írjam meg ezt is, mert elég sunyi vagyok ahhoz (mondták), hogy úgy meg tudjam írni, hogy igaz legyen, de ezt is megússzam. Addig töprengtem a feladaton, amíg megváltozott a világ. Mert ennek nem lehetett nekimenni úgy, hogy majd felületesen elkenem, majd valamit mondok, tudtam, ha az ember kimond valamit, akkor azt ki kell mondania. Úgy, hogy hiteles legyen és súlya legyen. Persze belejátszik az is, amit a bevezetődben említettél, hogy mindenféle közéleti tisztségeket, állásokat betöltöttem az írószövetségi elnökségtől a rádió főszerkesztőségig, tehát nem is volt annyira időm, hogy írjak. Múltak az évek, és eljött a rendszerváltás, amikor már nyugodtan, nyíltan lehetett beszélni ezekről a dolgokról, csak hogy ekkor már minden második újságíró beszélt róluk. Megírták, hogy itt ennyi és ennyi embert, így és úgy legyilkoltak. Nekem regényíróként meg kellett formálnom egy történetet, amelyben nemcsak a tömeggyilkosság ténye van kimondva, hanem egy-egy ember sorsán keresztül be lehet mutatni, mik, hogyan történtek. Na, ezért volt ez kissé nehézkes.

– *Élelműved egyik fele regény, a másik novella, illetve novellafüzér, novellaciklus. Hogyan viszonyulsz ezekhez a műfajokhoz?*

– A regény az én műfajom, azt szeretem. A regény az hagyja kidolgoztatni magát – csúnyán fogalmazva. Ha elkezdek valakiről vagy valamiről írni, például azt, hogy valaki átment a hídon és ott valakinek a lábába rúgott, de észre veszem, hogy ez az ember sokkal életrevalóbb, még több mindent lehetne róla mondani, akkor a regényben lehetőségem van rá. Menet közben is kiderülhet, hogy dagadhat a történet, szépen, ráérősen lehet alakítani a cselekményt. A novella sokkal gonoszabb műfaj. Az ember a novellában rövidtávon kiölt nagyon jó ötleteket és történeteket, be kell szorítani mindent úgy, hogy az egésznek legyen eleje, közepe, vége, feszes legyen. A regényben úgy elvagyunk hosszasan és elvan az olvasó is.

– *Régi szokásod, hogy regényeidet, mielőtt még könyv lenne, sőt már a megírásuk közben, fejezetenként közlöd folyóiratokban. Így volt ez már a Kétléltek a barlangban, de Börtönről álmodom mostanában, és az Ez a nap a miénk esetében is, ami éppúgy a Forrás című folyóiratban jelent meg, mint most a folytatás, az Aranyat talált. Mórícék korában, a két háború között ez bevett szokás volt, de ma már nem annyira. Több kérdésem is van ennek kapcsán. Nem érzel-e kockázatot a folytatásos regényközlésben? S ha igen, miért vállalod fel, annyira biztosan látod már előre, hogyan lesz, s hogy meglesz? Miért volt fontos, folytatni a trilógiát? S ha ez így folytatható, akkor meddig akarod még folytatni, hol, mikor lesz a vége?*

– A *Börtönről álmodom mostanában* című könyvem is valóban írás közben, fejezetenként jelentettem meg, és minden fejezetet ezzel a címmel (nem véletlen volt a cím, akkor került Milosevic hatalomra Jugoszláviában, és tényleg börtönről álmodtunk elég sokan), de csak később derült ki róla, hogy ez regény. Az *Ez a nap a miénk* esetében másról van szó. Kecskeméten voltam egy irodalmi

esten, és beszélgettünk a *Forrás* szerkesztőivel, akik megkérdezték, hogy most mit csinállok. Mondtam, most kezdek egy regényt írni, amire ezek a fiúk azzal reagáltak, hogy lábon meg van véve, s azt is megmondták, hogy havonta ennyi és ennyi pénzt lepengetünk érte. Én írtam és küldtem, és ők tényleg fizettek, nem túl sokat, de nem is keveset, egészen normálisan. Amikor ez befejeződött, szinte logikátlan magatartással viszonyultak hozzám. Már a befejezés előtt látszott, hogy hamarabb meg fog jelenni könyv alakban, mint ahogy ők a fejezetek közlését be tudták fejezni, ezért javasoltam, hogy az utolsó részeket eladom máshová. Őket nem érdekelte, hogy a könyv közben megjelenik, ragaszkodtak a maradék részek közléséhez. Aztán, amikor elkezdtem írni a folytatását, az új regényt, és két helyről is kérték, akkor már szinte becsületbeli ügy volt számomra, hogyha ezek a kecskeméti fiúk így leközltek az előző regényt, és most is azt mondták, látatlanban megveszik, akkor ezt is nekik kell odaadom.

A folytatást pedig azért kell megírnom, mert az előző regény azzal zárult, hogy véget ér a második világháború és a magyarokat irtják a Délvidéken. Utána egy olyan sajtós korszak jött a vajdasági magyarok életében megint, amiről nem lehetett nem írnom. Magyarországon úgy látszott, hogy jött egy dögunalmas, nagyon borzalmas Rákosi-korszak, amit ki kell bírni. Jugoszláviában pedig, miután jól megriktóttak bennünket, magyarokat, jött a Tito-Sztálin összeütközés, ami számunkra, vajdasági magyarok számára azt jelentette, hogy vagy nagyon esküdsz a jugoszlávságra, vagy eleve gyanús vagy, mert az anyaországod Sztálinhoz tartozik és arra esküszik, te pedig itt Titónál vagy. De ki is vagy te tulajdonképpen? Ha az ember megírta egy olyan regénytrilógiát a második világháború végéig, mint én, akkor nem hagyhatta ki a folytatást erről a sajtós korszakról, amit mások nem is nagyon ismertek és érthettek. Ezt meg kell írnom. Úgyhogy nekigyürektem, elkezdtem írni, és most ott tartok, hogy ma éjszaka befejezem a nyolcadik fejezetet, és körülbelül olyan tizenöt lesz, tehát túl vagyok a felén. Ezt a regényt már nem érzem folytathatónak, mert a következő időszakokról, például az ötvenes évekről, én már írtam ifjúsági regényeket meg novellákat is. Egyedül ez a korszak volt az, amiről korábban nem lehetett írni, mert sokaknak nem is volt érthető. A magyar nemzetnek egy része a történelemnek egy olyan forgatagába került ekkor, amelyben először kezdődtek a szocializmuson belül villongások. Amikor te is mint magyar, bajba kerülhetél, vagy éppen jobban járhatál, mint az anyaországi magyarok. Ezt meg kell írni, anélkül, hogy túl didaktikus legyen, hogy túl szájbarágós legyen, hogy az emberekről szóljon. Na, hát ezzel próbálkozom én mostanában. Ezt be kell fejeznem, s azután a többiek, azok majd jönnek, s hogy novellák lesznek vagy regények, azt majd meglátjuk...

* 2002. január 22-én volt a budapesti Károlyi Palota Kulturális Központ kortárs magyar írókat bemutató sorozatának vendége Gion Nándor. Az akkor készült beszélgetés után megállapodtunk Nándorral abban, ha új regényét befejezi, visszatérünk még az addigra lejegyzett szövegre és kiegészítjük. Erre sajnos már nem kerülhetett sor, így az eredeti, általa már jóvá sem hagyott, de a magnófelvételtől, hitem szerint pontosan, minimális stilisztikai változtatásokkal lejegyzett szöveget tudom csak közzétenni, abban a reményben, hogy ezzel is hozzájárulhatok az életmű teljesebb megismertetéséhez. E. T.

Maurits Ferenc

Töredékek egy rajcsúri disznóvágásról

in memoriam Gion Nándor

„gyere velem móri
rajcsúriba
hajnaltól-hajnalig
eszünk-iszunk”

•

észmetsző
jéghideg pálinka

két
kemény
konok
figura

a felhasadt
hajnali ég alatt
karöltve

gion bácsi
és nandi

•

derengő fényben
még
holdvilág

alvadt
disznóvér
csillog
porcelántányéron

•

bácsika
oly szépen
oly fájdalmasan
énekelt
az abahúst
keverve

a háttérben vöröslő templomtorony
is beleremegett

•

fateknőben
gőzölgő
reggel

gion néni
boldogan
napfénnel

szól be

*a kisleány
felébredt*

Maros Miklós

Magyar Vonnegut

Egyszer hirtelen ezt mondtam Gion Nándorról, most leírtam a címben figyelemfelkeltés céljából elsősorban, és persze, mert bizonyos mértékig fenn is tartom megállapításom. Hogy miért figyelemfelkeltés céljából, s különösen most, mikor szomorú aktualitása van ennek az írásnak, mondom, hogy mert tudatosan provokálok. Első hallásra ugyanis – nem kell részleteznünk – nagyon távol esik egymástól a két szerző. Vonnegut mintha más civilizáció küldöttje volna, mint Gion, vélhetik. Pedig valahol jól tudjuk, hogy nem, s ezt próbálok most körbejárni.

Még nem túl meggyőző, de fontos érvként aztán azzal kezdem, hogy mert az újonnan ránk szakadt konzumkultúránk műfüves tereprendszere alatt van néhány – olykor a felszínre is törő – búvópatak, azaz jelennek meg olyan valódi értékek is – s e párhuzamba vont írók művei esetében feltétlenül erről is szó van –, melyek valódi közönséget találhatnak, s ezt nagyrészt azzal érik el, hogy e konzumkultúrában oly divatos vagy jellemző anyagokból is gyúrnák össze alkotásaikat. Nem kell, ugye, ezt bizonygatnunk Vonnegutnál a pszeudo sci-fik esetében pl., de talán azt sem, hogy ilyen a csibészek, banditák, maffiózók, a szerencsejáték, kockázatok, a mágia felbukkanása Gionnal, de ugyanúgy a háború meghatározó, fenyegető jelenléte a dolgok és események háttérében. Ezek ugyanis mind jellemző rekvizitumai posztmodern korunknak: meghaló és új mítoszok kellékei és közege.

Ezek az alkotások aztán olykor látszólag részévé is válnak e kultúrának, mintegy illeszkednek ahhoz, minthogy kis közönségeket, nem kifejezetten (csak) szubkultúrákat képesek létrehozni, életben tartani. Nem tudok róla ugyan, hogy volna Gion Nándornak is internetes rajongóklubja, ahogy van ilyen Vonnegutnak Magyarországon, de tudok átlagosnál nagyobb ismertségéről, kedveltségéről nemcsak magasabb körökben. Az ő esetében ezt, ti. az „ismertség elismerését” jelentheti, hogy a szűkebb szakma elismerése is – ha a szekértáborok felől nézzük – mindkét oldalról meg tudott érkezni. Magyarul: szeretjük, és élnek az írásai ma, az írásbeliségtől távolodni látszó XXI. században.

Csakhogyan – mondhatják persze – ez még gyenge érv, hiszen mennyire különböző az ábrázolt világ, Vonnegutnál itt a világvége is, és addig is fekete humor s nem ritkán (baloldali) átpolitizáltság lengi be az írások világát, míg Gion távol tartja magát mindenféle közvetlen politikai megnyilatkozástól, s legszebb pillanataitól nem idegen a szelíd derű! Így igaz. Még azt sem mondhatom, hogy kettejük összehasonlításakor nem az egyebekben is megmutatózó különbségek lesznek túlsúlyban. Legalábbis mennyiségükben. Nekem mégis az jutott eszembe, és még mindig fenntartom (részben), hogy ő a magyar Vonnegut. Ez ugyanis nem azonosítás, hanem felismerése valamely jegyek hasonlóságának a művek hatása s a befogadás élménye felől nézvést, továbbá ezen jegyek alapján tágabb összefüggések játékos sugalmazása. Az is lehet, hogy azt játszom, mint a köleves meséjének hőse.

Maradjunk így a hasonlóságoknál. Legfontosabb talán számomra az, ami Vonnegutnál fogalmazódik meg így: Nincsen többé magány! Valami „azértse” dac ez, kifejeződése annak, hogy nem hajlandó megadni magát a műveiben bemutatott, jellemzően eluralkodó civilizációs elsivárosodásnak. Daccol hát, e világon belül és kívül, külön világot teremt szereplői számára, ahol az elemi, emberi érzetek és érzelmek, az egyszerű logikai konstrukciók, észérvek térnek vissza, és eltűnik minden, ami kimódolt, minden, ami hiteltelen. Ebből eredően eltűnik minden kirekesztettség, hozzá nem férhetőség, személyes magáramaradottság.

Milyen hasonlósága lehet e kései utópiának Gion világával, hol itt az érintkezési pont? Ha Gionnal gondolkodva visszafelé haladunk, azaz az „elsivagosodott” környezetétől, a világvégé helyzettől, akkor az ő esetében véglegesen és visszavonhatatlanul a háború jelent hasonlót. A háború ugyanis szinte eleve adott külső környezetként, elsősorban, s szinte kizárólagosan háttérként, meghatározó szerepet játszik Gion regényeiben. Jelenléte, illetve elmúlt és eljövendő volta az átmeneti békeidőszakban is érzékelhető. A háború az a környezet, melynek előterében (és erőterében) s ezzel együtt mely által mozognak, mozoghatnak, mozgattatnak a szereplők. Ennek vetületében egyszerűsödnek le emberi viszonylatok, s ennek ellentétes hatásaként válhatnak alapvető emberi szerepek, magatartásformák és minőségek mitikusá. A dolgok és viszonylatok így kialakuló egyértelműsége itt, Gion világában is a kimódoltságot teszi értelmetlenné, érvénytelenné. Egész prózáiban is megfogalmazva akár: napi érdekek, s nem annyira a (persze jelenlévő) történelmi-civilizációs tradíciók válnak meghatározóvá. Ezzel furcsamód teremtődik meg világának kettős közössége, ahol a tradicionális élmény mellett nagyon meghatározó lesz az adott helyzet diktálta („vész”) közösségi etika. Gion világában minden cselekvés ehhez viszonyítottan válik értelmezhetővé. A dolgok lecsupaszkodnak, egyértelműsödnek, eltűnt a beláthatatlan, aki magáról dönt, másokról is és felelősen dönt, dönthet: nincsen többé magány. A döntésre való képesség hitét nem adja fel Gion sem.

Mindkét helyszínen, tehát a világvégi szétesett civilizációban Vonnegutnál és a háborús, szétszakadt, monarchiás, majd magyar és délszláv világban is furcsa médiumok, olykor paradox módon látszólagosan magányos vagy csak látszólag nem magányos médiumok, egy Billy Pilgrim, egy Kilgore Trout vagy egy Fodó tanár úr, s főképp egy Rojtos Gallai közvetítik a világhoz ezt az élményt, s ami megint csak közös: a siker nem sok reményével bár, mégis kitartóan.

Természetesen először csak bizonyos formák sugallják, sejtetik e hasonlóságok, gondolati párhuzamok, rokon világértelmezések lehetőségét. Egyértelmű funkciója van például „Az ötös számú vágóhíd” esetében az alkalmazott „tralfamadori táviratstílusnak”, azaz a kísérletnek a dolgok, események szimultán felmutatására, ahol az időszerkezet megbontása jellemzően nem múltbeli okot, motívumok keresését jelzi a későbbi események magyarázatához, ahogy az „normális esetben”, a múltban való keresgélés során általában történik. Egyáltalán Vonnegut esetében többnyire mintha a jövő kerülne vissza, jelenne meg a múltban, hangsúlyozván mintegy a dolgok elkerülhetetlenségét, a későbbi események megváltoztathatatlanságát. Mindezzel együtt nyilvánvaló a gesztus, a felmutatás szándéka: nincs mellébeszélés, nincs kibúvó, nincs tovább semmi helye struccpolitikának, nincs az esetleg megússzuk buta reménye, a jövő egyértelmű, s ennek a tudásnak birtokában kell a jelent is másként látni, megélni.

Hasonlóképpen jelenik meg, és talán hasonló funkcióval, például a „Miénk ez a nap”-ban Gionnal a jövő számos előre- vagy, ha úgy tetszik, visszavetített pillanata. Ráadásul a regényfolyamnak ez a része az, amely legérzékenyebben kapcsolódik a jelen, illetve közelmúlt aktuális eseményeihez. Nem nehéz a jövőpillanatok hideg józanságában mindenfajta illúzió kritikáját sem észrevenni. Nem a Tenkes kapitánya történetét láthatjuk, ahol szántszándékkal felejtjük a dolgok tudott végkifejletét. Még egyszer, leírhatjuk itt is: nincs mellébeszélés, nincs kibúvó, nincs tovább semmi helye struccpolitikának, nincs az esetleg megússzuk buta reménye, a jövő egyértelmű, s ennek a tudásnak birtokában kell a jelent is másként látni, megélni.

Aztán a személyesség! Kurt Vonnegut regényeiben a legkülönfélébb módon, de mintegy kötelező tartozékként jelenik meg a privát szféra, s vele a személyes reflexiók. Mondhatnánk azt is, hogy van ebben valami jellemzően amerikai, mármint abban, hogy hálás ott a közönség mindenfajta bizalmasságért. Hogy bekukucskálhat a magánéletbe is. Ez egyben a mézesmadzag talán. Láthatjuk persze

azóta (tévéműsorokból már), hogy lassan az egész világunknak, nemcsak Amerikának válik jellemzőjévé ez.

Vonnegutnál a személyes szféra viszont azzal a nagyon fontos funkcióval bír, hogy ezáltal lesz hitelesített és egyben mintegy a realitások részét képező mindaz, amely e személyes hitel nélkül a befogadó számára talán csak képletszerű és pamfletszerű, abszurd és fikatív maradna. A személyesség katalizáló hatása folytán viszont e világ nem(csak) egy író „kreálmánya”, hanem valós személy igazi nyúga, félelme valósága.

Gionnál finoman bűjtatott, de hasonló okok miatt szintén rendkívül fontos a személyesség jelenléte. Szenttamás mint helyszín kezdettől fogva nem véletlen, s a „Latroknak”-trilógia esetében úgy is közelíthetünk, hogy Gion ügyes csellel, bűjtatva láttatja személyes jelenlétét saját nagyapjának alakja mögött. Vélhetnénk, hogy korán, ösztönösen megérezte, hogy a globalizálódó világban esetleg a nagyon egyedi, a személyes számíthat, ha számíthat bármiféle figyelemre, de az ő esetében nyilván az összekevert népek, emberek világa volt inkább jelenvaló, az általános arctalanság, az eltűnés egy más valamiben veszélye. S éppen ez a személyesség, megélt jelenlét ad hitelt, ad valóságot a legendáknak. Mert legenda Romoda, az ácsmester, legenda Rézi, legenda Lusztig, a zsidó órás, legenda Török Ádám, hosszan sorolhatnánk. A személyes élményen keresztül lesz legenda élő, válik az élő legendává, s láthatjuk a legendák eltűnését is. Személyes sorsok jelzik az illúziók szertefoszlását. Személyes döntésekben tarthatók még meg bizonyos hősies gesztusok: Lusztig Marci, majd Török Ádám is ünneplő ruhában indulnak halálba. De az ottmaradók egyetlen esélye a nagyapa figurájának, Rojtos Gallainak elfogulatlansága. Nincsen többé magány.

Pécsi Györgyi

Szépen beszélő férfiak legendája

Dermesztő, de most már így igaz: csak a *legutolsó éveiben* ismertem személyesen Gion Nándort. Az idő persze nem számít, két nap vagy több, tudtam róla, ismertem és figyeltem könyveit, ennyi nagyjából elég is volt. És, szokásom szerint, inkább kerülgettem a szerzőt, nyilván rengeteg fontos ember forgolódik körülötte. Egy ilyen *igazán* nagy író körül. Korábban írtam a novelláskötetéről, félig-meddig készen volt a trilógiáról készült nagyobb tanulmányom is – azóta is úgy áll –, s azt terveztem, ha az megjelenik, vagy még inkább majd csak akkor, ha már egy portréféléit sikerül összehoznom (*majd meg fogod csinálni rendesen, amikor tudod, nem sürgős, lényeg, hogy ne beszélj mellé*), majd akkor, de akkor is mintha csak véletlenül találkoznanék valami közös helyen, bemutatkozom. Az írónak semmi köze a kritikához, gondoltam, a személyes ismerőség eltéríti az embert, az érintettség megköti az olvasóértelmező gondolkodását, ítélőképességét, engem pedig a mű érdekelt.

Úgy emlékszem, a Liszt Ferenc téren találkoztunk először. Szokása szerint csöndben, talán a sor szélén üldögélt, kissé feszültnék látszott. Egyáltalán nem tűnt fontos személynek, mintha kicsit idegenül mozgott volna, enyhe zavartsággal, van-e itt helye, vagy máris menjen haza. Pedig figyeltek rá, viszonylag sokan dedikáltak, az asztaltársaságból leginkább nála meg Lázár Ervinnél, jóllehet Gionnak igen mérsékelt volt a reklámja.

Azán később sokszor összeültünk, mindenféle *hülyeségeket fecserészni*, meg *motyórászni*; ami azt jelentette, hogy többnyire én mentem hozzá a lepusztult Kőbánya talán egyetlen polgári utcájában lévő lakására, mindig délelőtt, egy üveg konyakkal, amiből többnyire csak ő ivott, én az Újpest-Kőbánya szakaszt a kis Polskimmal tettem meg, a tömegközlekedés elviselhetetlenül hosszú lett volna. A délután tabu volt, gyerekkorától furcsa életritmus alakult ki, éjjel nem tudott aludni, mindig délután aludt, ha ilyenkor mégis egy telefon, rettentően tudott haragudni (*a jóisten áldja meg, hát ne ilyenkor telefonáljon, amikor én alszom* – csóválta-ingatta a fejét, kicsit rosszkedvűen, kicsit értetlenkedve).

Rituális találkozások, beszélgetések voltak. Folyamatosan cigarettáztunk, ő tízpercenként fölállt, leöntötte a vécében a csikkeket, visszaült, mögötte a falról egy róla készült festményről kicsit lilább-vörösebb Gion nézett, az igazi meg komótos lassúsággal és szisztematikussággal, elaprózva iddógálta a konyakot, pont olyan tempóban, hogy a már megivott alkohol teljesen föloldódott benne, mire a következő kortyhoz elért. Sosem látszott rajta, hogy ivott volna, erre ügyelt is.

Miről beszélünk? Mindig ugyanarról. Gion figyelt és kérdezett, figyelmesen hallgatott, a hétköznapi életéről, a gyerekekről, miből élek, s hogy most éppen pontosan mit is csinálok, dolgozom-e valami komolyabb munkán vagy megint csak *ellőfrálok a napodat, pedig benőhetne már a fejed lágya*, kivel találkozom, és kivel mit beszéltem, várta a híreket, hátha történik valami, de nem igazán történt semmi. Akkurátus pontossággal beszámolt, kivel mit intézett, mennyi honoráriumot kapott a novellájáért bruttó és nettó (ezt a könyvelői beszámolót tőlem is elvárta), megállapítottuk, hogy nagyon kevés, de nincs mit tenni. Korábban a *Holmi*, a *Népszabadság* is, aztán már csak a *Kortárs*sal meg a *Forrással* maradt eleven a kapcsolata, Kis Pintér, Fűzi, írt, telefonált, megegyeztek a soron következő novellában, melyik hol jelenjen meg, aztán szóba került Pintér Lajos, Szokolczay, Domokos Mátyás, és szinte mindig a szembe-szomszéd, Radics Viktória. És persze fia, lánya, felesége (*a feleségem* –, mondta, talán kétszer, ha a nevén: Eszter), ők miből és hogyan élnek, sajnálkozott, hogy a veje történelemtanár, nem keres túl sokat, orvos lánya sem, így nem lesz egyhamar unoka; aztán a sors ajándékeként, fia mégis megajándékozta egy fiú unokával, roppant büszke volt rá, *ugye szép gyerek?* (tényleg nagyon szép), *pont olyan szép, mint a nagyapja!* Később a Magyar Művészeti Akadémia „ifj” csapatába, az Aurába ő ajánlott, s mint egy gondos atya vagy felelősségteljes pedagógus, körültekintően, a legapróbb részletekre kiterjedően beszámoltatott mindenről, jutottunk-e valamire (nem jutottunk semmire), pontosan miről is beszélünk, és lesz-e az egésznek jövője. Amikor ajánlott, egy belvárosi kocsmafélében találkoztunk, percnyi pontossággal érkezett, előtte este is telefonált, aznap reggel is, felindult volt, hogy muszáj találkozunk, nagyon fontos dolgok történhetnek, és ő bízik. Ekkor láttam, egyetlen alkalommal igazán lelkesültnék, tette késznek, szabadon engedte az álmait, és elhitte, amitől annyira szenvedett, hogy végre kinyílhat ez az ország: az Akadémiát az országgyűlés köztisztelteté nyilvánítja, az elit értelmiség megkapja a jogosítványokat, nem politikusok meg erőszakos hivatalnokok uralmát szenvedjük, hanem a kultúra mentén épül az ország, eljön a becsületes emberek ideje, kiderül az igazság, a nemzet a legszebb vágyait válthatja valóra. Tényleg szép álmom volt –, aztán húzódozott az országgyűlés döntése, majd elakadt, elhalt. Tervegettük, csak úgy ketten, Kőbányáról Magyarország jövőjét, meg morgolódtunk közben, hogy egyszerű dolgokat sem tudunk elintézni, és hogy mindez miért és miért nem. Gion még bízott, sokáig, talán az egyetlen reális lehetőségnek gondolta (*sajnos, a politikusainkban nem igazán bízhatunk*), kapaszkodott benne; alig mozdult ki otthonról, de az Akadémiához többször is összeszedte magát, *hátha, hátha mégis lehet belőle valami, a fene egye meg, nem lehet, hogy ne tudnánk megcsinálni, nem lehetünk annyira hülyék meg ostobák*.

Csodálkoztam, hogy képes ennyire *ügyviteli* szinten közlekedni a világban, ennyire hétköznapi szinten számon tartani dolgokat; sosem felejtett el semmit, kit mikor kell fölhívnia, kinek mit kellene elintézni, és nem hiszem, hogy bárki, ha hozzáfordult, elutasította volna (*írom kéne a regényemet is, a fene egye meg, de hát az ember mégsem írhatja örökké csak a regényeit, pláne ha nem is keres vele valami túl sokat*), hogy lehet ennyire *megbízható* egy igazán nagy formátumú író. De megszokta, még *otthonról*, hogy hivatalt visel, felelős mások sorsáért, nem csak képletesen, de nagyon is valóságosan – embereket kellett menekíteni, munkát adni, munkát szerezni, veszedelmes viszályok közt eligazodni, túlélni, túlélni, túlélni.

Magyarországra *haza* jött, de *ott* maradt otthon, Szenttamáson, Újvidéken, délen. Mint az áttelepültek, ő sem igazán értette Magyarországot, nem érthette, személyesen annak a másiknak a múltját érezte zsigerekig. Minden fontos dologról tudott itt is, pengeélesen látta a dolgok, jelenségek, emberi kapcsolatok struktúráját, de a részleteket, az előzményeket nem nagyon ismer(het)te. *Mondd csak, miért utálják itt egymást annyira az emberek?* – kérdezte nagyon sokszor. *Nem tudom megérteni, miért kell utálni a másikat?* – Gion nem utált senkit, vagy ha igen súlyos okkal mégis, azt megmondta kereken az illetőnek, és onnantól nem találkozott vele. Az ember teljes bizalommal lehetett – egyértelmű volt minden szava, gesztusa, mozdulata.

A legszebb persze mégis az volt, amikor mesélt. Érdekes meg nagyon szomorú történeteket érdekes meg rosszkedvű emberekről, a régi Jugoszláviáról, életéről, ottani munkájáról, az ide áttelepültekről, hogyan próbálnak kapaszkodni, az ott maradtak kilátástalanságáról, történeteket csempészekről, szélhámosokról és igen rendes emberekről, Szenttamásról, a Gionokról, Török Ádámról. Két karját oldalra kissé megemelte, fölálta, evező mozdulatokkal, távolba révedő tekintettel mesélt, ültében is

megemelkedett, kissé előre-oldalt himbálva fősőtestét, magában, befelé mosolyogva, vagy megrendülten, elcsukló hangon, néha iszonyú indulattal, a méltánytalanságtól lihegve, ellilulva, de mindig fékezve magát, visszafogottan, kicsit emelkedetten, ünnepélyesen, ahogy a Gion-prózában, a szépen elbeszélő férfiak legendáiban megszokhattuk. A történetek benne éltek, és ő igazán azokban a történetekben élt, de realitásérzéke egy pillanatra nem hagyta el.

Utoljára júniusban láttam. A veránkai táborból hazafelé a lakásához legközelebb eső utcán álltam meg. Még útközben betértünk, talán Dunavecsén egy kávéra, konyakra – elviselhetetlenül lassan itta. Aztán ahogy vitte, húzta a kerekeken guruló bőröndjét, elszorult a torkunk: nagyon fáradtnak, megtörtnek látszott, mint előtte sohasem. Július közepén fölhívtam, találkozunk kellett volna, aggodalom, feszültség volt a hangjában, valami rendellenesség történt az egészségében, arról beszélt, meg a jövő Könyvhétre megjelenő regényéről, mit intézett az Osirisnál, aztán, hogy halasszuk el a találkozást augusztus végére, most úgyis nyár van, meleg, *de most már valamit tényleg csinálni fogunk az Akadémián*. Ennyiben maradtunk.

Pintér Lajos

Gion-medalion

Nem akarom a legelején kezdeni a történetet. Harminc éven át tartó kapcsolatunk (merjem mondani, barátságunk) történetét.

Mikor megismerkedtünk, akkor Ő egykötetes szerző volt. Megírta *Kétéltűek a barlangban* című regényét. Ami igazi jó Gion-könyv volt. Szerinte nem, szerintem igen.

Az ilyen parányi konfrontációkat jól elbírta a mi kapcsolatunk. Pesti egyetemista voltam, vonatra ültem, elmentem Újvidékre és megkerestem a *Kétéltűek a barlangban* szerzőjét.

Szerettem volna megismerni.

Akkor találkoztam Mauritscsal, Benessel, Tolnaival, Végellel, Domonkos Istvánnal, Pastyikkal, Bosnyák Pistával, Dormánnal, Dudással, Hornyikkal, másokkal. Kitűnő csapattal a *Képes Ifjúság* és az *Új Symposion* körül. Irigyeltem őket. Nemzedékké szerveződhetnek, röpkölhetnek. Nagy László mondotta: kirepülni csak rajban lehet! Nekik, úgy tűnt, lehetett.

Akkor Budapesten egy fiatal író csak arra volt ítélve és kijelölve, hogy megöregedjen.

Újvidék és Budapest és Szenttamás és Csongrád, ezek voltak barátságunk színterei.

Elvitt Szenttamásra, szülőföldjére. Megmutatta regénye színtereit. Ami könyveiben kápráztató volt, az a valóságban szürke, kicsi és kopott. Vigyázat, az Ő élménykörét illetően. Csillagokig megemelt élmény!

Ajándéka a sorsnak, hogy a múlt két év nyarát Veránkán együtt tölthettem Vele. Talán az ottani írótábor két leglustább, rossz a kifejezés, mindegy, két otthonülő táborlakója voltunk mi.

Hajnalban kimentünk a teraszra, kiültünk a Duna fölé, vártuk az ég madarait s az erdő vadait.

Korábban talán én ébredtem, de már hallottam az Ő ébredésének zörejeit is, nyitott ablakán át beköszöntem neki.

S eltelt az egész napunk a teraszon, a Duna fölött. Én korán feküdtem, Ő későn, félálomban hallottam még dörmice hangját.

Egyszer az egész tábor kirándulásra indult. Bejárták Veránka szigetét, kutatták gazdag világát. Keresték állatait, őzet, szarvast, vaddisznót s vadmadarokat. Gondolom, kárókatonákat is.

Mi ketten megint ott maradtunk a teraszon. Hallgattuk a csendet, Gion beszélt nyelvének mondatai oly kristálytiszták voltak, mint prózanyelve.

A kirándulók esélyeit is mérlegeltük. Nándor akkor mondotta: amit ők látni fognak, azt mind láttam én már egykor Palicson az állatkertben!

Egy író közölünk, aki valamiképp tényleg világirodalmi jellegű vagy jelentőségű alkotó, egyelőre bártortalanul mondjuk ki a vélekedést. Valahogy jól illeszkedik. Stimmel.

A fényképész pedig megleste, ott volt ő is a teraszon, hogy csak cigarettafüst az Élet.

Gálfalvi György

Szárnyas malomköveink

Az ember sohasem tudja, kiben és mikor csobbannak a szavai. Leszoktunk – leszoktattuk magunkat – arról, hogy figyeljünk a csobbanásokra. Még hogy csobbannak... Hiszen világos: a szavak és a mondatok hol piheként, hol szárnyas malomkövekként röpködnek a levegőben, sem talajt, sem vizet nem tudnak fogni.

Amikor néhány évvel ezelőtt a bukaresti Magyar Művelődési Központ igazgatója telefonon arra kért, vezessem be Gion Nándor bukaresti estjét, s utána a közönség előtt beszélgessek el vele, mert a szerző ehhez ragaszkodik – előbb hitetlenkedtem, azután értetlenkedtem. Miért gondolt éppen reám Gion Nándor? Hiszen addig többnyire csak tanácskozásokon találkoztunk, s a tanácskozások után másokkal együtt fehér asztal mellé, kedélyes makutyi dumapartikra ültünk össze megrotyogni a történeteket; négyszemközt és hosszabban csak egyszer beszélgettünk el, talán 1992-ben, a budapesti Thököly utcai szállodában, ahol ő – lakásgondjai megoldására várva – hetek, sőt hónapok óta tanyázott, én két éjszakára szállóvendégeskedtem. Behívott a szobájába, sok konyakot ittunk, s jóízűen anekdotáztunk mindarról, ami az elmúlt évtizedekben velünk és körülöttünk történt Délvidéken, illetve Erdélyben, lényegük szerint kísértetiesen hasonló körülmények között. Irodalomról alig esett szó. Noha csaknem minden megjelent könyvét olvastam, eddig egy sort sem írtam Gion Nándorról. Nem értettem, miért esett éppen reám a választása.

Azon a bukaresti estén szokásom szerint szabadon szóltam, jegyzeteimet nem őriztem meg, így csak sejtem, miről beszélhettem: valószínűleg arról, hogy Gion Nándor történelmi családragénye az egyetemes magyar irodalom egyik legjelentősebb írói teljesítménye, s rangját többek között az is jelzi, hogy hősei – Rójtos Gallai István, Rézi, Török Ádám, Gilike – feledhetetlenek. Valószínűleg azt a rögeszmét is kifejtettem, hogy a köztudatba az az író kerül be, akinek a közérzetében az olvasó a saját közérzetére ismer. Úgy emlékszem, a nyilvános interjúban arra vártam választ, Gion Nándor eszköztárában a *Virágos Katona* és a *Rózsaméz* szélesen hömpölygő narrációját miért váltotta fel fokozatosan a közvettebb ironikus előadás a harmadik könyvében – *Az a nap a miénk* – és a *Börtönről álmodom mostanában* című regényében. Nándor vallomásos kedvében volt, egészen megfiatalodott miközben beszélt; azt az arcát mutatta, azokat a történeteit mondta el, amelyeket egy 1983-ban róla készült portréfilmjéből ismerhettem volna – de én ezt a filmet csak 2002 szeptemberében, immár halála után láthattam. A sikeres est után nagyon szerettem volna hosszasan elbeszélgetni vele, de nem volt rá alkalom: régi ismerősök vettek körül külön-külön mindkettőnket, késő éjszakába nyúlt a trécselés.

A bukaresti nyilvános interjú nem folytatódott; Gion Nándorral azután is többször ültünk közös asztal mellé, de sohasem maradtunk négyszemközt. Pedig éreztem, hogy hosszasan és bensőségesen tudnánk beszélgetni, például a *Virágos Katona* titkáról; arról, hogy valóban el lehet-e menni onnan, „ahol ronda dolgok történnek”, ki lehet-e lépni abból a képből, „ahol a Megváltót korbácsolják”, vagy arról, hogy meddig vihet el képzeletünk a Kopasz Halász csónakján, ha visszatérve ugyanarra a Kálváriára érünk. Bensőségesen, de a könnyedség látszatát megőrizve kellett volna beszélgetnünk azokról a remekbe szabott novellákról is, amelyeket Gion Nándor – utána nyúló emlékeiről és a frissen megtapasztalt életről – az utóbbi években közölt, s amelyekből hátborzongatóan vicssorog és vigyorog ránk az ezredforduló véres valósága.

Nem maradtunk négyszemközt Veránkán sem; úgy tűnt, nem sürgős megkeresni rá az alkalmat. Adomáztunk és énekelgettünk, szemlélődtünk kifelé és befelé, kimenőt kapó bakaként örvendtünk szabadságunknak. Egyik utolsó esténken Gion Nándor utánam szólt: – Gyurka, gyere vissza! Nem mentem vissza. Rossz baka voltam, a kimenőre is magammal vittem gondjaimat, nem akartam másokat terhelni velük. Egyedül ültem ki a sarokszoba erkélyére; reggel Nándor elmondta, hogy miután a többiek szétszéledtek, ő is sokáig ült egyedül a nagy közös erkélyen. Ha nem vagyok olyan béna, s kilépek hozzá, valószínűleg jól beszélgethettünk volna. De ültünk külön-külön, magunkba zárva a Duna partján, hallgattuk a fürdőző halak csobbanásait. A Duna fölött a sötétben pihék és szárnyas malomkövek röpdöstek, sem vizet, sem talajt nem tudtak fogni.

Fekete J. József

Konyak és Duna

Tegnap érkezett a hír, egyszerre rádióból, Internetről, telefonon, barátoktól: augusztus 27-re virradóra a szegedi klinikán elhunyt Gion Nándor. Nandi vagy Nándi, már ki hogy szólította. Első döbbenetemben a szenttamási kálvária jutott eszembe, nem az, hogy alig több, mint két hónapja egy héten át együtt konyakoztunk, hosszasan, bele az éjszakába a Duna-parton, és hogy még egy éve sincs, hogy Kishegyesen, a Csépe-napokon én köszönhettem az akkor hatvanéves barátom. Laudációm szokatlanra kerekedett, az alábbiak alapján mondtam köszöntőt:

A konyakról valahogy mindig Gion Nándor jut eszembe. A nyár elején a kecskeméti *Forrás* írótáborában ketten képviseltük a vajdasági íróársadalmat, Gion Nándor, ő már Budapestről, én még itthonról. Korelnöke volt Gion a társaságnak, többször is hangsúlyozta, hatvanéves, és azt is, hogy jól érzi magát ebben a hatvanesztendősbőrben, bár nem ártana, ha a folyóiratok többet fizetnének írásaiért, meg ha a rendezők jobban megrendeznék forgatókönyveit, de különben oda se neki, csak délután lehessen egy jó nagyot szundítani, az éjszaka az irodalomé. Itt, hallottam, hogy táborbéli barátai hízolgőn, nevének franciás kiejtésével becézik: Zsion.

Franciául ugyan nem tudok, hiába írta az oldalam, lehet-e e névnek valami különös jelentése, egészen addig, amíg néhány hónapra rá olvasmányaim segítségével el nem jutottam Japánba, annak is talán a legszebb városába, Kiotóba, annak is talán legszebb negyedébe, a Gionba. A Gion Kiotó szórakozónegyede, de nem ám valami hamburgi stílusú, szentpálutcai piroslámpás városrész, hanem a keleti mértékletességet és életélvezetet egyesítő világ, gésaházakkal, teázókkal, parányi éttermekkel, pazar látványkonyhakkal, a harmincas évek szvingjébe keveredő honi dallamokkal, udvariassággal, előzékenységgel, tarka lampionokkal, a világ minden tájáról idesereglettek színpompás forgatagával, benne néhány vidám zsebmetszővel és sötét tekintetű jakuzával, gengszterrel. Itt értettem meg, mi a Gion, amit szinte természetesen Gion Nándornak a dúsitott realizmussal megírt prózavilágával azonosítottam. Sőt, magunkat is felismertem ebben a világban, azokat, akik jelen vagyunk a vajdasági művelődési életben és művészi világban. Hiszen mi sem teszünk egyebet, mint a magunk sajátos módján és eszközeivel igyekszünk összeházasítani a múltat a jellel, olymódon, hogy az előzőből lehetőleg minél több megmaradjon, az utóbbiból pedig minél kevesebbet veszítsünk el. Helyelközzel jól érezzük magunkat ebben a világban, szórakozást is nyújt nekünk, néha ugyan benyúlnak a zsebünkbe, vagy mi kotorászunk elődeink felöltőjében, s néha egy-egy gengszter is feltűnik közöttünk.

Gion Nándor (Szenttamás, 1941. február 1.), prózaíró. Tanári oklevelét 1963-ban szerezte Újvidéken, majd ettől kezdve, kisebb megszakítással az Újvidéki Rádió munkatársa, szerkesztője, főszerkesztője. 1979 és 1982 között a Vajdasági Íróegyesület elnöke volt. 1983 és 1985 között az Újvidéki Színházat igazgatta. 1994-től Magyarországon él, szabadfoglalkozású író.

A *Testvérem, Joáb* című regényével első díjat nyert a Forum regénypályázatán 1968-ban, egy évre rá megnyerte az ifjúsági regénypályázat első díját is az *Engem nem úgy hívnak* című munkájával. Díjai közül néhány: Híd Irodalmi Díj 1973-ban, Déry Tibor-díj 1987-ben, József Attila-díj 1988-ban, Márai Sándor-díj 1989-ben.

Első regényeként a *Kétlétűek a barlangban* című munkáját tartjuk számon, amely azonnal felmutatta Gion írói kvalitásait, amelyek a pályadíjas regényben nyertek markáns, összetéveszthetetlen jegyeket. Az *Ezen az oldalon* (1971) novellafűzér pedig lekerekítette az íróvá avatás folyamatát – a gioni stílus fogalommá vált. Kevesen tudnak úgy mesélni, hogy ne a mesét figyeljük a mondatokban, hanem a cselekvést, a történetet érezzük, lássuk belül, és hogy a megjelenő alakok gazdag galériájában mindegyik varázslatos plasztikusságában lépjen elő a mondatok mögül. S noha a társadalom peremére szorult egyének lesznek a mozgatói az eseményeknek, a történetek az emberi humánus nagyságáról szólnak. Kicsit valahogy úgy, miként az Rejtő Jenőnek sikerült legjobb regényeiben. Mert Giont, különösen az utóbbi esztendőkből igencsak vonzza a kalandos meseszöveg, amely fordulatosságában, tempójában még élvezetesebbé teszi ezt a prózát. Pergő dialógusok, szellemes hétköznapiaság, és az egészen átsütő könnyedség alakítja Gion történeteinek vonzerejét. Közkedveltek ifjúsági regényei, mellettük fontos a regénytetalógiája (*Virágos katona; Rózsaméz; Ez a nap a miénk*; 1973 – 1997, és a kecskeméti *Forrás*ban közölt *Aranyat talált*). Szülőhelyéhez, Szenttamáshoz kötődő prózájában a hősök életgazdag galériája nyílik meg. Bori Imre írta irodalomtörténetében, hogy „Gion művészi képzeletének a térszemlélet a fő jellemzője: térben képzeli el regényeit, amikor a faluszéli Kálvária-domb körül húzott körben mozgatja hőseit, s ennek sugara alig nagyobb, mint amennyit a dombról, ahol a három keresztfa áll a megfeszített Krisztussal és a két latorral... be tud fogni”. Talán ez a térbeli szerkesztésmód felismerése hozta, hogy egyre gyakrabban ír filmforgatókönyvet. Gion egyik legtehetségesebb és mindenképpen legnépszerűbb írónk. Etalonjává vált a délvidéki magyar prózának. Magyarországon szinte azonosítják is az itteni irodalommal, és talán nem ok nélkül kérdezik, hogy maguk ott, a Vajdaságban miért nem foglalkoznak Gionnal. Ha így lenne, talán az a legszebb engesztelés, hogy az idén, az író hatvanadik születésnapján felújították és felszentelték Szenttamáson a kálváriát. Amelynek híréig igazából Gion regényei vitték el a nagyvilágba.

Szóval (és főleg kitartó tevékenységgel) Gionnal jókat lehetett konyakozni. Meg sörözni. S ülni mellette, hallgatni. Hallgatni a történeteket, amelyek olyan széles mederben áradtak, mint a Duna az egykori Kabdebó-sziget, Veránka partjainál. Mától csak tizenkilenc könyvének valamelyikét simogathatom, s várom utolsó regényének megjelenését, amelynek lesz egy gyűlöletes jelzője: posztumusz.

Zombor,
2002. augusztus 28.

Radics Viktória

Gyász: egy arc más letisztul

Nem voltak illúziói, és mégsem volt boldogtalan.

A *Virágos Katona* titka olyan feladvány, mely csak évtizedek csöndes ráfigyelésével oldható meg. Epikai feladvány: megfejtését az idő érleli. Bennem a magyar irodalom e fontos emblémája csak Gion Nándor halála után domborodott ki, kapott relief-szerű faktúrát; olyasminek érzékelem, mint egy régi pecsétlenyomatot vagy mint egy patinás pénzérmét, vagy mint egy vashatost. Most kezdtem el gondolkodni róla – hisz azelőtt számomra az élő ember jelenléte magába foglalta e talányt; ő hordozta, s nekem nem kellett rajta töprengnem.

Még nem tartok ott, hogy Gion Nándor irodalmáról elmélkedjem. A gyász, az élő ember emléke követeli ma még a magáét. Amikor értesültem a haláláról, szinte azonnal kézbe vettem az egyik könyvét. Ekkor megértettem, hogy az írók, művészek tényleg nem úgy halnak meg, mint a többi halandó. Valóban megmarad a szellemük egy verziója. De engem ebben a pillanatban ez mégsem vigasztal. Az emberről kívánok eltűnődni, abból szeretnék megtartani valamit; mert az nem marad meg egyébként semmi mód, csak ha a magamba foglalom egy részét. Félre most az irodalommal. Nándor, a cigarettáddal, a vinjakoddal, az izes beszédeddel, Te nem vagy jelen.

Olyan markáns volt a megléte, a karaktere, hogy – most, ebben az őszben – nem az elmúlással, a lepergéssel asszociálom a halálát, hanem egy ház összeomlásával. Itt lakott velem szemben Budapesten, túlsó szomszéd. Mintha ott, átellenben egy rés, üres házhely tátongana. Az apja kőműves volt; és az életét Nándor is kemény, erős kézzel rakta, malterezte s tartotta fenn. Ez férfimunka volt. Szemmel tartottam a túlsó ablakot, s nemegyszer bámultam e dolgot. Mint nő; mert bár gyengécske egyáltalán nem vagyok, abban, ahogy ő működött, a tőlem idegen férfias erő munkálkodásának tanúja lehettem, s olykor már-már machónak éreztem volna őt, ha a nőiség klasszikus tiszteletének és szeretetének jeleit nem láttam volna rajta. Nándorhoz hozzátartozott a másik fele, a felesége, Eszter is, aki mindig ott volt a világában, s most az ablakban átellenben az ő révén mégiscsak csillapul az üresség, Nándor íróasztalán felsárgállik a lámpaernyő, és mégsem üres telekkel kell szembenéznem.

A politika. Amikor még egyetemista gilipter voltam Újvidéken, és Gion Nándor meglelt emberként intézte az értelmiségi ügyeket – főszerkesztő volt, igazgató, elnök volt, közéleti személyiség –, nem is ismertük egymást, és nem is tudtunk volna szót érteni. A nekikeseredett kommunizmus idején mi, elkéseredett fiatalok neki akartunk volna menni az intézményrendszernek. Csináltunk is bajt eleget. Nándor, a másik oldalon, sakklépéseket tett, neki stratégiája és taktikája volt, és húszéves fejjel, abban helyzetben, ezt akkor sem értettem volna meg, ha hajlandó lettem volna belegondolni. Fogalmam sem volt a politikáról. És talán érthető, hogy ott és akkor megvetően viszonyultam minden politikushoz. Két évtized alatt értettem meg lassan, hogy a politika elengedhetetlen az életben maradáshoz, hiszen életteret szab(dal), cselekvési lehetőségeket és esélyeket teremt (s von meg), és amikor piszkos munka is, muszáj elvégezni, mint a nőnek a takarítást, rendrakást. Amikor Nándorral a kilencvenes években Budapesten a véletlen folytán jószomszédi és – nem véletlenül – baráti viszonyba kerültünk egymással, már értékelni tudtam, megbecsülni a férfit, aki tevékenykedni tudott ezen a számomra idegen terepen; volt benne hozzá kellő megfontoltság, tűrőképesség és erkölcs.

Két más nemzedék és két idegen szellemiség került szembe egymással a Kőrösi Csoma sétány két partján, és szívélyes, jóakarátú, nem sekélyes barátság született ebből. Épülésemre szolgált, hogy valamelyest megértettem ezt a pályát és világnézetet, s örülök, hogy képes voltam erre. Hogy Budapesten összejött, ami Újvidéken szét volt szakítva, és az előítéleteket legyőzte a legegyszerűbb emberi jóérzés. Földi! Sok mindent, számos réteget rejt ez a szó. A mi esetünkben a kisebbségi sorskényszerszerekkel való leszámolást is, mint mikor egy komplexust dolgoz fel magában az ember.

Neki volt világnézete, mégpedig világtapasztalatból kiérlelt, igazán kirajzolódott világnézet, és nem ideológia, nem teória. Nem is tudom, kiről tudnám ezt még ilyen határozottan kijelenteni. A gesztusaiban és szavaiban villódzott ez az érett, és megint csak hozzá kell tennem, férfiasan öntörvénnyű világnézet, s a magam bizonytalanságából ezt, ha olykor szkeptikusan is, de jóleső érzéssel nyugtáztam; ha nem is tehettem magamévá, de tiszteltem a meglétét. És kedveltem a realizmusát; mi sem esett jobban, mint a – röviden szólva – „posztmodern” szédületből rátekinteni valamire, aminek van komoly alapja, tere, ideje, udvara, szóval háza. Spiritualizmusomból maradjon csak a háttérben, az égen egy ibolyaszín foszlány; nem bántotta, nem bánta.

Ez, amiben élünk, úgy gondolom, egy erkölcstelen kor. Amorális, egyszerűen szólva. Nos, Gion Nándornak volt erkölcsje. Mégpedig nem az erkölcscsöszökhöz, nem a filozoptereké, nem a hivatásos politikusoké és a moralizáló széplelkeké végképp nem, hanem a megpróbált férfiemberé, aki túlélésre köteles, aki nem pszichologizál és nem nyavalyog, aki pragmatikus, ha kell (ünnepe, ha nem kell), és tud bánni a kompromisszumokkal. Azt hiszem, az ő alapvető (a vidéki, kétkezi munkát végző emberektől örökölt) konstruktivizmusa volt az, ami a realizmusát és a rütség-tűrő erkölcsét oly vonzóvá tette. S ezen a ponton volt valami, amihez nála nem fért kétség: hogy az élet megbecsülendő dolog, amit megőrizni, visszaszerezni, alakítani kell, ahogy lehet. Lehetőleg szépen, de ha nem megy, akkor csúnyán. A ráció határain belül. Milyen jól esett „hallani” nekem ezt a racionalizmust is, mely szétkergette a fantáziáimat. Legyintett rájuk.

Az a szenttamási világ, amit Gion Nándor a műveiben megörökített, nem holmi couleur locale, kisrealizmus, a legkevésbé népieskedés, hanem a létnek egy olyan portája, ahol az élettel törődni, bánni tudtak, mégpedig – s ez szerintem nála igen fontos – nem kedvetlenül. Azt hiszem, a kedély számára olyan volt, mint a hívőknek a hit. Azzal tartozunk az életnek, hogy némi jó kedéllyel nyúljunk hozzá; kicsit erkölcsi ügy ez is. Nem hiába citerázott annyit a Rójtos Gallai.

Filozófálni nem nagyon szoktunk. Nem nagyon szerette az absztrakciókat. Most arra gondolok, ez talán mulasztás volt a részemről, hogy nem kérdeztem ilyen irányban, dehát nem volt szükség erre. Kifejezte ő mindezt másképp, meggyőzőbben, fizikailag, valahogy konkrétan. Ő nem csupa-reflexió, hanem valóban, a szó hagyományos értelmében teremtő művész volt, aki világot tudott írni. (Melyről egyébként érdemes lesz elfilozófálni.) A tapasztalatokról szeretett hallani, esetekről, nem az elvont gondolatokról. Az irodalom számára a tapasztalat átadása volt. Értelmiségi körökben, azt hiszem, nem ismertem embert, aki így becsülte és mértékére vette volna a tapasztalatot. Talán így tettem szert öniróniára a magam szellemi kalandjait illetően. Nem esett rosszul, ha kuncogott rajtam, sőt.

Az anyagközelség, az élet materiájához való értő viszony (mint egy mesteremberé) volt az, amit még érezni szerettem a lényéből és a beszédeből. Tisztességgel tudott hozzányúlni egy-egy életszegmenshez, jó fogása volt a kezének; olykor valamire legyintett,

érezte, hogy ez üres habzás, és a dolgok „húsát” kérte számon. Ezzel a „konkretizmusával” helyre tett bizonyos ügyeket. Nem volt kenyere a művészkedés, a különféle szellemi attitűdökkel való játszadozás. Tudta, mi a kenyér: a kukoricakenyér, a korpás, a barna, a parasztra örölt kenyér, meg a fehér, a foszlós. És a só! Azt okvetlenül mindig elébe kellett tenni.

Nekem is megvolt a magam vidéki talaja, a mentalitásomban is, ám később „összekeveredtem”, és a magam részéről nem tudtam úgy átvinni egy bizonytalan, bonyolult és hazugságokkal terhes, pszichésen terhelt szellemiségbe az örökségemet, mint ő, aki ügyesen sáfarkodott vele. „Minden város Szenttamás”, mondatja egyik hőisével, és neki tényleg volt valami, az öröknapó módjára kiképzett egyetemes térképe, amit használni tudott. Hogy a népies/urbánus dichotómia mennyire rossz és fals, azt örökre megtanultam Gion Nándor révén. E dichotómiában kár gondolkodni, mert teljesen félrevezető, és mindkét „félnek” csak rosszat tesz. Gion Nándor a vidékiséget mint tapasztalatot, generációkon át, nagyon rendes és kevésbé rendes meg alávaló emberek életein keresztül kialakult és kiizzadt (elvért) életbölcsest kezelte, amit nagyvilágban elutasítani a legnagyobb fokú bárgyúság és defektus. Pusztán irodalmárkodás az, amikor valaki kikerüli az „egyszerű” emberek életvalóságát, különös tekintettel arra, hogy valamennyien egyszerű emberek vagyunk.

Túlélők is vagyunk valamennyien bizonyos tekintetben, és elfeledni vagy lenézni azokat, akik túléltek vagy belepeszteltak, hogy élhessünk, a legközségesebb, legszemtelenebb vétek. A túlélések drámasorozatai, amit Nándor leírt, lekió, valamivel elvontabban úgy is lehetne fogalmazni: religió, mint az isten vagy az istenek kalandjai voltak, melyek a szellemi életet is élő emberek számára a figyelmük ébrentartására, kitágítására és elmélyítésére szolgáltak. Voltak sokan, akik megsemmisültek egyszerűen. Igazágtalanul. És nincs igazság, mert az igazságtétel szándéka megannyiszor nemtelenséggé lesz. Az embereket elfeledjük; a (csúnya vagy kevésbé rút) túlélési drámák emberi és embertelen mivoltán azonban akadjon meg a szemünk. (Hátha aranyat találunk.)

Nem afféle szentimentális „megtartás-erkölcs” ez, Gion Nándor elveszíteni, feledni és feladni, „átírni” is még hogy tudott. Nem szállt szembe a sorssal, vagy ilyesmi, de fatalista sem volt. Hanem inkább tenni valamit közben, amit lehet. Hol rendesen, hol szemtelenül. És ha valami még közben szép is – egyszerűen szép –, az egy kis ajándék. Erről a korbácsos kezű Virágos Katona fog tudni még egyet s mászt mondani.

A szépérzéke egyszerű dolgokra irányult. De persze, mint a mélység/sekélység esetében, itt is meg lehetne forgatni a dolgokat. Ámde ezúttal nem filozofálni akarok, hogy az egyszerűség nehezebb, mint a bonyolultság, ami községesebb, nemesebb lehet, mint a fennkölt é. í. t. Egyszerűen kellene beszélnem, ahogy azt ő szerette. Talán nem vesztettük el teljesen, mintha hullának ki a kezeink közül, az elemi dolgokat. Nem biztos, hogy nem. Nem, biztos, hogy nem. Van, aki emlékszik a szegény Gilike kezeire?

A községesebb méltóság sokat számított neki, minden méltót széttépő körülmények közepette is. Ő tudta a legjobban, hogy ez milyen kockázatos dolog. (Nem véletlenül az a sok kártya, hamiskártyás, cinkelt lap a műveiben.) A történetek, amelyeket írt és mesélt, ügyesen elvették ennek az egyébként tényleg elég súlyos kérdésnek a patetikáját. A történetek, melyek egy kicsit csorbák, de mindig a helyén van az a csorba. A mesélés íze – az ő utánozhatatlanul sajátos, izes meséje – megsemmisítette a létfaggatás pátoztát. S ez nemcsak a mesélni tudó író mesterségbeli titka, hanem azé a meglett, mi több, dörzsölt férfiemberé is, aki nem felejtette el önmagában az utcán játszó, rosszcsontr falusi kistűt, sem a kárókatonaát.

A történelem férfimunka, nincs mese (hanem bicska, kártya, ostorsuhogtatás), mi nők a háztartásba vagyunk szorítva, a házi tűzhely megtartásának feladatát azonban én így talán mégis szívesen vállalnám. Rézi, a regényciklus-béli feleség bábáskodni is tudott, és az szép földadat. A tetralógia végén majd ki fog derülni, hogy mindennek ellenére sok minden miatta történt.

Elaludt a lámpa átellenben az ablakban. És most hirtelen eszembe jutott Gion Nándor keze, pedig az Eszteré oltotta el. És milyen jó, hogy Gion Nándor tényleg nem volt boldogtalan.

Határ Győző

Piszokháza

(a »Kedves Kádár Elftárs«-könyv margójára)

Etnán Vezúvon pöfögő szolfatára
mondja: a piszokháziságnak nincs határa

már az is nagy szerencse nagyon-nagy mázli
ki ha burokban született piszokházi

Priamus sírt-rívott s arrul kódult Trója:
akadt a Falónak piszokházalója

az volt a pop-rock a reggae-tánc a rumba
midőn vigadoztunk Durrürrachiumba'

a hun a pun a kun a klón ott vihancolt
az Aranyzarvig járták bős Pámatánc volt

a kosz miben alszom-s üdvözülni szoktam:
igazándiságunk úszott e piszokban

mibél élünk adatott s ha nincs hiányzik:
messze földön nem lelsz ilyen augiászit

de se Herkulánk se folyónk hogy kimossa
vízár: hálni ágyazunk trágyára-fosra

egyik nap fossuk hentergünk benne másnap
(ezt nevezi a nép »átvilágításnak«)

kik galacsin-hajtva országutat rónak:
minden boldogsága a ganajtúrónak

hahogy lőtöt lépünk hahogy hegyet hágunk
diadalmaskodik piszokháziságunk

a kún a besenyő a burján a zürjén:
örmény üröm s Ürmös nem rövidül ürmén

döng a Kedély csukcsok-kipcsakok csudálják
Kán maga-szarta szittyá Szent Palotáját

mennyezetig tele sok év trágyájával
már ilyen Ó s a java-kosz ami rávall

szarmátoknál volt elzalogolva kedve
úgy élt nagy-joházva és elkeskenyedve

Etnán Vezúvon pöfögő szolfatára
mondja: piszokháziságnak nincs határa

Hajnalkórus

mit cserregtek-csicserregtek?
(s épp nekem az ősz-öregnek)
e rútszokást elhagyjátok!
(nyaratszaka – mely nagy átok)

kóristák csöndben legyetek
egyem a vörös begyetek
mind becsaplak áristomba
vagy bekaplak nagy éhomra

Az árva törpe

(de már az elfekvőben)

nem tom anyám hol van
nem tom apám hol van
itt ülök
a porban
egy törött
csuportban

mely hasadt cserépen
nincs jó elfekvésem
jőjj el
szelíd végem
éjjel
szenderében

Megyen megyen

megyen megyen a Fiú
megyen özönképpen
mi van orrában hajában
mi van a fülében?

ringatója indaszár
rengetője himba
omol ömöl özönképpen
asszonykarjaimba

(álom: 2002 03 12)

Babafürdetés

(Krisztinek, aki Kismama lett)

fülecske orrocska körül zibegzubog a
Pezsgés-Bozsgás
s Ó NagyMindSzentFelsége képe máris
Pirospezsgás

nagy kád-úsztatóban pofozza középre
marokra fogja
s úgy üldözi gumikacsáját csibészes-
mosolyogva

De ha jön a Szappanos Csutak a Túlság a
forrómeleg
dörgölős fürdetés: szájkesserve legörbül
elbigyereg

nagyapa gyilkos! hüpp hüpp! nagyanya ne!
méccte satrafa
rondája! vadállat hüccs erissz el! mond a
Bömböli-Baba

szeme-csípi-szappan: dúl-fúl hosszában-
keresztben
kapálódzó sakál – sempre forte üvöltő-
fűrészthetetlen

a Baba a Főpap Világcsászár – körülé
sűrög-forog
a Föld: trónereklyék vára kolos-és

monostorok

*hitünk a Baba: szent hit Ő és nekünk-
drága hit
ha felmutatják füttyjét-popiját – oltári
imádandóságait*

*szívünk érte dobog érte él repes-és
hasad*

**OLTÁRISZENTSÉGNÉL is Több-s Legesten Leg-
MÉLTÓSÁGOSABB**

Faludy György

Véres évszázad

Költemények egy készülő kötetből

1912

Kisdéd koromból emlékszem azért még valamire. Nyugalmas, mennyei meleg ölelt meg: ténsasszonyok, nénik, dadák, szomszédnők roppant mellei.

Szendén keblükre vettek. Én kéjesen nyújtóztam el a domb hátán, amíg a boldogító tapadást érzem orrom hegyétől le a sarkamig.

A nagy csöcsök világa volt ez akkor. Sajnos, kimentek mára a divatból. A kedvenc mellek gőgös citromok.

A körülsáncolt csecsbimbó sem ünnep. Nem látható. Kérdezem: hová tűntek az egykori, pompás tejcsarnokok?

1913

Nem huszadik, tizenkilencedik század volt még, mikor az emberek örök haladásban hittek, pedig ányéktomyok nőttek a fény megett.

A tudomány s a technika sokat ígért s nyújtott, de a balkán hegyek közt megették a hadifoglyokat mert mindhárom hadsereg éhezett.

Jaures s Bebel jöttek, mikor az óra tizenkettőt vert, a baseli dómba. Röhhögtek rajtuk. Ők a Rotterdámi

sírházhoz álltak. „Jöhet,” mondták, „bámi, nekünk béke kell, béke! Nagyon félünk, Erasmus Mester, imádkozz miértünk.”

1914

Emlémem halvány. Kutya Szerbiáról üvöltöztek kis teherkocsikon. Azt képzelték, hogy a háború mámor, diadalmenét, muri s nem iszony.

Később fényképek. A vonaton lelkes katonák, búcsúzó lányok, nagyon sok kókadt virág s ujjongás, de rejlett a cécióban valami borzalom.

Apám is ment. A többi tiszttel bőven ivott, kártyázott és bajuszkötővel aludt. Ez nagyon fontos volt nekik.

Ám ő sejtette, hogy egy napon elfogy
kard, ágyú, császár s azt sem hitte el, hogy
a zászló attól győz, ha lengetik.

1923

A tudomány jelen állása

Földünket ember vagy ágyugolyó
el nem hagyhatja. Nem jön ily csoda.
Energiaánk igen csekély. A hold
túloldalát nem látjuk meg soha.

Több százezer fényévnyi a Tejút.
Csillagképeivel ez tölti be
az űrt, továbbá a nem látható,
súlytalan anyag. Éter a neve.

Az elemek száma kilencvenkettő.
Közülük még három vagy négy hiányzik.
Apám szerint, ha felfedezik őket
mindent tudunk, egész a másvilágig.

Az anyag legkisebb, nem osztható
része az atom. Ezt Demokritosz
is tudta már. Néhány örült tudós
még apróbb részt keres. Nagyon kínos.

Ezeknél csak Einstein Albert a rosszabb
Svájc csörgősapkás fejű színbolondja,
a nagy kántáló, ki az abszolút
időt (borzalom!) relatívnak mondja.

Orvosok messze előre jutottak:
csillapítót, gyógyszert és annyi más
hoztak. Jó, hogy a bacillusok még
nem indítottak ellentámadást.

1924

Az osztrák nők testszínű harisnyákat
kezdték hordani huszonnégy nyarán.
A Wolfgangseenél nyaraltunk. A látott
borzalmaktól megremegett anyám.

„Szajhák! Pucér lábukat mutogatják,
száradjon el csontjukban a velő!
Szégyen, gyalázat! s a kormány nem csuk le
egyetlen nőt! Mit szólsz ehhez, Jenő?”

Mire apám: „Legyen lány, fiatal nő,
középkorú avagy öreg spiné:
miért szégyelné, miért rejtegetné
lába, bokája vagy térde színét?”

A híradóban láttam: ily harisnyát
visel V. György király neje.”
„Ne emlegesd ezt az öreg kokottot,
hogy mindüket enné meg a fene.”

Télen már ő is csak testszínűt hordott.

1944

Orihéna hegy, Tahiti

Angol kastélyok fekete pázsitját
meg trópusi növények gyilkos zöldjét
szerettem, míg egy reggel elhajóztunk
Tahiti mellett s láttam a hegyet.

Leírhatatlan gyönyörű volt kényes,
győztes zöldjével s egy kevés arannyal,
felejthetetlen, álomláta, képzelt
és idegen, hogy lázat kaptam tőle.

Azóta, ha behúnyom a szemem
kedvenc színem, a kék helyet ezt látom,
megrészegülök és ujjongni kezdek.

Ha húnyt szemmel haldoklom, síma függöny
ereszkedik elém a Semmi földje
helyett: az Orihéna bronzos zöldje.

1944

Két magyar

A gerillákkal összeköttetést
szerezni Katona Palit küldték ki
tengeralattin Leyte szigetére.
Kievezett kis gumicsónakon.

Elásta a tömör homokban, aztán
a titkos rádión megállapított
találkahelyre szaladt az erdőben.
Kék mécs körül hármásban ültek ott.

Kezükben régi puskákat tartottak.
„I am doctor Paul Katona,” suttogta
Pali. Mire a Fülöp szigeti

gerilla vezér felugrott, mosolygott
és ékes magyarsággal így szólt: „Doktor
Katona Pálnak hívnak engem is.”

1945

Japánok

Félperccel robbanás előtt
a kamikáze mosolyog:
ezek a halál szeretői,
az eszeveszett kamaszok.

S a tábornokok, tiszt urak,
kik elvesztett csaták után
tőrrel vágják fel hasukat.
Ezek a halál szeretői.

S a rikoltó őrmesterek,
kik roncs aknavetőik helyett
kézzel gyűjtják a löveget,
majd ujjongva megdöglenek.

Meg a tengerész hadnagyok,
kik égő cirkálójukról
elébb röhögnek egy nagyot,
aztán cápákhoz ugranak.

A holt alá gránátot rak
s felrobbant, mert nem tud lelőni, –
ilyen szömyekkel harcolunk,

akik a halál szeretői.

Kovács András Ferenc

Malakiás

*Malakiás, Malakiás,
Jó kertész vagy, Malakiás!
Éjjel mégis, Malakiás,
Kerted mélyén valaki ás.
Malakiás, hallga, ki ás?
Valaki ás... Valaki ás,
S te nem tudod, balga, ki ás?
Malakiás, Malakiás,
Valaki ás... Valaki ás,
De nem te vagy, Malakiás!
Valaki ás... Valaki más?
Kerted mélyén, Malakiás,
Valaki másvalaki ás!
Valaki ás... Valaki más!
Kertész sem vagy, Malakiás –
Valami más, valaki más.
Malakiás... Malakiás...*

Kihaló kongói okapi

*Sajnálod a rágódó okapit:
sohasem látja a Topkapit!
Nem mehet Sztambulba!
Legelget bambulva...
Kihalván kérődzik sok lapit.*

Quebeci hatsoros

Edward Lear ötsorosára

*Zárkózott ez az agg quebeci:
Szami sem mehet az ebe ki!
Kérdik: „Nem utálja,
Ha beszart kutyája?”
„Oda se neki!” – azt rebegi
A morcos, mizantróp quebeci.*

Szép magyar népmese

*„Sic itur Adacsra.”
(Parti Nagy Lajos)*

*Elindult a kutya Adacsra,
Vele ment Simicska s a macska –
Utánuk a lusta
Somlói galuska
No meg a juhtúrós sztrapacska.*

Székely pygmalion

Hódolat a Székely Színháznak!

Volt egy ács, megnősült Kadácson:

*Ibsenen, Strindbergen s Madáchon
Nem törte a fejét –
Megfaragta nejét...
S mulatott Kadács a vad ácsón!*

Focihír

Fölrobbant Petárdás Medárdka:

Elsült egy retardált petárda.

Bár mondta a mutter:

„Fiam, ne légy dukker!

Megárt a petárda, Medárdka!”

*

Szép játék, nagy meccs volt, de másnap

Ha hitelt adunk az elmondásnak,

Amint azt Medárdka

Mamája feltárta:

„Medárdka már nem vesz részt meccsen,

Mert fél, hogy még jobban szétfreccsen.”

Hot Mail

Erotic fazon ír from Bugac:

„Oh, Baby, momentán prompt dugatsz?

S yuppie avagy lord nyom?

S farkán van-e lomyon?

Gagyámbúl kilóg a...” Pont. Kukac.

Végel László

Naplójegyzetek, 2001

Január

(*Marx szelleme*) Geopolitika címmel új, kéthetente megjelenő politikai magazin látott napvilágot, s megszólal benne az új szerbiai politikai elit. A kifejezetten Koštunica-párti újságban rangos politikusok és értelmiségiek, kormánytanácsosok kapnak szót, de az újság elméleti céljait mégis Srdja Trifkovic összesíti. Amerika-ellenességét azzal indokolja, hogy Amerika titokban Milošević hatalmának meghosszabbítására törekedett, csak hogy, szerencsére, a szerb nemzet ezt megakadályozta. A fő bűnös a világpolgári eszme, a liberális demokrácia, amely el akarja törölni a nemzeteket, kollektívizmusra tör, hasonlóra, mint a bolsevizmus, amely a világproletariátust tette meg az új kollektív Messiássá. A szerző kertelés nélkül megállapítja, hogy a liberális demokrácia hangadói Marx köpenye alól bújtak elő, majd kimerítően foglalkozik liberalizmus rothadt gyümölcszeivel. Nincs ebben semmi meglepő, a vajdasági magyar politikai elitek értelmiségei is időnként kiadósan élnek ezzel vagy ehhez hasonló szókészlettel.

(*A szocialisták szelleme*) Az újvidéki városházán csak szerbül írja cirill betűkkel: Boldog újesztendő! Magyarul és más nyelven nem. A múlt században még többnevű volt ez a város, és büszke is volt erre. Neoplanta, Neusatz, Novi Sad, Újvidék. Az új városi televízió, az Apolló csak szerbül sugároz műsort. Magyarul vagy más nyelven nem. Töröm a fejem, hány éve annak, hogy nem a szocialisták irányítják ezt a várost. Vagy a szellemük még ennyire eleven?

(*Arkan szelleme*) Arkan pártja Vajdaságban népszerűbb, mint Szerbiában. Šešeljié is!

(*A hatalmi koalíció szelleme*) Momcilo Perišić, a Szerbiai Demokratikus ellenzék egyik vezéregyénisége szerint a kormánynak nem kellett volna kérnie a kumanovói egyezmény módosítását, mert ezzel JSZK a kapitulációt írta alá. Azokat kell felelősségre vonni, akik elfogadták. Koszovót egyszerűen vissza kell csatolni, és ennek mielőbb be kell következnie, nyilatkozta a Fonetnek. Végül az is kiderül majd, hogy a jelenlegi hatalmi pártok azért ítélkeznek Milošević felett, mert aláírta a kumanovói egyezményt.

(*Ígéret szép szó...1*) „Hogy néz ki az önök autonómiakonceptiója?” „A VMDK előtérbe helyezte a perszonális autonómiát, mi viszont a területit. Amíg a vajdasági magyarságnak nincs módja törvényt hozni, végrehajtó szervezetet és igazságszolgáltatást létrehozni, addig az autonómia csak formális.” (Csubela Ferenc a VMSZ néhai elnökének interjúja a *Magyar Narancs*-ban, 1995. szeptember 7.)

(*Ígéret szép szó...2*) Részlet egy topolyai magyar választópolgár leveléből: „A topolyai mezőgazdasági emlékkiskola igazgatója az utóbbi nyolc évben teljhatalmú önkényúrként viselkedett. A tangazdaságot belgrádi megbízótól kapott móringsnak tekinti, biznisznek, „tisztasága” azonban megkérdőjelezhető. A munkaközösségét főleg menekültek angazsálásával bővíti. A helyi munkavállalókat rendszerint meghatározott időtartamra szerződteti. Így könnyebben meneszthetők. Az iskola tanügyi dolgozói igen megosztottak, csak kevesen merik felemelni szavukat önkényeskedései és visszaélései miatt, a többször szótlannul tűrik azokat, de akadnak cinkostársak is. Habár az iskola csaknem 700 tanulójának több mint a fele magyar anyanyelvű, sem az iskolaigazgató, sem a tangazdaság vezetője, de a velük foglalkozó pedagógiatanár és kiegészítő személyzet tagjainak jó része sem beszél nyelvüket. Az iskola keretében működő főiskola is csak szerb tannyelvű.” Garmadával írhatnák a vajdasági magyar választópolgárok az ehhez hasonló leveleket. A kisebbségi hon- és városatyáknak tehát lenne tennivalójuk, s ha a kezdet kezdetén nem a sajtóházak az igazgatóbizottsági fotelek rohamozásával lettek volna elfoglalva, hanem például ráeszméltek volna a munka világán belüli etnikai tisztogatására, s e kérdésben neveztek volna ki egy ankébizottságot. Akkor nem csak a parlamenti feladatukat végezték volna el, hanem megérintették volna a legfontosabb kisebbségi láncszemet. Farizeusok azok, akik kényelmes fotelekből nemzeti önazonosságról szónokolnak azoknak az embereknek, akiket kipenderítettek a munka világából.

(*Az új kor*) Csak egy közönséges éjszaka volt, saját kis nyomorúságos gondjainkkal, vívódásainkkal, viszályainkkal. Még nagyon messze vagyunk attól, hogy belássuk, miszerint régi meggyőződéseink veszélyesebb ellenségei az igazságnak, mint a hazugságok. Főleg akkor – hogy Nietzsche nyomán gondoljam tovább –, ha az új gondolatoknak még nincs hazája. Az új kor minden bizonytalansággal kezdődött, de hazára még nem lelt.

(*Tanulságok*) „A nép – írta Machiavelli –, amely hosszú ideig egyetlen fejedelem alatt élt, s aztán valami váratlan esemény folytán szabaddá lesz, nehezen tudja megőrizni szabadságát.” Néha érdemes hallgatni a régi bölcsökre, hogy megértsük, tulajdonképpen mit akar néhány pártunk a feltétlen tekintélytisztelt követelésével. Jól van, bíráljatok, de építő jelleggel, mondták a tegnapi kiskirályok. Vessük a fejünkbe, ha ilyesmit hallunk, akkor máris veszélyben a szabadság, mert ebben a mondatban az is benne foglaltatik, hogy valaki eleve tudja mi az igaz és mi a hamis, meg azt is, hogy mi fán terem építő jellegű bírálat.

(*Vigyázat: őszinte és becsületes!*) Egy őszinte és becsületes ember jött velem szemben. Így nevezi mindenki. Szerettem volna kikerülni, de későn vettem észre. Több mint fél órát elpocsékoltam vele, nem is beszélt másról, csak arról, hogy ő mennyire őszinte és becsületes. Meghült bennem a vér. Nem mertem előtte semmilyen véleményt formálni a világról, s csak azt ismételttem: mennyire hiányoznak az őszinte és becsületes emberek. Az első alkalmat kihasználva búcsút vettem, valósággal menekültem előle, szerettem volna találkozni egy ismerőssel, aki nem ennyire őszinte és nem ennyire becsületes, de van véleménye a körülöttünk történelekről.

(*Nemzedékemről*) Montaigne mondata üt szíven. Leírja, hogy minél idősebb, annál szívesebben kifecsegi az igazságot. Évek múltával engedékenyebb lesz a fecsegéssel szemben. Mennyire másként beszél ez a bölcs, mint Bácskában szokás. Nálunk, ha valaki óvja tekintélyét, amit évek hosszú során vívott ki magának, ha azt akarja, hogy tiszteljék ősz haját, akkor visszavonul és hallgat, esetleg duzzog, meglehet, hogy jobb világról álmodozik, de csak dohog magában, mindig valami másról szeretne beszélni. Ez kínoz,

midőn az új nemzedékek kegyetlenül rögzös újtára gondolok. Nekik nemcsak a múlt lesz nehéz, hanem a jövő is. Mögöttünk is nehéz múlt áll, de a jövő egyszerűen elviselhetetlen lesz. Nem pusztán nehéz. Bizonyára az öregség nem biztat sok reménnyel, éppen ezért újra tanulhatnánk keresni az igazságot, hogy utolsó mondataink is ugyanolyan tisztán csengjenek, miként az elsők. Igaza van Nietzsche-nek, rossz jel, ha egy fiatal ember könnyen el tud igazodni az emberek tevé-vevésében. De jaj azoknak, akik nem akarják észrevenni, hogy egyszer véget ér az álarcosbál, amit ifjúságnak nevezünk, a maszkot fájdalmas mozdulattal egyszer kell rakni.

(*Ami érdekel még*) Belátom, meddő és kétes értékű dolog olyasmivel foglalkozni, amihez nem sokan értenek. A legveszélyesebbek és a legkiismerhetetlenebbek azok a dolgok, amikhez sokan értenek.

(*Belső ellenék*) Hannah Arend az *Eichmann Jeruzsálemben* című könyvében ír arról a bizonyos Otto Bradfischről, aki 1961-ben egy müncheni bíróság előtt lefolytatott első perében kijelentette, hogy mindig is „belső ellenéke” volt saját cselekedetének. Hitler idején legalább 15 000 ember agyonlövését irányította. Hátborzongató, amikor ezek a belső ellenállók leírják, hogy mennyit küszködtek, nehogy a hatalom leleplezze szándékukat. Sokszor nekik kegyetlenebbeknek kellett lenniük, esküdöznek, mint másoknak, ellenkező esetben a rosszabbak léptek volna helyükbe.

(*Az áttelepülésről*) A holocaust valójában erőszakmentes, önkéntes áttelepítéssel és áttelepüléssel kezdődött! A náciak, először úgy tervezték, hogy a zsidókat kitelepítik Németországból, amit a cionista zsidók nem is vettek rossz néven. Nyílt titok, hogy a cionisták ebben, mármint az áttelepülés lebonyolításában együttműködtek a fasisztákkal. Vezető zsidó szervezetek sokáig ebben az asszimiláció ellenszerét látták. Csak amikor kiderült, hogy nem lehet milliós embertömegeket Palesztinába vagy Madagaszkárra áttelepíteni, akkor indult be a tömeges megsemmisítés és a gázkamra. Eichmann egy időben úgy tervezte, hogy Lengyelország bizonyos térségében létrehoz egy zsidó protektorátust, és önmagát képzelte el a kormányzó szerepében. Ezért úri módon viselkedett, ha Bécsben zsidó előkelőségekkel találkozott, akik transzferegyezményeket kötöttek a náciakkal, és igyekeztek áttelepíteni a „prominens személyiségeket”, ahogy azt akkoriban mondták.

(*Művirágcsokrok*) Azt mondják, kitört nálunk is a szabadság. Nos, erről jutott eszembe Eörsi István amerikai kalandja, amit az *Időm Gombrowiczsal* című remek könyvében írt le. 1983-ban, Amerikában tartózkodva az író megkérdezte az egyik hazafias és nemzeti szólamokat puffogató amerikai magyart, ha netán Magyarországon kitörne a szabadság, akkor hazajönne-e. Kérdésére az asszony fülig vörösödött: „Mi már – mondta – nem tudnánk megszokni ott.” Eörsi körülhordozta a tekintetét a házban. A kétszintes, öt hálószobás villa üvegerandára nyílt, hozzá erdő és kert is tartozott, az erdőt kis folyó szelte át. Hozzátenném, ebben a helyzetben a nemzeti szólamok olyanok, mint a díszes, drága vázában a művirágcsokrok. Lehet, hogy ez a dísz a luxuslakások elengedhetetlen tartozéka. S nemcsak azoké.

(*Visszatérés*) Van áram. Kitekintek az ablakon és élvezem a békés újvidéki alkonyt. Már évek óta nem éreztem ekkora nyugalmat magamban. Napok óta nem tettem ki a lábam az utcára. Innen indultam el, de még nem tértem vissza. Hatvanéves leszek, s belátom, nem maradt időm a visszatérésre.

(*Shakespeare-szerepek*) Holnap találkozom néhány régi barátommal és ismerőssel. Kissé félek elindulni. Az emberek gyorsan változnak, szinte egyik napról a másikra. Nem csak azokra a köpenyegforgatókra gondolok, akik egyik napról a másikra a régi rendszer bírálói lettek, hanem azokra is, akik mindeddig mértéktartó, gerinces emberek voltak, de egyik napról a másikra hatalomra kerültek. Még a járásuk is megváltozott. A testtartásuk. Kicsit komikusan fontoskodók lettek, mint egy vidéki színház színészei, akik Shakespeare-szerepet kívánnak eljátszani.

(*Prágai lecke*) A cseh tévések sztrájkoltak, a cseh választópolgárok pedig tömegtüntetéseket szerveztek, mert a Vacláv Klaus Polgári Demokratikus Pártja rá akart tenyerelni a cseh televízióra. Az újonnan kinevezett vezérigazgatót, Jiri Hodacot ugyanis Vaclav Klaus közeli emberének tartják. A tiltakozáshullám hatására a cseh kormány a képviselőház pénteki rendkívüli ülésén terjeszti a honatyák elé a közszolgálati televízióról és a rádióról szóló törvény módosítását, amelyet a kormány szerdai ülésén fogadtak el. A történelemből sokat tanulhatna a Szerbiai Demokratikus Ellenék, a tartományi parlament és a Vajdasági Magyarok Szövetsége is. A törvény módosítás előre látja, hogy a televíziós, illetve a rádiós tanácsot a képviselőház a jövőben a különféle társadalmi, kulturális, vallási, tudományos, nemzeti kisebbségi, szakszervezeti, regionális és környezetvédő szervezetek javaslatai alapján válassza meg. Eddig ezt a jogot a politikai pártok képviselőházi frakciói gyakorolták, s a prágai sajtó szerint ez a legfőbb oka annak, hogy fellázdak a televízió alkalmazottai. Az új törvény szerint a tanács ülései nyíltak lesznek, tehát döntéseiket a közvélemény ellenőrizni tudja. Igaz, a vajdasági magyar politikusok kiábrándító viselkedése a régi időkre emlékeztetett, de a vajdasági magyar közvélemény ezúttal is bebizonyította, hogy különb a pártjainál és európai szinten képzelet el a demokráciát. Ugyanúgy fellázdát, mint a cseh közvélemény. Létezik egy kisebbség, amelynek nincsenek kisebbségi komplexusai.

(*Licitáció*) Furcsa licitáció kezdődött. Néhány önreklámozó politikus saját és pártja érdemének tartja, hogy kisebbségpolitikai szinten bizonyos változás remélhető a szerbiai politikában. A dolog viszont egyszerű: ha Szerbia csatlakozni akar a nemzetközi szervezetekhez, akkor a „demokratikus nacionalisták” részleges változásokat fogadnak majd el, módosítják a régi törvényeket, új módszereket alkalmaznak. Máskülönben (megint) becsukódnak előttünk Európa kapui. Csak arra kell ügyelni, hogy ezek a módosítások ne legyenek kozmetikai jellegűek. De bárhogyan is történjenek, a sok kozmetikázás közepette valamelyest javul majd a románok, a szlovákok vagy a ruszinok helyzete. Nekik nincs pártjuk. Javul a magyarok helyzete is. Nekik van pártjuk. Több is! Azért, mert csökkent a félelem, nem kellene senkinek sem saját pecsenyéjét sütogetni. Az öndicséretéről pedig igen kellemetlen szólások terjednek.

(*Két feljelentés*) Az új politikai elit kissztílen egyezkedik, hogy Milošević felett ne Hágában, hanem Belgrádban ítélkezzenek. Miért? Bizonyára van okuk rá, csak nem akarják elárulni. Svilanovic külügyminiszter New Yorkban Miloševićről alkudozik, mintha ő lenne az egyedüli vétke. Andrija Milutinovic belgrádi körzeti ügyész a minap bejelentette, hogy a volt elnök ellen az eddigi feljelentések alapján elkezdődött az előzetes bűnügyi nyomozás. Két feljelentés érkezett ugyanis, az egyik választási csalás, a másik pedig a jogtalan építkezés ügyében. Ezek után érthető a politikai akarat, hogy Belgrádban ítélkezzenek.

(*Domináns eszmék*) Az Argument közvélemény-kutató intézet szerint Jugoszlávia lakosságának 28 százaléka úgy véli, meg kell szüntetni Koszovó autonómiáját, még azt is, ami eddig létezett. 22,31 százaléka kulturális autonómiát engedélyezne. 5,80 százalék

gazdasági, politikai és kulturális autonómiát tenne lehetővé. 2,20 százalék köztársasági státust biztosítana neki Jugoszlávián belül. 11 százalék nem lát semmiféle megoldást, 11 százalék pedig a jelenlegi helyzet meghosszabbítását helyesli. 9 százalék a tartomány felosztásában látja a kiutat, 1,7 százaléka pedig a Koszovó elszakadását javasolja. A mutatók 1997-hez viszonyítva alig változtak. Ezek után milyen vádpontot lehet felhozni Belgrádban Milošević ellen?

(Heti enigma) A Duna Televíziót nézem. Hogyan lehet üldözött vajdasági újságíró az, aki az egész Milošević rendszer alatt a Szerb Rádió és Televízió szerkesztője és kommentátora volt? A megfektők rászógnának a Millenniumi Arany Koszorús Üldözött Érdemrendre.

(Megbocsátás) Márai írta Kosztolányiról: „Mindent tudott, mindent látott, mindent megértett. Éppen ezért semmit sem bocsátott meg. Csak a rossz költők, az ál-írók bocsátanak meg szüntelen a világnak.” Egykor nem is gondoltam, hogy ez nehéz feladat, olyan korban, amikor mindenki sunyin megbocsát magának.

(Töretlen egység) Stojan Cerovic a belgrádi kormányhoz közel álló *Vreme* vezércikkírója Milošević hágai kiszolgáltatása ellen így érvel: „Ez kevésbé jogi kérdés, sokkal inkább politikai, s arra lehetne levezetni, hogy Milošević kiszolgáltatása a szerb bűnök szimbolikus elismerése lenne. De Szerbia, különösképpen a koszovói háború ügyében, s mindazzal kapcsolatban, ami ez után következett, nem gondolja, hogy bűnös és az albánok adósa.” (*Vreme*, Beograd, 2000. január 19.) Ivica Dacic, a Szerbiai Szocialista Párt alelnöke így érvelt: Ha Slobodan Miloševićet valóban kiszolgáltatnák a hágai bíróságnak, akkor a szerb nép vállalná a kollektív bűnösséget mindazért, ami a volt Jugoszlávia területén történt. (2001. január 10. B92-es rádió)

(Tanácsadók) „Kancellár úr – utasította el Günther Grass a tanácsadói tisztséget –, akkor senki sem tartaná hitelesnek, ha védem politikáját.” „Viszont lenne hatalma, ami súlyt adna szavának” – érvelt a politikus. „Hát éppen ez az! Jobb, ha szavamnak erkölcsi és nem hatalmi súlya van” – zárta le a témát az író, és nem vállalta a felajánlott pozíciót. Pedig Brandt – ugyanis róla van szó – olyan politikus volt, aki bocsánatot is tudott kérni. Nem tudom, hogyan érzik magukat olyan politikusok tanácsadói, akik nem tudnak bocsánatot kérni.

(Csoda? Talán!) Az elmúlt pár hónap legszebb élményei közé tartoztak azok a percek, amikor néhanapján betértem egy-egy szerkesztőségbe és sok fiatal, új arcot láttam. A jugoszláviai magyar kisebbség nem nagyhangú, hanem szívós, állapítottam meg magamban. Téved az, aki lebecsüli túlélő képességét! Jönnek a fiatalok, gondolom elégedetten, s már az sem fáj, hogy nem tudom velük megosztani gondjaimat. Éljük a saját életüket, vívják meg a saját harcaikat. Először az Újvidéki Színházban szembesültem ezzel az élménnyel, később a *Magyar Szó* szerkesztőségében, aztán egyre több helyen.

(A dekadenciáról) Lehet több központja a világnak, figyelmeztetnek sokan. A legkisebb világnak is, tennem hozzá óvatosan. A kisebbségi polifónia csak erősíti a kisebbséget. A monotónia a legdekadensebb kisebbségi kór. Afféle úri betegség. A kicsinyes politikát egy idő után drágán kell megfizetni. Sajnos, ezt az árat sohasem azok fizetik meg, akik hasznot húztak belőle.

(Tanulság) A szabadságról szóló vitafórumon megakadt a szemem néhány szép fiatal hölgyön. Talán mégis van értelme az egész küszködésnek, gondoltam, s eszembe jutott, hogy a szép fiatal hölgyek rendszerint elkerülik a kisebbségi gyülekezeteiket. Nem is csoda. Biztos, hogy unalmasak vagyunk.

(Minőség és kultúra) A kisebbség megmaradása mindenek előtt a minőség és a kultúra kérdése, ellenkező esetben nincs segítség. Csak erről az egy dologról ne feledkezzünk meg. Sajnos, nap mint nap ezt tesszük. Burjánzik az igénytelenség, a közepszerűség.

(Az állami értelmiség szép hattyúdala) Nem érdekel a piszkos napi politika, hirdeti egy értelmiségi. Álmodni sem lehetne szebb mondatot. Csak az a gond, hogy ez az álom egykor valóság volt. Az államszocializmusban el kellett fordulni a politikától, az állam hálás volt ezért. Megfizette az értelmiség hallgatását. Ezúttal azonban nincs, aki fizesse a számlát. Holnap még kevésbé lesz. A liberális demokráciában a politika vagy közügy lesz, vagy pedig nem lesz liberális demokrácia.

(Kényszer nélkül) Ha megkérdeznék tőlem, hogy kik azok az emberek, akikről legjobban tartok, először azokat sorolnám fel, akik egész életükben csak kalkuláltak, mert soha sem mertek tévedni. Sokáig azt gondoltam, hogy ez a magatartásmód az egypártrendszer kényszerzubbonya volt, de ma belátom, hogy az emberek jelentős része minden kényszer nélkül ragaszkodik hozzá. Ebből következik, hogy gyarlóságainkat nem kell mindig a kommunizmus bűneivel palástolni. Már csak azért sem, mert a tévedhetetlenség eszméje is kommunista örökség. Akkor is volt egy párt, amelyik soha sem tévedett, ugyebár. És ma? Egyedül a kisebbségi pártvezérek tévedhetetlenek. Mindent túlélnek.

(Erő és hatalom) Az öntelt névtelen telefonálóknak üzenem: csak egyetlen hatalmat szeretnék tisztelni: azt, amelyik mögött nem áll erő. Csak egyetlen tekintélyt szeretnék becsülni: azt, amelyik mögött nem áll hatalom. Még az a mosolygóst és láthatatlant sem becsülöm, amely az erő hatalma fitogtatásaként kikutatásokat osztogatott. Mindkettő sok kísértéssel jár, mert az erő sokszor ügyesen leplezi magát, a hatalom pedig legtöbbször láthatatlan. Ennek függvényében az elmúlt nacionalista évtized morálisan nem jelentett nagy megpróbáltatást, hiszen könnyű volt felismerni az erőt is, a hatalmat is. Ezután sokkal nehezebb lesz. Legalább olyan nehéz, mint amilyen a puha kommunizmusban volt.

(Csonka történetek) Barátom gondterhelten néz maga elé. „Nehéz évek viharzottak el a fejünk felett – mondja –, de nagy kérdés, hogy láttuk-e a vihart.” Kénytelen vagyok igazat adni neki. Mindig csak a történet egy részében vegetáltunk, de nem láttuk az egészet kibontakozni, egyszerűen azért, mert szenvedő alanyok voltunk, tehát az igazság mindig egyértelmű volt számunkra. Az igazság bennünket is megbűntetett. Úgy jártunk, mint Fabrizio del Dongo a waterloo-i csataterén. Ott voltunk, de nem biztos, hogy a történelem tanúi voltunk. Ettől félek.

(Emberi, túlságosan emberi) Egy fiatalember a börtönt is kockáztatva a legveszesebb időben nem települt át Magyarországra, holott egykönnyen megtehetné volna. Informatikus lévén játszva talált volna munkahelyet. Nem vette a vándorbotot akkor sem, amikor Frankfurtba hívták, s havi 8000 DEM-et kínáltak fel neki. Szakértelmét elismerték, hiszen a világhálón keresztül néhány kitérő programot küldött az odakinti cégnek. De távozni nem akart. Nem távozott, mert ragaszkodott egy lányhoz, akinek még be kellett

fejeznie az egyetemet. A lány időközben befejezte az egyetemet, de maradtak. Talán azért, mert becsülték saját érzelmeiket. Vagy azért, mert vannak még szenvedélyeik. Sokan azt mondanák mindegyikre, banális szerelmi történet. Emberi, túlságosan emberi. Belőlük bezzeg sohasem lesznek az év magyarjai.

(*Igazolás*) Tolsztoj írt arról az öregemberről, aki szándékosan oly vontatottan beszélt, hogy minden szó után eltelt néhány másodperc. Később megtudta, hogy az öreg azért beszélt így, mert félt, hogy vétkezik a szavaival. Nem tudok megszabadulni ettől a sugallattól. Vétkezem, bármit is mondjak. A vétek szükségszerű és objektív. Ezért azzal áltatom magam, hogy csak magammal beszélgetek. Van is benne némi igazság, hiszen minden történet engem figyelmeztet. Nem másokat.

(*Tolsztoj műhelyében*) Tolsztoj minden cifrázás nélkül mondta ki a legkézzelfoghatóbb igazságot. „Az emberek sok rosszat cselekednek önzésből, még többet a család miatt, de a legszörnyűbb hitványságokat a hazaszeretet okából követik el. És azok, akik elkövetik a vétkeket, még büszkélkednek velük.”

(*Babits*) Teljesen intim és személyes, írta Babits Mihály önéletrajzi kötete elé. Visszafogott és szemérmes, állapítom minden olvasás után. Megközelíthetetlen. És legalább annyira kérelmelhetetlen, mint amennyire megközelíthetetlen.

(*Afrikai liliom*) Egy vasesztérgályos nyugdíjba ment, majd vásárolt magának egy vidéki házat. Arra kért, ha Pestre utazom, hozzak neki afrikai liliomot. Tavaszra a kertet akarja rendbe hozni. „Tudja – mondta –, kivonulok a kertbe, mert nem akarom állandóan fiaimat meg unokáimat korholni. Mióta nyugdíjas vagyok nem bírok magammal, állandóan veszekszünk.” Tíz évvel ezelőtt filmen látott afrikai liliomot, még akkor elhatározta, hogy egyszer ő is talál magának. Szívesen felkutatom az afrikai liliomot ennek a bölcs embernek, aki elhatározta, hogy élete alkonyán megvalósítja régi álmát. Mennyivel tisztességesebb magatartás az övé, mint azoké, akik mindig másikat leckéztetnek, nem művelik saját kertjüket, álmaikról pedig már régen megfeledkeztek.

(*A nép bosszúja*) „Félre a kaviárral, csináljunk valamit a népnek!”, foglalta össze Brecht azoknak a véleményét, akik a népet kissé elmaradottnak tartják. Ilyeneket hangoztatnak sokan ma is a halpaprikás és a báránypecsénye mellett. Aztán nagyokat pihegnek, sopánkodnak, hogy a népet nem érdeklik a nemzeti érzések, csak a szappanoperák. Nem veszik észre, hogy a nép csak megbosszulta őket.

(*Sznobok*) Szórol-szóra idéznem kell. „Minél kisebb egy nép, annál több szemének, fülének kell lennie; minél vékonyabb szálból sodorták életét a párkák, annál tökéletesebb képének kell lennie a világról. A tájékozódás a nagy népeknél fényűzés, a kicsinyeknél életösztön. A paraszt-mitológia épp ezt az ösztönt zsidbasztja el. Ahogy a dolgot látom, sznoboknak és parasztoknak kár ma annyira agyarkodniuk egymásra. Egy betegség jól megférő tünetei ők...” Soha senki pontosabban, soha senki világosabban nem írta le szellemi állapotainkat, mint Németh László, akit magyar érzékenysége néha túlzásokba is vitt. Ez esetben azonban szó sincs semmiféle túlzásról, hiszen nem a parasztokról szólt, hanem a paraszt-sznobokról.

(*Haza nélkül*) Honvág haza nélkül! Musil ismerte legjobban ezt a kint.

(*Fuvaros vagyok*) Régi úvidéki fotókat nézegetek. A Báni palota előtti nádason megakad a szemem. Nagypám és apám még látta azt a tájat. Fuvarosok voltak, hordták a földet, hogy eltüntessék a mocsarat és a lápot. Csak az ő munkájukat akartam folytatni. Csak egyszerű fuvaros vagyok és láthatatlan anyagot szállítok.

(*Politikailag megbízhatatlan*) Egy politikus, emlékeztetett Escarpi, halála után hosszasan elbeszélgetett az Istennel. Utána Szent Péter kíváncsian faggatni kezdte: „S mi a véleménye az Úrról?” A politikus halálos komolyan kijelentette. „Nem tűnik rossznak, csak politikailag megbízhatatlan.”

(*Segélykiáltás*) A bátorság csak a félelem segélykiáltása. Legalábbis ezt gondoltam mindig, amikor időnként felemeltem a szavam és kimondtam, ami a szívem nyomta, nem is annyira a köznek, inkább csak magamnak.

(*Három nővér*) Egy barátom bizonygatja: okvetlenül a Yahooon nyissak postaládát. Ő már évek óta a Yahooonak köszönve küldözgeti az e-maileket három lányának. Mi több, tavaly megtanultak írásban csevegni. Három nővér – a világ más-más táján. Az egyik Angliában, a másik Ausztráliában, a harmadik, a legfiatalabbik, a „szomszédos” Németországban él. A Yahoo azért a legjobb, mert azon lehet gyorsüzenetet küldeni, akkor is, amikor a lányok nincsenek vonalban. „Kések 20 percet. Apátok” S amikor a lányok rákapcsolódnak a világhálóra, pontosan tudják, hogy mi van az apjukkal. Néha csak megüzeni nekik. „Erősen köhögök. Jelentkezem 21 órakor.” S akkor kezdődik a csevegés. A három nővér megkérdezi, főzött-e magának teát az apjuk, vigyázzon, öltözzön melegen, mert az interneten olvasták, rossz idő járja Úvidéken. Küldik az orvosságot, a pénz időben a pesti bankban lesz. A szokásos úton kerül Úvidékre. Okvetlenül vegyen meleg télikabátot és meleg cipőt. A három nővér soha többé nem szó csehovi álmokat. Nekik sikerült. Csak az apa szó furcsa álmokat. Nem vesz magának télikabátot, megteszi a jó meleg régi is. A német márkákat pedig féltve őrzi, rejtegeti a lakásban, mert az gondolja, maradjon valami utána a lányoknak.

(*Koravének*) A koravének veszélyesebbek az öregeknél. Az ifúságot rendszerint saját korosztályuk koravénjei fojtogatják. Ez történik ma. Hogyan ismerhetők fel a koravének? Azok közül kerülnek ki, akik sosem emelték fel Sziszüphosz követét, hogy felcipeljék a hegy csúcsára, mert kiszámították, hogy a kő gyorsan visszagurul. Nem bolondok, mondják, és ettől kezdve nagyon büszkék magukra.

(*Vajdaság megmentője*) Az amerikaiak Karicot továbbra is Milošević táborába sorolják, vele szemben továbbra is fennállnak a büntetőintézkedések: nem üzletelhet amerikai vállalatokkal és bankokkal, továbbá nem kaphat amerikai beutazási vízumot. A minap éppen Vajdaság megmentőjeként láttuk a tartományi parlamentben. Bizonyára Koštunica jól mosolyog a tartományi atyákon, azt gondolja magában: Bizony megmondtam én néktek, hogy követni fogtok engem. Én őt fogadom, ti pedig a szomszédját.

(*Lelkiismeret?*) A lelkiismeretnek nem lesz hatalma. Ezt még az új politikai elit sem ígérte meg, pedig rengeteget ígért.

(*Köszönet*) Az Európa Tanács Szerbiának feltételül szabta a kisebbségi jogok érvényesítését. Csak azért akarom ezt szerényen lejegyezni, hogy tudjuk kinek megköszönni. Mi, a megrögzött európaiak. Akiket mindig ajakbiggyesztéssel intéztek el a vidéki Messiások, a jobbik esetben pedig sajnálkoztak rajtunk.

(*Téli hangulat*) Hullik végre a hó! A hetedik emeleti lakásomból bámulom az újvidéki tetőket. A másik ablakhoz futok, az útteket figyelem. Izgatottan ülök az íróasztal mellé, nem tudom, melyik abbahagyott írást megvegyem elő. Okvetlenül folytatni kell mind, gondolom. Ha a természet változik, akkor talán az életünk is változik.

(*Köszönöm, Mészöly Miklós*) Mészöly Miklós nyolcvan éves. A hetvennegyediket taposta legutóbbi újvidéki látogatásakor. „Lehet, hogy nem jövök többet”, mondta szikár, tárgyilagos hangon. Jövele előtt napokon át azon töprengve olvastam bibliai pontosságú prózáját, azon tűnődve, hogy mit tanulhatok még tőle. Nekem újra feladta a leckét, amikor arról faggattam, hogy kikkel kíván találkozni. A kilencvenes évek első felében a jugoszláviai magyar közélet szétvert állapotban volt. A régi sebek még nem gyógyultak be, nem is volt idő átgondolni a róluk szóló történeteket. A múlt nagyon messzire menekült tőlünk. Nem csak a felelősség tisztázása maradt el, hanem annak mércéiről sem folyt érdemi vita. Mércék nélkül akart mindenki egyszerre vádló lenni és ítélőbíró. Ugyanakkor a szellemi elit a megsemmisülés határán volt. Tanáraink éhbérért dolgoztak, diákjaink menekültek. A legrangosabb kisebbségi pártunk azokkal a szocialistákkal osztozott a bársonyszékeken, akik módszeresen sorvasztották el művelődési intézményeinket. Nem vitás, kényszerpályára kerültek ők is, hogy a rosszat elkerüljék. A szabadkai képviselőházban a kisebbségi politikusok Csuskát éltették, Mészöly szabadkai látogatását tudomásul sem vették. Eközben gyökeret vert a populista előítélet, miszerint földig kell rombolni a létező intézményeket. Csak kevesen számoltak azzal, hogy az intézmények rendszerint túlélnek a politikai rendszereket, mindenek előtt belső reformoknak köszönve. A szellemi élet alapjai összeomlottak. Az akarnokok léptek a színre. Ekkor kérdeztem az Újvidékre érkező Mészöly Miklóst, hogy kikkel kíván találkozni. Felsorolta a neveket, s bizonyára észrevette arcomon a kételyt, mert megjegyezte: „Minél zavarosabbak az idők, annál jobban kell ragaszkodni az értékekhez, hiszen ilyenkor a szellemi érték az egyedüli irányító.” Nem kellett sok időnek elmúlni, hogy lássam, mennyire igaza volt. Az akarnokok ügyködtek, természetesen fűt-fát ígértek, a szónokok verték a mellüket, az értékek viszont kidomborultak. Éltek az egyszerű emberekben is, akik szívósan végezték munkájukat, s szorgalommal győzték le a zsarnokot. Hemingway öreg halásza jut eszembe ez elmúlt évek tapasztalatainak birtokában. Köszönöm, Mészöly Miklós.

(*Példamutató szintézis*) Egyszer hallottam Mészöly Miklóst nagy tömeg előtt szónokolni. Voltunk vagy 100 000-en. A sajtószabadságról, a szabadságról volt szó, a magyar rendszerváltás után, 1992 táján. A nagy magyar író a parlament előtti rögtönzött emelvényről beszélt, ugyanazokkal a pontos és szikár mondatokkal, miként prózáját írta. Az ember és a stílus egysége testesült meg előttem. Az író és az értelmiségi példamutató szintézise.

(*Élni az előnnyel*) Idézet Mészöly egyik esszéjéből: „A szétszórtság bizonyos mértéke minden nép számára természetes, és ami fontosabb: hasznos. Pontosabban, azzá tehető. A Hydra nem csupán rendhagyás, hanem mitológiai példázat is: a kivételes életosztón találmánya.” Kevesen vallják ezt a gondolatot, habár annak idején már Németh László is megpendítette. „Még az elszakításnak is volt vigasza – írta Németh László –, az elszakítottak megfogynak, de megedződnek, s jó szilaj kapcsolóként más népek testébe mártva, ha a magára maradt magyarság egyszer küldetést talál létéhez, nagyobb szolgálatot tehetnek, mintha itthon volnának.” Amíg a hurrápeszimizmus tombol közöttünk, addig nem is fogunk arra gondolni, hogy a balszerencséből esetleg előny is kovácsolható.

(*Megértjük?*) „Belátásos önkorlátozás”. Pontos és tanulságos meszölyi meghatározás. Megértik-e egyszer Bácskában?

(*Plebejus igazságtétel*) Akiket nem mart meg személyesen a kígyó, azok mindig a kollektív szenvedés nevében próbálják monopolizálni a szenvedést. Hannah Arendt írt erről mindmáig érvényes gondolatokat. Nehéz évek állnak a hátunk mögött. De mégis, tudnunk kell, hogy például Pekalics Józsefnek, a szenttamási ácsmesternek egy éjszaka az ablakát verték be, azzal az üzenettel, hogy meneküljön. Két újvidéki fiatal embert pofoztak fel az autóbuszban, mert magyarul beszéltek. Van nevük és vezetéknevük. Egy becsei lakatot vertek kékre-zöldre. Neve van ennek az embernek. Neve és keresztnéve van annak a tanárnak vagy értelmiséginek, akit kiraktak a munkahelyéről. Minden embernek van neve. Annak is, akit éjszaka mozgósítottak. Annak is, aki életét veszítette a fronton, ahová elhurcolták. S ha elvégezzük a zárszámadást, akkor bizony el kell ismernünk, hogy az egyszerű emberek szenvedtek többet, éppen ők, akik most is hallgatnak. Őket alázták meg legjobban. Őket gyalázták, őket semmizték ki. A legszegényebb magyarságot! Őket illeti meg a legnagyobb elismerés. Ne fosszuk meg a nevüktől őket, azzal, hogy szenvedésüket kisajátítjuk.

(*Bűntett és hatalom*) Ma sokat beszélünk a múlt bűneiről. De a régi bűnöket újjakkal tetézzük, ha a múltat nem a pluralista értékrend szellemében vizsgáljuk felül. Sokasodnak ugyanis a jakobinus „demokraták”, akik hatalomra kerülve irtani kezdik a más véleményeket, mert egyedül saját véleményüket tartják helyesnek. Főképpen veszélyes ez, ha a kizárólagosságot összekapcsolják a magyarság eszméjével. „A nemzettudatot egyedül én képviselem, vagyis a magyarság én vagyok”, mondják kizárólagos „demokraták”. Ők nem gondolnak soha Babitsra, aki időben figyelmeztetett: a nemzettudat sokszínű és változatos, ebben rejlik az ereje. Ők nem tartják szem előtt a szabadság arany szabályát, mégpedig azt, hogy minden ember szabadon kinyilváníthatja véleményét. Esetleg téved, esetleg, helytelen álláspontot képvisel, de akkor is joga van véleményét kifejteni és megindokolni. Az uralkodó rendnek kötelessége fórumot biztosítani minden nézet számára. Ahol nem versengnek egymással a különböző nézetek, ott a parancsuralmi rendszer bölcsőjét ringatják. A filozófus jut eszembe, aki a királynőt így oktatta: pillantson fel a fa lombzatára. Mennyi levél, de e levelek különböznek. Az esetleges téves véleményekkel vitába szállhatunk, a közvélemény előtt érvelhetünk az egyik vagy a másik vélekedés helytelenségéről, de közben minden ember méltósága sérthetetlen. Minden levélnek a fán a helye, egyet sem téphetünk le. Mert a lombzatot ezzel semmisíti meg. Mill, mondta, hogy ha az emberiség egyetlen ember kivételével azonos véleményen volna, még akkor sem lenne joga ezt az embert elhallgattatni. Főleg érvényes ez az erkölcsi erények megtételében, a politikai hitvallás kérdésében s az izlés világában. A múlt és a jelen bűneinek megtételében a felelősség azokat terheli, akik kellő hatalom birtokában rombolják a pluralis értékrendet. Akik letépték a fák leveleit. Aki téves nézeteket vallott vagy vall, nem vonható felelősségre. Azzal vitázni kell, miközben szem előtt kell tartanunk, hogy a végső igazság senkinek sincs birtokában. A világ nem fekete és fehér színekből áll össze. Önkényuralomra tör az, aki a végső igazság birtokosának tartja magát. Ebből következik, hogy a múltban vagy a jelenben csak az követhetett el és követ el bűnt, akinek hatalom volt vagy van a kezében. Ilyen bűnök voltak a tekintélyuralmi rendszerekben, de lesznek a demokráciában is, miként azt a demokrácia krónikája bizonyítja. Vagyis legyünk toleránsak azokkal a véleményekkel, amelyek ellentétesek a mi véleményünkkel, de legyünk éberek, ha olyan gondolatok kelnek lábra, amelyek ugyan rokonszenvesek számunkra, de intoleránsak. Az intoleranciát csak a hatalmi intoleranciával szemben helyes alkalmazni.

(*Az általános közérzetről*) Ha a politikusokat hallgatom, akkor óhatatlanul arra a következtetésre jutok, hogy be vannak zárva a

pártvilágba. Mindig újra és újraébred a hatalmi szenvedély, amelyet a világirodalomból jól ismerünk. A mindennapokban pedig egészen mást tapasztalok: az emberek torkig vannak a politikával, általában bizalmatlanok a politikusokkal, meg a pártokkal szemben is természetesen, mert úgy gondolják, hogy azok mindig gyanús üzemekkel foglalkoznak. Még ha ezekben a vélekedésekben akad némi túlzás, mégis komolyan kell vennünk őket. Az emberek valóban változásokat akarnak, elégük van a hangzatos ígéretekben. Most már ne csak ígérjük a demokráciát, ne csak beszéljünk róla, hanem munkálkodjunk rajta. Ez lesz a legnehezebb.

(*A megbocsátási jogról*) Nem értem, hogy egyik-másik magyar kisebbségi vezető miért gondolja, hogy Milošević kiszolgáltatása ügyében Koštunica elnök helyes állásponton van. Megközelítőleg 50 000 vajdasági magyar vette a vándorbotot és hagyta el a tájhozát, arról nem is szólva, hogy hány magyar fiatalember lelte halálát ezen a „téves csatatéren”. A *Wittgenstein szövőszéke* című esszénaplóban (Budapest, 1995.) írtam ezekről a szörnyű elhurcolásokról, a zárt ajtók mögötti félelemről, és ennek nevében szabadon megismételnem: ma is úgy gondolkodom, mint akkor, hitem szerint semmilyen bársonyszékért cserében nem menthető fel a bűnösök, akiknek igenis Hágában a helyük, gondolom még akkor is, ha feltételezem, hogy ezzel a véleményemmel kisebbségben maradok.

(*A régi jó minták*) Budapesten buzgón olvasom az újságokat. Úgy látom, a civil társulásokban a független civil képviselők viszik a szót. Nem úgy, mint Bácskában. Nálunk a pártfunkcionáriusok tartják a beszámolókat, ami persze összefügg a rendellenes szerbiai átalakulással. Egyszerűen része lett annak az általános zűrzavarnak, amelyben élünk. Ezzel magyarázható a közelmúlt hagyományának feltámadása: a polgári társulások sokszor a néhai Szocialista Szövetség szervezeteire emlékeztetnek. Akkor is a pártfunkcionáriusok szónokoltak és meghatározták az irányelveket.

(*Négylevelű lóhere*) Kövér László, Fidesz vezető a tévében vitázik Kovács Lászlóval, az MSZP elnökével. Óvatos, méricskélő kulturált modor. A legnagyobb meglepetésre Kövér olyasformán fogalmaz, hogy a Fideszt ugyan a múlt elválasztja a szocialistáktól, de a jövő még összekötheti. Paktumot kötnek? Nem! Igen! Találunk-e négylevelű lóherét? Ez a jövő!

(*A liberálbolszevizmus kísértete*) Torgyán József kisgazda vezér úgy véli, hogy Magyarországon a kétpólusú pártrendszert lassan-lassan felváltja az egypólusú. Erélyesen felhívta a figyelmet a liberálbolszevizmus veszélyére. A hírmagyarázók szerint a dőfést a Fidesznek szánta, amely nem nyújtott feléje védő kart, midőn a közvélemény gyanús vagyonszaporodását feszegette. Eddig Csurka használta ezt a szitokszót, most átvette Torgyán is, aki egyébként becsületsértési ügyben pert indított Csurka ellen. Jó példa arra, hogy Csurka eszméit azok is magukévá teszik, akik személyes ellenségének számítanak. Egészen mellékes, hogy most éppen a Fideszen csattant az ostor. Az a megdöbbentő, hogy még mindig csattog az ostor.

(*Megpihenni Kőszegen*) Melyik városban szeretnél élni, kérdezi egyik barátom. Kőszegen, válaszolom habozás nélkül. Egyszer megfordultam ott, talán két évtizeddel ezelőtt, akkor ígéretet tettem magamnak, hogy visszatérek még abba a városba, amelynek sejtelmes mediterrán hangulata mély benyomást tett rám. De mindeddig nem szántam rá magam, mert rögeszmémé vált, hogy hosszabb időt kell eltöltenem ott, ha meg akarom ismerni a városkát. Belátom, előbb fel kellene fedezni, keresztül-kasul be kellene járni Magyarországot, s aztán megpihenni Kőszegen.

(*Morajt, mégis*) Reggelente kinyitom a szemem, sokáig kémlelem az Erzsébet hidat. Már napok óta reggelente szemerkélő esőre ébredek, az ablakon keresztül hallgatom az egyhangú nagyvárosi morajt. Egy reggel azonban megcsillannak a levegőben szállingózó hópelyhek. A reggeli égbolt szürke, az ég borús, Budapest is szürkévé válik, de a hópelyhek csillognak, mintha egy távoli titokzatos fényforrás sugarai követnék őket. A városi moraj elhalkul, mintha megilletődött volna. Csak ne halkuljon el teljesen, mert akkor engem is megérint a titokzatos földöntúli üzenet.

(*A csábító és a kalandor*) Egy erdélyi magyar nyelvész hívja fel a figyelmem arra, hogy az *Anyám könnyű álmot ígér* valójában egy román szólás szöszszerinti fordítása. Sütő András maradandó értékű könyvének címéről van szó, amelyet elsőként között méltattam az *Új Symposionban*. Több ilyen példa akad a könyvben, mondják, de úgy vélem, ez nem csökkenti értékét, hanem a magyar nyelv szívósságát tanúsítja. A nyelv mindennek előtt kalandor és csábító, mivelhogy újra meg újra ismeretlen területeket fedez fel és sajátját ki magának. Eléjük fut, mindhiába ráncigáljuk vissza. Hálójában a jövő emlékévé válik minden tudásunk.

(*Kettős állampolgárság?*) Igen! Bauer Tamás egyik írása nyomán a *Népszabadságban* fellángolt a státustörvényről folyó vita. Nyolc évvel ezelőtt Konrád Györggyel javasoltuk a kettős állampolgárság bevezetését, pontosan 1992. február 8-án nyilatkoztam erről a *Magyar Hírlapban*. Akkoriban a vajdasági magyarok tömegével települtek át Magyarországra, ezért úgy mértem fel, hogy ha az embereknek két hazája lesz, akkor talán nem kell egyikőtől sem búcsút venniük. Tegyük viszonylagossá az állampolgárság és a patriotizmus fogalmát, gondoltam. Ma is így gondolkodom, tehát azt hiszem, hogy a státustörvény csak a kettős állampolgárság zabigereke.

(*A szavak súlya*) Vajdaságból áttelepült fiatal magyar szociológussal találkozom Pesten. Nem tér vissza. Nem is annyira az anyagiak miatt. A szabad véleménynyilvánítás lehetőségéről faggat. Hallom, hogy az új, az éppen most hatalomra került politikusok betegnek nyilvánítottak és kezelőorvoshoz küldtek, kérde. Igen, megszoktam, 4–5 évvel ezelőtt ugyanezt mondták az előzőek, válaszolom. Én pedig nem tudom megszokni, közölte a fiatalember, és tisztában vagyok azzal, hogy szavának nagy súlya van.

(*Készülődés a versenyre*) „Magyarországon az átlagos műveltségi-képzettségi szint – olvasom a *Népszabadságban* Medgyessy Péter interjújában – a legutóbbi évekig nemzetközi mércével mérve nem volt rossz. Ám ez az átlag romlani fog, ha a szegénység terjed, és egyre kevesebben képesek a megfelelő tudást megszerezni.” Mindez pedig ki fog hatni Magyarország versenyképességére az Európai Unión belül, állítja a jeles közgazdász. Még gondolni sem merek arra, hogy milyen is a vajdasági magyarság képzettségi szintje, és hogyan állja meg majd a helyét a szerbiai térségben. Ha ebben lemaradunk, akkor bizony hiába lesz jogunk anyanyelvünkön kérni az anyakönyvi kivonatokat.

(*Idegen szavak*) Buzgón olvasom a pesti újságokat, közben azon kapom rajta magam, hogy többször is az idegen szavak szótára után nyúlok. Közügyek, közélet, publicisztika! Éppen e téren találkozom legtöbb új fogalommal. A jelenség töprengésre ad okot. Nem kétlem ugyanis, hogy belátható időn belül, a vajdasági magyar újságolvasó Szabadkán és Újvidéken, Zomborban és Zentán

megvásárolhatja a magyarországi napilapokat, a *Népszabadságot*, a *Magyar Hírlapot*, a *Magyar Nemzetet*, vagy a *Népszavát*. De megéri-e majd őket, merül fel bennem a kérdés, hiszen tíz év alatt, bizony, nagyon megváltoztak a fogalmak és a terminusok.

(*Valóság születik*) Tegnap még hópelyhek szállingóztak. Ma reggel ragyog az ég Budapest felett. Mintha tavasz lenne. Újvidéken az internetnek köszönve reggelente rendszeresen megbámultam Budapest panorámáját, a képernyő viszonylag pontosan kifejezte a város hangulatát. Az egyik nap borús volt a kép, a másik nap ragyogott. Néha tovább kalandoztam a syber-világban. Milyen az ég Szeged felett? Elvonultak-e a Balaton feletti felhők? Mindezt figyelemmel kísértem, ugyanabban a pillanatban, láttam azt, amit a kamera látott. Budapesten tartózkodva talán ezért rohanok reggelente az ablakhoz, hogy kifigyeljem a várost. Nem győzők csodálkozni, amikor meglevenedik előttem a digitális világ. Így fedezem fel Magyarországot. Valósággá válik a virtuális valóság.

Február

(*Születésnapomra*) Barátaim, mégiscsak üljük körül az asztalt! Mindegyikünk mellett üres székek állnak, üres tányérok jobbra is, balra is. Jó lenne tudni, miért. Azért-e, mert – mint a zsidó legendák említik, – a terített asztalra mindig egy üres tányért kell helyezni, mert oda kell ültetni a Messiást, ha netán megérkezik, vagy pedig csak ezzel emlékezünk azokra, akik eltávoztak mellőlünk. Lehet, hogy sok Messiást várunk, vagy csak sok barát hiányzik. Ne beszéljünk erről többé. Bárhogy legyen is, az üres tányérok, vagyis kisebbségtörténeteink valamiféle zsidó sorsra emlékeztetnek. Azok is, amelyekről beszélünk, azok is, amelyekről hallgatunk. A csendes holocaustot is beleértve, amiről nem szólnak a nagyvilági krónikák. Még Eric Hobsbawn tudós könyve – *A szélsőségek kora* – éppen hogy csak kitér erre az európai botrányra, jöllehet alig-alig akad könyv, amely részletesebben leírta volna a XX. század brutalitását, mint ez.

(*Igy volt...*) Az egyik 1989-ben közölt interjújában Milovan Djilas megállapítja hogy a Vajdaság autonómiáját nem a kisebbségek miatt hozták létre. Azt is elismeri, hogy a háború után a magyarok kiűzetését és áttelepítését fontolgatták a legfelsőbb körökben. Akkoriban költöztek át a szüleim a falu egyik végéről a másikra. Mit tudhattak minderről?

(*Hálósapkás ártatlanok*) Hobsbawn és a XX. század történelme! Tényleg szobapapucsot hordott és hálósapkában járt az, akit nem perzselt meg a század. Ki meri mondani, hogy nem viseli magán szörnyű stigmáját?

(*Erkölcsei érzék – valóságérzék*) Újra és újra megütközöm azon, hogy végül mindig az szerez magának tekintélyt, aki soha sem arról beszél, amiről kell, mert esetleg kellemetlen helyzetbe sodorná magát, hanem mindig valami másról szól, ám mindig ott beszél másról, ahol éppen kellemetlen kérdéseket kellene feszegetni, avagy kellemetlen kérdésben kellene színt vallania. Sokáig úgy gondoltam, hidegen számító emberekről van szó. De nem! Okos és értelmes emberekkel hozott össze a sorsom, olyanokkal, akiknek erkölcsi érzéke kiváló, de valóságérzéke annál jóval nagyobb.

(*Azonosságválság*) Human Rights Watch tiltakozik mert a szerb kormány Sreten Lukicot nevezte ki belügyminiszter-helyettesnek. A rangos nemzetközi emberjogvédő szervezet szerint Lukic volt 1998 és 1999 között a speciális koszovói rendőrsztagok parancsnoka. Holy Carter a Human Rights Watch európai és közép-ázsiai igazgatója szerint a szerbiai kormány ezzel a kinevezéssel olyan személyt jutalmazott, akinek a vádlottak padján lenne a helye. Hogy mi ebben az igazság, arra majd válaszolnak a szerb kormány tagjai. Rajtuk a sor, hogy tényekkel cáfolják a vádat és óvják az ország hírnevét. Egy azonban bizonyos, a független belgrádi sajtó, mint például a *Danas* című napilap a Human Rights Watch előtt, tehát már 1999. január 29-én, lám, még Milošević hatalma alatt figyelmeztetett Sreten Lukic kínos koszovói szerepére. Ezek után nem csoda, hogy a rezsimhű újságírók állhatatosan ostorozzák a független újságírókat és értelmiségieket.

(*Bújócska a hatalommal, 1.*) A helységnevek írásmódjára vonatkozó alkotmánybírói döntés megint felzaklatta a kedélyeket. Joggal. A legtöbben azonban megfélekednek arról, hogy a gond mélyebb gyökéretű. A bíróság ugyanis olyan törvényt érvényesített, amely ellentétben állt az alkotmány előírásaival. A törvény meghozatalakor, az olomidőkben, nyilvánosan tiltakoztam ellene (*Politika* 1991. augusztus 1), azzal az érveléssel, hogy a honatyák kiléptek illetékességi körükből, tehát az alkotmány előírásait sértő törvényt hoztak. A pártújságírók szememre vetették, hogy a nép által megválasztott képviselők helyett akarom gyakorolni a hatalmat. Ismerős érvelés, nemde? A legnagyobb élő szerb lingvista, Pavle Ilic viszont a nyilvános eszmecsere során elismerte – a sajtóban is megjelent –, hogy a honatyák valóban kiléptek illetékességi körükből, mire a szerb művelődésügyi minisztérium azzal nyugtatott meg, hogy a továbbiakban rugalmasan kezeli majd a törvényt. Csak egy ponton tarja magát a törvény betűjéhez: a 7. szakasz 2. bekezdéséről van szó, mely szerint a földrajzi nevek és a nyilvános feliratokban használatos nevek nem cserélhetők fel más elnevezésekkel, illetve nevekkel. A törvény kilenc év után is jogerős. Nyilvánvaló, hogy a szerb kormánynak kell új törvényjavaslattal előállnia, s a szerb parlamentnek kell azt elfogadnia. Az alkotmánybírói új törvényt nem alkothat, ezért a következőkben a szerb kormányra és a parlamentre kell nyomást gyakorolni, hogy módosítsa a törvényt.

(*Bújócska a hatalommal, 2.*) Csökkentik a magyar nyelvű rádióműsorok idejét? Zomborban? Becskereken? Tudtommal ezekben a városokban nem a szocialisták vannak hatalmon, hanem a Szerbiai Demokratikus Ellenzék, amelynek a legnagyobb magyar pártunk is része. Miért viselkedünk úgy, mintha még mindig a szocialisták lennének hatalmon? Újabb, félelmetes magyar- és zsidóellenes falfirkák jelennek meg! A kormánynak van belügyminisztere, úgy tudom. A kormányában viszont immár nem Šešelji emberei foglalnak helyet.

(*Helyzetkép*) A bukott rendszer belügyminiszterét, Zoran Sokolovicot holtán találták az autójában. Félhivatalos értesülések szerint öngyilkos lett. A Szerbiai Demokratikus Ellenzék parlamenti frakcióvezetőjének, Eedomir Jovanovicnak kocsijárában viszont bomba robbant. Az elmúlt néhány év politikai gyilkosságainak elkövetőit nem sikerült felfedni, habár az új kormány állandóan ígérgeti, hogy kézre kapja őket. Még mindenki bizakodik, de a társadalom már ideges. Ha valaki csönget az ajtómon, nem merem kinyitni, már a koldustól is félek, mesélte egy negyvenéves vízvezeték-szerelő. A feleségének megtiltotta, hogy ajtót nyisson. Éppen emiatt történt vele egy kellemetlen eset. Elfelejtette magával vinni a lakáskulcsot, késő este tehát hiába csengetett, a felesége nem nyitott ajtót. Minél erősebben csengetett, annál nagyobb lett a csend odabenn. Még a televíziót is kikapcsolta az asszony. Aztán kiabálni kezdett, mire az asszony hosszas habozás után ajtót nyitott. Azt mondta, bár felismerte a férje hangját, mégsem volt biztos benne. Az arca

holtsápadt volt. A férj ledőlt az ágyra, a mennyezetet bámulta és felfogta, hogy így nem lehet élni. Az döbbenette meg legjobban, hogy a szomszédok sem mertek ajtót nyitni. Az emeleten mindenki félt.

(*Illúziók?*) „Antianekdotikus, antiromantikus, antiszentimentális, szuperszemélyes, értelen, antinacionalista patrióta. Bakunyint olvas, szenvedélyesen tanulmányozza De Sade-ot és Bataille-t, mélyen vonzódik Che Guevarrához, egy időben városi gerillának, partizánnak, szegénylegénynek látja önmagát. Giordano Bruno a filozófusa, örök vágya azonban Ludwig Wittgenstein matematikával homogenizált stílárís homogenitása.” Céltalan, elvetendő illúziók? Nem! Nádas Péter jellemezte ilyenképpen Mészöly Miklóst.

(*Új kisebbségi kulcsszavak*) Pontos és hasznos információk. Közgazdasági ismeretek. Komputer. Internet. Örök kíváncsiság. Angol nyelvtudás. Üzleti érzék. Család és családi vállalkozás. Permanens szakmai továbbképzés. Információ, újra és újra – mindhalálíg. Rugalmas szakmai átképzés. Megbízható bank létesítése. Találékonyosság. Szolidaritás. Összefogás a tőkeösszevonás érdekében. Jó kapcsolatok – főleg a németekkel. Készülünk fel: a kapitalizmus vad lesz és erőszakos. Befektetési stratégia – továbbá az a tudat, hogy mindenből pénzt kell teremteni. Haszonelvűség. Protestáns etika, mondaná Max Weber. Új Magyar Enciklopédia. Az a remény, hogy a szorgalom megöli a zsarnokot, mint ahogy Cs. Szabó László mondta. És mindenekeelőtt kultúra, hogy mindennek legyen köztöszöve és értelme.

(*Álom és valóság*) A bécsi utazás előtt azt álmodtam, hogy Újvidéken felújították a néhai Dornstädter cukrászdát. Arra riadtam fel, hogy senki sem akart betérni. Visszakényszerültem a valóságba, amelyben a politikusok és a népvezérek kisebb vagy nagyobb álompótlékkal traktálnak. Minél kijózanítóbb a valóság, annál buzgóbbak az új vidéki nemesek. Akik olyan terveket kínálnak, amelyekből ők bezzeg nem kérnek. A klientúra-hálózat ugyanis áttelepülési ösztöndíjakat követel magának. Kiderül tehát, hogy kétféle magyar kisebbségi polgár létezett Vajdaságban. Az egyik nagy lemondás árán a szülőföldjén küldte középiskolába a gyermekét, a másik pedig kisebbségtámogató ösztöndíjjal az anyaországba terelte gyermekeit. Az első csoport álmodozott, a második a valósággal vetett számot.

(*Befejezetlen történet*) Úgy sétálok Bécs utcáin, mintha éppen megszakítottam volna Josef Roth *Radetzky-induló* című regényének olvasását. Ez a történet még mai is tart, csak nincs, aki megírja a folytatását. Nem is lesz, hiszen érzelmeink eldurvultak, világunk beszűkült, és túlságosan lefoglal bennünket saját nyomorunk.

(*Az operett dicsérete*) Mi vár ránk? „...operettfigurák játsszák el az ember tragédiáját”, írta Karl Krauss az első világháború előtti korról, amelyben széthullani készült egy világ. De ma már igazi operettre sem telik, legfeljebb durindóra. Az operett hiteles kultúra volt, a durindóból azonban keserű, kényszerű politika lett. Az operett ugyanis nem akart hazafias lenni és nemzeti célokat sem tűzött maga elé.

(*Erkölcsei tőke*) Megszületik-e a szerb Karl Krauss? A néhai Monarchiának legalább erre maradt erkölcsi tőkéje.

(*Párhuzamos bomlás*) A bécsi kerekasztal-beszélgetésen arról szóltam, hogy Szerbiában egyszerre hullott szét a versailles-i és a jaltai világ. Két, egymástól eltérő párhuzamos bomlásfolyamatról van szó, habár nem állítható, hogy a második világrend nem az elsőnek a következménye. Am a párhuzamos kibontakozás eltorzította mindkét folyamatot. Valójában ezért olyan szembetűnő, hogy a kommunisták sorra nacionalistákka váltak, és a nacionalisták is a kommunizmus alapeszméivel cinkoskodnak, még akkor is, ha derék antikommunistáknak nevezik magukat.

(*Közép-európai vérfertőzés*) Bécsben a legváratlanabb helyeken a legváratlanabb pillanatokban szólalnak meg az emberek magyarul, szerbül vagy lengyelül. Néhánnyal szót váltottam, s megtudtam, hogy ők nem vendégmunkások, hanem született bécsiek. Hitler önéletrajzának néhány mondata jutott szembe: „Egyre mélyebb gyűlölet fogott el a fajoknak a kavalkádját, szlávoknak, cseheknek, lengyeleknek, magyaroknak, ukránoknak, szerbeknek ezt a keveredését látva. És főleg a zsidóknak, ők mindenütt ott voltak. A kétféjű birodalmi sas mintha egy vérfertőzés gyümölcse lett volna.” Úgy tűnik, Bécs mégis megőrzött valamit a múltból, Hitler büntetőakciója mégsem teljesült be. Lehet, hogy egyedül Bécs marad meg ebben a régióban multikulturális városnak.

(*A cellákról*) Újra Joseph Roth idézet jár az eszemben: „Ezért gyűlölöm a nemzeteket és a nemzeti államokat. Hajdani hazám, a monarchia olyan volt, mint egy nagy ház, számtalan kapuval és számtalan szobával, mindenféle fajta emberekkel. De ezt a házat felosztották, szétszabdalták, lerontották. Ott nincs már helyem. Megszoktam, hogy házban éljek, ne cellákban.” A győztes nyugati nagyhatalmak, elsősorban Franciaország és Anglia, azonban a cellák mellett tették le a voksot a századelőn. A század végén viszont megdöbbenen vették tudomásul, hogy a cellákban klausztrófiás emberek élnek.

(*A jogállamról – egykor és nem most*) A bécsi Monarchia Intézet vaskos könyvet adott ki a monarchia törvényeiről. A néhai jogállam tíz hivatalosan elismert nyelvet tartott számon. Ezeknek a törvényeknek köszönve a Vajdaság elszakadásáért harcoló Jaša Tomić cirill betűs írásmóddal kérelmezte a magyar kormánytól, hogy biztosítsa fiának ösztöndíjat, a válasz természetesen cirill betűs írásmóddal érkezett: a gyermek kiérdemelte az ösztöndíjat. Ennyit a jogállamról.

(*A vadkapitalizmusról*) Még a városi közlekedésben is tapasztalható a kapitalizmus és a vadkapitalizmus közötti különbség. Az elsőben az emberek tudnak bocsánatot kérni. Nem azzal a mentegetőzéssel kezdik, hogy kölcsönösen lökdöztük egymást. Hovatovább ez a logika rejtezik még a tömegsírok igazolásában is.

(*Formakultúra*) A bécsi értelmiség még szeret kávéházba járni. Pontosan tudni, hogy ki, hová és mikor tér be. Ezzel kezdődik a formakultúra. Ha az életből hiányzik a formakultúra, akkor a művészi forma alapjai bizonytalanok. Ezért gyanakodtam mindig a bácskai formaművészekre. A mi formánk mindig megbicsaklik, akkor hiteles, ha töredezett és bizonytalan.

(*Bécsi lokálpatriotizmus*) Senkivel sem találkoztam Bécsben, aki nem lenne meggyőződve arról, hogy Heider a közelgő bécsi önkormányzati választásokon katasztrófális vereséget fog szenvedni. Mindig ilyesféle lokálpatriotizmusról álmodoztam.

(*Elefántcsonttorony és bordélyház*) Egy az elefántcsonttoronyhoz ragaszkodó költő írta: „A valóban szabad polgár az, akinek sem léte, sem a jövedelme nem függ a kormánytól.” Alfred de Vigny nagyon jól tudta, hogy e nélkül még az elefántcsonttoronyból is bordélyház lesz.

(*A kapitalisták rossz álmairól*) Egy újkapitalista azt álmodta, hogy egy verőfényes reggelen munkásai sztrájkot hirdettek meg. Arra ébredt, hogy egész testét kiverte a verejték. Eszébe jutott a régi esti pártiskolai tananyag – természetesen az a részlet, hogy a sztrájk káros dolog –, és elkeseredetten motyogta maga elé: „Hát ezért kellett demokráciát adnunk nekik? Ezért kellett kiterjeszteni a jogokat?” Egy kisebbségi újkapitalista még ennél is kínosabb helyzetbe került. Az ő munkásai is félretették a szerszámokat, és sztrájkot hirdettek meg. Gyöngyözött a homloka és káromkodott. „Ezekért hoztam annyi áldozatot? Ezeket neveltem nemzeti öntudatra? Nem nyújtottam elég ihaj-tyuhajt? Piros csizmát és durindót? Hogy nyavalyás tíz százalékos fizetésemelés fejében elárulják a kisebbségi érdekeket?”

(*Ami soha sem hangzott el*) Radomir Konstantinovic, az egyik legrangosabb szerb prózaíró és esszéista figyelte meg a Milošević-ellenes tömegtüntetések állandó jelszavát: „Le a vörös bandával.” Egyszer sem hangzott el a következő jelszó: „Le a nacionalista bandával!” Talán ezzel magyarázható, hogy most sem vádolják nacionalizmussal a volt elnököt. Főleg azok hallgatnak erről a kényes témáról, akik beültek a bársonyfotelekbe.

(*A függetlenek megszólalnak*) Egy független horvát értelmiségi, Boris Buden, Tudjman következetes kritikusa, így határozta meg a szerbiai változásokat: „Miközben a szerbek azt hiszik, hogy a demokrácia a NATO bombázások dacára is győzött, a Nyugat azzal kérkedik, hogy a demokrácia a bombázások következményeképpen kerekedett felül. Az igazság mégis az, hogy nem győzött a demokrácia.” (Rea, Belgrad, 2000. december) Ezt hitelesíti az egyik legélesebb tollú belgrádi független újságíró, Teofil Pancic is, aki az elmúlt évtizedben nem lapult meg a szocialistákkal való koalícióban, mint annyi új „SZDE-tagtárs”. Kerek percc „új osztályról” beszél a Szerbiai Demokratikus Ellenzék hatalmi nomenklatúrája kapcsán. Nem lesz belőle sem nagykövet, sem miniszteri tanácsadó.

(*Rend a lelke mindennek*) Bródy András, közgazdász, ironikusan kérdez rá a nosztalgizálókra. Hol vannak azok a régi szép idők, amikor fél disznóért párttitkárt lehetett venni? Bizony felszöktek az árak! Ide süss, Pista, kapitalizmus lesz a Balkánon is, mondta az egyik árus a másikat a szabadkai bolhapiacra. Szükség van ellenőrizhető áron megvásárolható, annak rendje módja szerint korrumpálható államapparátusra, folytatja Bródy. Tudja ezt a szabadkai árus is. Tanuljunk tőle, nehogy kijátszanak bennünket a patetikus szónokok, akik sokat beszélnek a nemzetről és gyorsan megtömik a zsebüket.

(*A mártír*) Goran Svilanovic külügyminiszter stábjában szerint amennyiben Milošević Hágába kerül, nemzet hőse és mártír lesz belőle. Azt akarja mondani ezzel Svilanovic, hogy még mindig a nacionalizmus határozza meg a szerbiai társadalmat? Ha így van, akkor miért nem néz éppen ezzel szembe? Aleksa Djilas, az ismert politológus más megfontolásból utasítaná vissza a hágai kérelmet. Ha netán kiszolgáltatják a volt elnököt, bizonygatja, akkor a szerbeket gyilkos nemzetként fogják emlegetni.

(*Kisebbségi magyar kapitalizmus*) „A paplak körül nem illik koldulni”, mondja a helyi kisebbségi pártelnökségi tag annak a napszámosnak, akit a kisebbségi pártelnök egy héttel előbb csapott el a munkahelyéről. Az illető azért kezdett kéregetni, mert a helyi ügyvéd háromszáz német márka tiszteletdíj ellenében volt hajlandó pert indítani a pártelnök ellen, aki nem jelentette be munkását a nyugdíjalapnál. Napjainkban természetesen ilyesmi nem fordulhat elő, ugyanis nem akadnak ilyen bátor ügyvédek. Az egyedüli hasonlóság a jelennel kizárólag csak abban mutatható ki, hogy a távoli jövőben is márkában számolnak. Tehát nincs olyan nagyon távol a jövő!

(*Bonton*) Kövér László elismerte, hogy a MIÉP értékrendje rokonítható a kormányéval, hiszen erősebb ellenzéke az MSZP-nek és az SZDSZ-nek, mint a kormánynak, de a különbségek sem lényegtelenek, ezért belátható időn belül a Fidesz és a MIÉP együttműködése nem képzelhető el. Annál is inkább, mert a MIÉP-pel való együttműködés az Európai Unió szempontjából a szalonképtelenség határvonalát jelentené. Kövér kijelentése bizonyára kiábrándítja a lelkes helyi csurkistákat, akik úgy vélik, hogy MIÉP-es szótárral Európába menetelnek. Miféle illúziórombolás? A várva várt dicséret helyett Kövér bontonból vizsgáztatná őket.

(*Bocsánatot kéni? Miért?*) Osvaldo Romo, Pinochet politikai rendőrségének ügynöke bejelentette, hogy tiszta a lelkiismerete, ő csak a kötelességét teljesítette. „Igen, kínoztam a foglyokat”, ismerte el, s a részletekkel sem maradt adós: „Az áramütést a következőképp alkalmazzuk: az elektródákat a mellre, a mellbimbóra, a hüvelybe helyezzük, majd jöhet az áram.” Amikor már nem volt hely a holttestek számára, akkor a tengerbe a halaknak vetették őket. „Mindent megint ugyanúgy tennék, ahogy tettem, csak még rátennék egy lapáttal”, kérkedett Romo úr az olasz közszolgálati tévé hármass csatornájának híradójában. Így beszél a derék rendőr. A Vezér lelke is tiszta. „Miért kellene bocsánatot kérem?”, csodálkozott Augusto Pinochet. Csak a nemzetét akarta megmenteni, nehogy elsüllyedjen a bolsevik avagy a liberális fertőben.

(*Talán eldőlt egy vita...*) Zorko Korac, a szerbiai kormány kultúrával és a társadalmi tevékenységekkel megbízott alelnöke végre bejelentette, hogy a kormány a Szerbiai Rádió és Televízió igazgatóbizottságába 17 párton kívüli, köztisztviselőként álló személyt javasol majd, az ott dolgozók pedig 3 személyt javasolhatnak ugyanabba a testületbe. Pártpolitikusok tehát nem kapnak helyet, ígérte Korac. Csak emlékeztetni kívánunk ezzel, hogy milyen kínos vita előzte meg ezt a döntést, amely a Szerbiai Demokratikus Ellenzék választási ígéreteit tartalmazza. Voltak pártok, amelyek valóságos indiántáncot jártak a sajtó körül, mondván, hogy csak a megérdemelt jussukat követelik. Sajnos ebbe a rituáléba a vajdasági magyar pártpolitikusok, pártújságírók egy része is bekapcsolódott.

(*A köznyelv brutalizálásáról*) Elképedve olvastam a *Kapu* című anyaországi folyóirat februári számát, amely közhírré teszi, hogy Kasza József szabadkai polgármester, a VMSZ elnöke a NATO támadások idején Zeljko Raznjatovic Arkan nevű háborús bűnösrel tartott fenn szoros kapcsolatot. Teszi ezt minden hiteles bizonyíték nélkül, miközben a támadott fél nevét is csak így írja le: Josif Kasa. Egy másik VMSZ-politikus nevét pedig így közli: Stevan Ispanovics. Fel kell emelnünk a szavunkat a köznyelv ilyen nagyfokú brutalizálása ellen, bárhol forduljon elő. Ez nemcsak sértő, hanem alapvető támadás az emberi méltóság ellen. Viszont akkor is fel kell emelnünk a szavunkat, ha ilyesmi köztünk történik meg, mint ahogy a közszolgálati hetilap, a *Hét Nap* esetében előfordult. Abban az újságban harminc, a sajtószabadság érdekében szót emelő vajdasági magyar értelmiségit éppen Kaszáék betegnek nyilvánítottak és gyógykezelésre utaltak. Így beszél a közszolgálati újság azokról az adófizető polgárokról, akiknek az adójából él.

(*Valódi disznóság*) A pszeudovalóságon fölhaborodunk. A valódi disznóság nem érdekel senkit, írja Tamás Gáspár Miklós a *Magyar Hírlapban*. Újvidékről úgy látom, hogy immár a pszeudovalóságon sem haborodunk fel, mivelhogy szíves-örömmel gyártjuk. Akkor is, ha borzalmas! Csak azért, hogy a valóságról ne kelljen beszélni.

(*Végre!*) Közép-Európai filmfesztivál Szabadkán? Miért ne? Vagy mondjam így: végre! Közép-Európa igenis az Európához való felzárkózás egyik fontos állomása, ezt tudomásul vehetnék azok is, akik nem látnak tovább Belgrádnál.

(*A Bogyónék*) Bogyóné, Nestroy feledhetetlen népszínművének, a *Szabadság Mucsán* című énekes bohózatnak egyik szereplője mondta ki a széplelkek elcsépeelt szolamát: „A politikáért nem mozdítanám meg a kisujjamat se, de bezzeg a szabadságért.” Nagyokat bólogatott erre Veréb, a helyi poéta: „A szabadság ellen nekem, a poétának sincs ellenvetésem, tágas mezővel szolgál a költőknek a pegazusuk futtatásához.” Szóval, ismerős gondolatok bugyognak a tájban: Bogyóné beköltözött Bácskába is. Az ilyesféle szolamokat a legszörnyűbb azok szájából hallani, akik évtizedeken át könyökvédős filiszterek voltak, nem érdekelte őket a politika, de miután többé nem kockázatos a szabadságról beszélni, azonnal rettenthetetlen hősökké váltak és futtatni kezdték a pegazusukat. Módjával, megfontoltan, persze. Óvatos duhajként. Ónelégülten nyergelik meg a pegazust, sétalovaglásra indulnak a szabadság nagy és széles mezején, s természetesen, most sem érdekli őket a politika, nehogy magukra haragítsák a politikusokat. Ostorukkal időnként azok felé suhintanak, akik felé előzőleg is suhintani lehetett.

(*A Torgyánok*) Most már mindenki úgy beszél Torgyánról, mint egy közönséges bohócról. Inkább a drámai tanulságról kellene szólni, hogy rádöbbenjünk arra, milyen hiszékenyek az emberek. Hogy milyen naivak és esendők vagyunk mindannyian. Hiszen a történet mégis a hirtelen megtollasodott politikusokról szól. Meg a kiábrándult híveikről. Sok ilyen történettel fogunk még szembesülni, a legtöbb azonban feltáratlan marad mindörökké. Torgyán csak az egyik mellékszereplője ennek a drámának.

(*Nincs mása, csak a magyarsága*) Sokszor felháborodom, mert látom, hogy nincs, aki politikailag megszólítsa a magyar kisebbség legszegényebb rétegét. Ők majd úgyszólván beolvadnak, sejtetik úri göggel azok, akik meghatározzák a hiteles nemzettudat mércéit. Lassan már a nyelvüket sem értjük, miközben pestiesen kezdünk beszélni, megnyújtva az egyik vagy a másik magánhangzót a szó végén. Tudja meg a világ, az illetékesek beavattak bennünket a magyar–magyar találkozó rejtelmibe. A legszerényebben számadatok alapján is a százezer koldus kisebbsége vagyunk egy lerongyolódott országban. „A nincstelen tömeget tekintem elsősorban magyarnak, vagyis olyannak, aki mindenek előtt támogatásra, fényre, döntésre, nemzeti dicsőségre jogosult itt; nemcsak azért tekintem annak, mert történelmünk különös alakulása eredményeül épp ez a réteg a legmagyarabb nyelvi s ha kell, fajlag is, hanem azért, mert ez a legmegbízhatóbban magyar: nincs mása, mint a magyarsága”, írta Illyés Gyula, aki Párizsban és az ozorai pusztákon tanulta a baloldaliságot.

(*A népről*) Csak ne hizelegjünk neki. Csak ne utánozzuk. „Semmi szükség már, hogy a nép mondandóját írók közvetítsék, színezzék. Csak rontanának rajta”, írta ugyancsak Illyés Gyula. Jókor jött a figyelmeztetés: ne cifrázzuk túl a hagyományainkat.

(*Legenda a gőzhengerről*) A Szerbiai Demokratikus Ellenzék úgy dolgozik, olyan megfontoltan és módszeresen, mint a gőzhenger, írják a pártújságírók. Napok kérdése, hogy nyakon csípjék a bűnösöket. Így például Curuvija gyilkosait is. Rajko Danilovic, az áldozat védőügyvédje más véleményen van. Állítása szerint megrendelt dezinformációkról van szó: „Egyike ez azoknak a mesterkedéseknek, melyeket már régóta alkalmaznak.” Alig történik valami, ugyanis. Időnként felbőg a gőzhenger, zakatolni kezd, kínosan vonszolja magát néhány méterrel előre, aztán újra megpihen. Montgomery nagykövet figyelmeztet. A világ emberjogi szervezetei figyelmeztetnek. Az Ellenállás (Otpor) figyelmeztet. Elég! Kaput! Vége! Talán holnap, mégis, bizakodunk. De minek legyen vége? Egy eszmének? Vagy csak néhány haszonélvezőnek? Vagy éppen ez nincs eldöntve még? Ezért a szüntelen halogatás?

(*Lírikusok a porondon*) Keserűen mosolygok, amikor egy-egy kisebbségi pártpublicista lírai hevülettel ecseteli saját pártvezérének nagy és dicső tetteit. Ha már így kell ennek lenni, akkor ne feledkezzünk meg, hogy a tábornokok jobban forgatják a lantot, mint a hűséges újságírók. A baritonjuk is jobb. A Beta hírügynökség korabeli jelentése szerint Pavkovic vezérkari főnök 2000. szeptember 16-án. Požarevácon, *A média frontján* című könyvének bemutatóján imigyen méltatta Slobodan Milošević elnök államférfiúi erényeit, emberi nagyságát: „Bátor, határozott, jó képességekkel megáldott álmodozó, aki bátran hozza meg döntéseit, amikor a szabadság és a haza kérdéseiben kell határozni”.

(*Emberarcú miloševiczizmus*) Sokan még úgy hiszik, hogy megteremthető az emberarcú miloševiczizmus. Tudják, elismerik, hogy valamit meg kell változtatni, fanyarul és fáradtan néznek a változások elé, de nincs erejük szakítani a múlttal. Szeretnének jóhiszemű reformisták lenni, de olyképpen, hogy a megreformálhatatlant reformálnák meg.

(*Újvidéki csendélet*) Az újvidéki városháza dísztermében szemlélődök a szokásos ünnepi szónoklatok után. Vagy 70-80 ember nyüzsög a teremben, majdnem mind személyes ismerősöm. Cinkosok voltunk, vagyis hasonlóképpen gondolkodtunk. Valamiféle családi hangulat uralkodik, de a régi cinkosságnak már nyoma sincs. Már tudjuk, hogy nem gondolkodtunk hasonlóképpen. A szünetben bólogatók veszik körül a szónokokat, ez zavar legjobban. A szónoklatok után a pincérek drága italokat szolgálnak fel, megnyílik a másik szalon, amelynek közepén jobbnál jobb falatokkal teli asztal áll. Igazi terüljlesztalka. Jaj a győzteseknek, főleg akkor, ha magukat nem tudják legyőzni, gondolom magamban, s az ablak elé állok. Nézem a Szabadság teret. Aztán a sétáló utca felé vetem a tekintetemet. Fűrkésem az ablakot, amely mögül még a kilencvenes évek elején mondtuk el azokat a híreket, amelyeket tilos volt közölni az állami médiában. Most az állami média kamerái villognak körülöttem. Akkor nem ácsorogtak annyian az utcán, ahányan most nyüzsögnek a díszteremben. Istenem, csak ne bólogatnának oly buzgón, mondom magamban, miközben megkönnyebbülten kilépek az utcára.

(*Búcsú*) Nem értem, hogy miért hallgatunk szemérmesen és titokzatosan arról, hogy az amerikai kongresszus a nevezetes tavalyi október 7-i határozatában a 100 millió dolláros gyorssegély ellenében nemcsak a hágai ENSZ-bírássággal való együttműködést követeli, hanem a kisebbségi jogok biztosítását is. Lehet, hogy erről az utóbbi elvárásról a következőkben nem esik szó semmiféle kongresszusi határozatban, hiszen, mi magyarok, úgymond, beléptünk a hatalomba, avagy nem is léptünk be, csak Godot tarkabarka zakójára tűztünk egy tolakodóan viritó sárga nárciszt.

(*A történelmet várva*) Mintha Heiner Miller boldogtalan angyalát látnám, aki mozdulatlan dermedve várja a történelmet, mert bezárult felette a pillanat. Felzúgnak-e majd egyszer a hatalmas szármacsapások? Meghallom-e őket? S miből tudjam majd, hogy az angyal hagyott magamra, vagy a történelem szárnyai feszültek meg végre, annak szármacsapásai zúgtak fel ismét? Ilyesféle köztes pillanatban élek.

(*A könyvtárban*) Tavaly nyáron szinte faltam a regényeket. A kilátástalansággal magyaráztam a képzelte világok utáni mohó vágyamat. Most pedig hiába kutakodom a könyvtáramban, nem találok magamnak való olvasmányt. Hosszú habozás után Hemito von Doderer *A Strudlhof-lépcső* című vaskos regényét veszem elő, ha már olvasok, akkor csak arról olvassak, aminek mindörökké vége.

Március

(*Abszurdum*) Falakon megjelentek a horogkeresztek. Sokan ekképpen vélekednek: ez is afféle NATO-maszlag. Az ellenség festi a horogkereszteket, hogy rossz színben tüntesse fel a szerbeket. A megdöbbenés elmarad, tehát lesznek még horogkeresztek.

(*Titkaim*) Már napok óta verőfényes reggelre ébredek, de a levegőben mégis valami borzongás matat. Az íróasztal elé ülök. Csak a szél zúg; zörgeti az ablaktáblákat. Nincs erőm leírni egy mondatot se, a hangulat sérülékennyé tesz. Türelmesen várom, hogy a megszélidüljön levegő. Vele együtt szélidülök én is, hiszen ez az egyedüli módja annak, hogy őrizzem titkaimat. Írni csak akkor tudok, ha él bennem a remény, hogy a titkaimat őrzöm ezzel.

(*Belépőjegy*) A Yu-info tévécsatorna diadalmasan sugározza Dubrovnik bombázásának képsorait. Végre hiteles képeket látunk a háborúról a hazai csatornákon is. Katarzis. Szembenézés a múlttal! De nem oda Buda! A bemondó kifejti, hogy a montenegrói vezetők Milošević egykori csatlósai, a szakadár Djukanovict a hágai bíróságnak kívánják átengedni. Természetesen a Yu-info szerint Szerbiában nincsenek háborús bűnösök, hiszen hogy is lehetne valaki háborús bűnös, ha nem szakadár. Úgy látszik, a szakadárság lesz a belépőjegy a háborús bűnösök klubjába.

(*Egyféle tartózkodás*) Az egyik barátomat váratlan betegség kényszerítette ágyba. Úgy hallottam, nem is olyan enyhe lefolyású. Most már ezt is számon tartom. Néha megesik, hogy egyszerre több barátom betegségéről hallok. Ilyenkor arra gondolok, hogy milyen jót beszélgettünk legutóbb Grassról és Musilról! Vagy egy új könyvről. Csak éppen a betegségről nem szóltunk. Telefonáljak? Ne, mégse. Maradjon így. Ne beszéljünk az életről, legfőlegbb egy könyvről. Így vagyunk a valósággal is. Szemérmesen egy könyv fölé hajolunk.

(*Közélet*) Munkába indulok. Az ajtó előtt sokáig nézelem cipőm orrát. Le kellett volna írnom még vagy hat-hét mondatot. Esetleg többet. Nem sikerült. Ez azt jelenti, hogy egész nap védtelen leszek, mert nem építettem magam köré gátat a közélettel szemben.

(*Dedikáció*) Senki se sajnáljon! Minden kudarcom hasznos volt – mondta egy vidéki tanár nyugdíjaztatása alkalmából. Szégyenérzet kapott el, miután arra kért, hogy új könyvemet dedikáljam neki.

(*Játék*) Az üzletben egy nő táskát választ. Úgy huszonöt éves lehet. Minden esetre kevesebb, mint harminc. Vállára veszi az egyik táskát, majd a másikat. A tükör elé áll. Elmosolyodik, senki sem veszi észre, talán csak én. Aztán visszatér a pulthoz. Újabb táskát kér. Újra a tükör előtt hajlong. A táskára veti a tekintetét, majd karcsú lábszárára. Visszatér a pulthoz, s mindhárom táskát egymás mellé helyezi, gondosan szemügyre veszi őket. Az egyikkel újra a tükör elé nézegeti magát. A táska már nem fontos, csak a játék. Egészen biztos vagyok benne, mert egy pillanatban szomorúan leszegte a fejét és kisompolygott az üzletből. Bizonyára lelkiismeret-furdalással gondolt a játékra. A játék végén kezdődik az igazi művészet!

(*A zsémbelődőkről*) Horogkeresztek bukkantak fel a vajdasági kisvárosokban. Kisebbségellenes jelszavak. Esztelen falfirnak. Az új hatalom politikusai azt bizonygatják, hogy hatalmas akadályok gyülemlettek fel a demokrácia előtt, továbbá a régi rend embereinek alattomos fondorlatairól van szó. Meg aztán itt van Dél-Szerbia is, sopánkodnak. Meg Koszovó, zsémbelődnek. Meg Montenegró. Miféle szemfényvesztés! Csak egyetlen tettet kellene fülön csipni, csak egyet, legalább. Csodával határos módon sehogy sem nem sikerül. A kormánytagok tehát csak zsémbelődnek. Közleményt adnak ki: tudatják velünk, hogy ők bezzeg erélyesen tiltakoztak. Ilyenek a mai Pilátusok.

(*Helené, a görög nő*) Euripidésznek volt bátorsága kimondani, hogy a görögök Trója falai alatt csupán árnyképért harcoltak. Az igazi Helené már nem volt ott, a balszerencse idegen földre sodorta, hol egy barbár férfi frigyre akarta kényszeríteni. S Euripidésznek, mert volt bátorsága saját nemzete szemébe mondani, hogy tévedett, ködképpért harcolt, joga volt tehát Helené becsületét is tisztázni: az a nő a közvélekedéssel ellentétben – barbár ágyába nem feküdt be. Ravasz csellel mentette meg férjét, Meneláoszt. Egyszerű történet, mint minden ógörög drámáé. Csakhogy sok ember azért nem érti, mert túlságosan egyszerű.

(*Mit építünk?*) A Népszabadságban közölt ENSZ-jelentés sorolja a vészhelyzetek sorát. Áradások, éhínség, járványok. A globális felmelegedés apokaliptikus állapotokat okozhat a Földön. A Kárpát-medencében – olvasom a *Magyar Hírlapban* – a klímaváltozási folyamat következménye a csapadékosság lesz, így tehát a következő évtizedekben nagy árvizekre számíthatunk. Építünk-e gátakat? Majd feltörnek a talajvizek. Építünk-e új csatornákat?

(*Csoda Szerbiában*) Tényleg. Szerbiában csoda történt! A szerbiai kormány beváltotta ígéretét, s – a vajdasági parlamenttel ellentétben – Szerb Rádió és Televízió igazgató-bizottságába csupa pártonkívüli szakembert nevezett ki. A vajdaságiak pártvezérekkel töltötték meg a kuratóriumokat. A magyar kisebbségi kormánypárt élen járt ebben. A jussunkat követeljük, süvöltötték a pártértelmiségiek. A jussunkat! Csak egy gondom akad: az elmélet szerint az autonómia azért hasznos, mert bővíti a demokrácia terét. A vajdasági honatyák látványosan megcáfolták az elméletet. Bizony, sajnós, szükítheti is.

(*A szél anyanyelve*) Lebukott a nap, de még világos van. Már régen gyönyörködtem az előtavaszban annyira, mint az idén. Megdörzsölöm fáradt szemem, egész nap olvastam. Leteszem a Szabó Zoltán könyvét, az *Összeomlást*. Mielőtt sétára indulok, felidézek belőle egy kedves mondatot: „A fákat kicsi szél borzolja könnyedén és franciául beszél a levelekkel”. A német seregek betörték Franciaországba, Párizs felé nyomultak, a Párizsban tartózkodó magyar író tudja, hogy a levelek anyanyelvén beszél a szél. Szeretnék én is hinni ebben, gondolom séta közben. Hogy legalább a szél az anyanyelvemen beszél.

(*Végletek*) Több, mint tíz évvel ezelőtt tilos volt a többpártrendszerrel beszélni. Csak óvatosan, az elméleti diskurzus szintjén szóltunk róla. Emlékszem ezekre az időkre az UJDI nevű független pártszerű képződmény létrehozása idején. Mint az alapító tagok egyike a

bőromön éreztem, hogy a többpártrendszer kifejezetten szitokszó volt. Mára azonban fordult a kocka: a tabuból mítosz született. Egyik végletből a másikba estünk. Akik az egyik doktrínában hittek, azok fejvesztetten bevágtattak a másikba, kiutasítva a polgárt a társadalomból, ha nem tartozik az egyik vagy a másik párt elitjébe. Az így felfogott demokrácia szerint, a polgár négyévente szavazzon, és ezzel kimeríti jogait. Elegendő felkattintani a televíziót, olvasni az újságokat, s rögvest kiderül: a pártvezérek a nyugati média popcsillagjaira emlékeztetnek. A Madonna nem kap annyi helyet a nagy amerikai csatornákon, mint egy vidéki polgármester a vidéki tévéstúdiókban. Ugyanez játszódik le az országos stúdiókban is. Hosszasan és részletesen ecsetelik a boldog jövőt, nemes szándékaikat és kiváló erőnyeiket. Tévedhetetlenek, természetesen. Szó szerinti értelemben felfrissülést jelent a CNN-t vagy BBC-t nézni, ahol tényeket tárnak fel, jelenségeket elemeznek, szakértők vitatkoznak, a politikus akkor kap szerepet, ha a média tájékoztat. De az információt értékelni, magyarázni már nem a politikus feladata. A boldog jövőről akkor tud meg valamit a polgár, ha polgári jogaival akar élni, ha tejet vásárol, vagy ha a jövedelmét veszi számba. A valóság a döntő és nem a záporozó talk-show-ok. Ezért van értelme a sekélyes publicisztika helyett időnként azon szerzők könyvét is fellapozni, akik érdemleges dolgot is tudnak erről a kérdésről. Nincsen olyan demokratikus rendszer, amely meglenne pártok nélkül, írja Popper. De rögtön hozzátesszi: „A mi demokráciánk nem népkormányok, hanem pártkormányok. Azaz a pártvezetők kormányai, hiszen minél nagyobb egy párt, annál kevésbé egységes, annál kevésbé demokratikus, és annál kevésbé van befolyása a pártvezetésre és a pártprogramra azoknak, akik rá szavaznak.” Hiteles és patinás szavak, amit az „újdemokrata” újságírók nem hallanak.

(*Szegény Renard*) Renard-ról mondják, hogy tekintete éles volt, és nem ringatta magát szép illúziókban. Mégis ő mondta ki a legfontosabbat: „Szeretek beszélni, de csak akkor, ha ellentmondok”. Nálunk megbélyegeznék ezért a mondatért.

(*Egy fájo kérdés*) „Akik fel akarják élesíteni a népviseletet, mint a bokréta mozgalom, bármilyen szép munkát végeznek, mégis hiábavaló munkát végeznek, tagadják, hogy az idő múlik.”, írta Szabó Zoltán az immár klasszikusnak számító *A tardi helyzet* című szociográfiai munkájában. A szerző hosszas és alapos helyszíni kutatás alapján jutott erre a következtetésre. Bizonyára azért, mert együtt élt a falu népével. De mit tenne ma Szabó Zoltán? Hogyan élne együtt a falu népével? A falura kijáró vikendező bácskai magyar értelmiségiek bizonyára nemzetárulással vádolnák meg.

(*A lund i ajánlások után*) 1995 szeptemberében a Szerb Tudományos Akadémia tanácskozásán a nemzeti kisebbségek autonómiája mellett érvelve a vitákban gyakran szembesültem a hézagoss nemzetközi dokumentumokkal, főleg a kollektív jogokat illetően. Azóta összeálltak a mozaikkockák, az 1999 szeptemberében elfogadott lund i ajánlások egyértelművé tették az autonómiával járó kisebbségi kollektív jogokat. Legalábbis az identitáspolitika terén. Hitelesítették azt a lehetőséget, hogy a kisebbség a saját, demokratikusan megválasztott testülete döntsön az oktatás, a kultúra, a tájékoztatás kérdéseiben. Az élet minden más terén pedig jó és méltányos törvényeket kell hozni. Javaslatainkat ezekhez az európai normákhoz kell igazítani, nem kell túlságosan kicifrázni őket, mert akkor semmi sem valósul meg belőlük. Törvénybe kell önteni a hitelesített európai normákat, a többi maradjon a politikuskok buja képzeletvilágában, vetem fel a kényes kérdést. De mi történt időközben? Az európai normákat pontosították, elképzeléseink viszont egyre bizonytalanabbak. Először a vajdasági autonómia valósuljon meg, csak aztán beszélhetünk a kisebbségiről, jelentette ki az egyik vajdasági magyar politikus. A szerbiai kormányelnök azonban nem habozott. Vajdaság autonómiája majd csak az új választások után valósulhat meg, ha megvalósul egyáltalán. Addig fogadjuk el a jelenlegi alkotmányos kereteket. Tehát négy év múlva. A kisebbségi autonómia csak azután kerül sorra... Ha így gondolkodunk, akkor a kisebbségi autonómia olyasféle ígéret marad, mint Beckett drámájában Godot érkezése. Majd megérkezik, ugyebár. Aztán kiderül, választások előtti ígéret marad! De, tudjuk, Godot sohasem érkezik meg.

(*Oslói ajánlások*) Nagyon kellemetlen dolog, ha egy állam szavahihetősége forog kockán. Sokan méltatlankodnak, a nemzetközi közvélemény gyanakszik, nem bízik a szerbiai politikusok adott szavában. Főleg a hágai ENSZ-bíróság ürügyén merül fel ez. A politikusok tiltakoznak és háborognak. Jó lenne azonban megvizsgálni, hogy valóban mennyire állják a szavukat. Ezekben a hetekben nagy vitát kavart fel a helységnevek írásmódja. A szerbiai politikusok egymással versengve bizonygatták, hogy igenis, tisztelik az európai normákat. Nos, a nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól szóló oslói ajánlások 3. paragrafusá kimondja: „Azokon a területeken, ahol jelentős számban élnek nemzeti kisebbséghez tartozó személyek, és ahol erre megfelelő igény mutatkozik, a közigazgatási hatóságoknak biztosítaniuk kell a települések elnevezésének, az utcaneveknek és más közérdekű topográfiai jelzéseknek a kisebbségi nyelven történő feltüntetését is.” A példákat sorolhatnánk. Az oslói ajánlások 15. paragrafusá szintén egyértelműen fogalmaz: „Azokban a régiókban és településeken, ahol egy nemzeti kisebbséghez tartozó személyek jelentős számban élnek, az államnak biztosítania kell, hogy a regionális és helyi önkormányzati testületek választott tagjai az e testületekhez kapcsolódó tevékenységük során az illető kisebbségi nyelvet is használhassák”. Ennek ellenére egyes szerbiai kormányzó pártok képviselői kivonulnak a parlamenti ülésteremből, ha valamelyik kisebbségi képviselő vesz magának annyi bátorságot, hogy saját anyanyelvén szólaljon fel. Ezek után a világ joggal kételkedik szavahihetőségünkben.

(*Március idusa*) A jugoszláviai magyar sajtó valami oknál fogva nem tájékoztatott arról, hogy Max van der Stoehl az EBESZ Nemzeti és Kisebbségi főbiztosa a napokban rendkívül fontos levelet kapott Szerbiából. Napokban várják a választ! A levél szerzői, Zorica Radovic, Dušan Janjic, Marijana Pajvaneic, Józsa László és Stevan Lilic arra kérték a főbiztost, hogy az EBESZ ne kérje számon a szerbiai kisebbségi törvényeket, egyelőre elégedjen meg a parlamenti szándéknyilatkozattal. A belgrádi *Danas*nak adott interjújában Dušan Janjic megmagyarázta: a levélírók sikraszállnak, hogy az EBESZ ne gyakoroljon nyomást Jugoszláviára a kisebbségi jogok teljesítésének az ügyében, mert hosszabb folyamatról van szó. A parlamenti szándéknyilatkozat, magyarázza Janjic, esetleg lehetővé teszi a külföldi anyagi segítséget. Levenné a napirendről az amerikai kongresszus határozatát is, miszerint Jugoszlávia csak akkor részesülhet segélyben, ha – a határozatot idézem – „olyan intézkedéseket léptet életbe, melyek a kisebbségek jogainak tiszteletben tartását és a jog uralmát tükrözik”. Lehet, hogy a levélírók bölcsen döntöttek, talán időt nyernek, talán jobb napokra várnak, de az már cseppet sem örvedetes, hogy a kisebbségi polgárokat nem tájékoztatták szándékukról és javaslatukról. Az idő gyorsan múlik, egy ismeretlen levélről függ, hogy mi lesz velünk. Túl vagyunk már március idusán.

(*Az önkorlátozásról*) A legnagyobb közép-kelet-európai szakértők egyike, Schöpflin György mutatott rá legjobban arra a paradoxonra, amely a szemünk előtt bontakozik ki. Schöpflin szerint, ami az elmúlt tíz évben létrejött, az nem demokratikus, hanem konszenzuális rendszer. A kettő közötti különbség nagyon fontos, hiszen a jövőben erről folyik majd minden vita. Nálunk is. Amikor bevezetik a demokratikus választási rendszert, az emberek valóban szabadon döntenek, de ez nem jelenti a rendszer megfelelő demokratikus működését. A demokrácia ugyanis nemcsak a közmegegyezéses hatalomgyakorlást, hanem például az önkorlátozást is magában foglalja. A régióban furcsa, felemás helyzet alakult ki. Az új elitiek konszenzus alapján kapják meg hatalmukat, de

visszaélnék vele, mert nincs önkontrolljuk. Az utca embere ezzel nehezen tud mit kezdeni, mert elvárta volna, hogy akit demokratikus úton választanak meg, az demokratikus módon viselkedjen. Mindebből arra következtünk, hogy a demokrácia ügye nem csupán azon dől el, hogy mi történt valamelyik októberi délután, hanem azon, hogy mi történik utána.

(*A pénz*) Prózát olvasok. Milyen kevés szó esik benne a pénzről! Főleg azok hallgatnak róla szemérmesen, akik a valóságot akarják megragadni. Balzac szánakozva mosolyogta magában, igen gyermekeim, a valóság máshol rejtetik. Pedig manapság mindenki erről beszél. A pénzről.

(*Emlékek*) Az este langyos volt és kellemes. Doderert olvastam. Felháborodva vettem tudomásul, hogy milyen könnyen porladnak el az emlékek. Szinte légiesek, átláthatók, megfoghatatlanok. Álmomban viszont a légvédelmi szirénák vijjogását hallottam. Kora reggel önkéntelenül is bekapcsoltam a rádiót, ugyanazzal az ideges mozdulattal, mint két évvel ezelőtt, a NATO-bombázások idején. Kissé megkönnyebbültem, persze, szó sincs semmiféle bombázásról, de valamilyen keserűség fojtogatott közben: még mindig nem tanultam meg az emlékekkel élni.

(*A kertben*) Beköszöntött a tavasz. Érzékeim kiélesedtek. Reggeli harangjátékra nyitom fel a szemem. Aztán az utcán felbőg egy autóbusz. Később jól hallom, amint a szomszédos lakásban köhint a szomszédom. Zúg a lift, mint régen. Hamarosan nyírni kell a temerini kertben a fűvet. Ezzel tartom távol magam a külvilágtól. „Marad tehát az udvar – írta egyik bírálom az Exterritórium kapcsán –, ahol kertet ugyan már nem tudja termőre fordítani, mint az anya tette, csupán a pázsitot gondozza, legalább ennyi legyen rendezett. És itt nem csupán az angol pázsit reménytelenségére kell gondolnunk, hanem Voltaire-re, akinek, akinek Candide-ja, végigjárva a korabeli világot, végül a kertnél állapodik meg, és minden okoskodásra, elmélkedésre azzal válaszol, hogy vár rá a munka a kertben.” Talán igaz. Maradjon legalább némi belső rend.

(*Max van der Stoel utca*) Újra meg újra számba veszem a nemzeti kisebbségek jogait érvényesítő európai dokumentumokat. Végeredményben csak ezekre támaszkodhatunk. A nagy ígéretők megfeledeztek adott szavaikról, már csak az újságokban parádézhatnak. Igen, a Messiások ismeretlen okok miatt elnapolták a kisebbségi Eldorádót. A „jó magyarok” megpederték a bajszukat, hümmögtek, összehajoltak. „Jó lesz ez komám? Megígértük! Azt mondtuk, kipusztulunk, ha nem lesz törvényhozási jogunk meg autonómiánk? Még majd elviszik az orrunk előlünk a zsákmány kövérjét. Jobb lesz tehát mielőbb elfoglalni ebben a Pokolban a nobiles pozíciókat. Jól jön a pozíció, még a pokolban is. Ezért hát feledjük el a törvényhozási jogainkat. Amiket megígértünk.” A köznépek tehát az Európa által felkínált esélyt maradt hátra, amely nem azonos a Nagy Ígérvényekkel, de legalább valóságos, főleg akkor, ha élni tudunk vele. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy Max van der Stoel lundi ajánlásaihoz még az autonómia tervrajza is kiolvasható. A *Lemondás és megmaradás* című esszéketemben tettem szavá, hogy a kisebbségi ember „európai küldetése nemcsak vonzó szellemi feladat, hanem létfeltétel, a megmaradás kérdése”. Ezt követően sokszor a fejemre olvasták, hogy tévedtem. A bácskai kuckó messiásai a mellüket verték, igen, majd ők megmutatják, majd ők kiharcolnak mindent. Meg a mindennél is többet! A történelem ideje gyorsabban pergett, mint gondoltuk, az újságpapír még nem sárgult meg, ám immár nyilvánvaló, hogy az ígéretekkel nem lesz semmi, egyedül az európai értékrend tárta fel a kisebbségi jogok valóságos esélyeit. Kétségtelen, hogy ennek köszönhetően a vajdasági magyarok, a szlovákok, a románok, a ruszinok, a horvátok, a németek, nagyobb jogokkal rendelkeznek majd, mint eddig. Függetlenül attól, hogy van-e pártjuk vagy nincs. Nem tudom, vezérek megengedik-e a közeljövőben, hogy minden egyes kisebbség külön-külön Max van der Stoelről nevezzen el egy-egy utcát.

(*A pincér és az író*) Egy X városból való pincér bizalmasan közli, hogy nem fogad el tőlem a kapucinerért. Rendszeresen olvassa jegyzeteimet, jutalomból állja számlát. Jó szíma van, közölte, habár nem találja el a teljes igazságot. Ugyanis ebben az étteremben nagy vacsorákat rendeznek az urak, ezért jobban tudom, hogy miben sántikálnak, mint Ön. A báránypecsenye és a halpaprikás mellett az emberek nyíltabban beszélnek, mint a sajtóban. De a szíma nem rossz, ezért megérdemel egy kapuciner. De maradjon köztünk, mert kidobnak a munkából, fejezte be a mondókáját. Jellemző, hogy a pincérek többet tudnak, mint a közvélemény. De a pincéreket ennek következtében kirúghatják munkahelyükről. A tollamat viszont nem vehetik el tőlem.

(*Kékharisnyák, selyemfiúk*) „Csiszolt üresség, múmárványfüzetek, múmárványornamentika”, Pilinszky János írta egymás után ezeket a szavakat. Velős fogalmazás. Hozzátenném még: kékharsányok, selyemfiúk. Egy kevéske nosztalgiazás, szecesszió, gyermekkori emlékek, bensőségesen duzzogó tekintélytisztelt. Lehetetlen felsorolni a csiszolt üresség teljes kelléktárát.

(*A nyáj és a pásztor*) Az asztaltársaság tagjai iszogatók a kávé, és egymással versengve bizonygatják, hogy milyen nagy feladatokat vállalnának, ha nem lenne tökfilkó és rosszakaratú a főnökük. Ezek soha sem vállalnak nagy feladatokat. Ha netalán értelmes főnökük lenne, akkor bizonyára elzavarnák. A nyájnak mindig szüksége lesz gonosz pásztorra.

(*Üres pultok*) Diplomataink tavaly októbere után látványos sikereket arattak, de az utóbbi hetekben piaci kofákra kezdenek hasonlítani. Egyfolytában akképpen kínálják az árut, hogy az üres pultokra mutogatnak. Várják a csodát! Meg a dollárt!

(*Szakértők*) Boldogok azok, akik nem érzik a kérdés vágyának fájalmát. Tegnap is a kormánypárt háza táján buzgólkodtak, ma is azt teszik. Soha egy fontos kérdést nem tettek fel önmaguknak, ebben rejlik erejük. Kiváló szakértő, állítja az ilyenről az újonnan hatalomra került politikus. A legjobb szolgák a régi szolgák, mondták egykor a gazdák.

(*Mérgezett nyilak*) Szóba állsz azokkal? Ezt kérdezi tőlem az egyik kisebbségi párt képviselője. A másik kisebbségi pártra gondol. Megfeledeznek arról, hogy velük is szóba álltam. A párbeszédet errefelé csak szükséges rossznak tartják, legtöbbször a gyengeség jelének. Gyűlölködni jobban tudunk. Igazat adok Rousseau-nak. „Gyűlölet helyett inkább a menekülést választom.” Akkor is, ha később ezerszer megbánom. Időnként összegyűjtöm az erőt: nem menekülök, de nem is gyűlölök. Közben meglepő dolgokat tapasztalok. Eddig úgy gondoltam, hogy csak a fiatalok tudnak gyűlölni, az idősebbek viszont megbocsátanak. Most látom, hogy minden visszajára fordul. A fiatalok előbb bocsátanak meg, az öregek pedig valamiféle céltalan gyűlölködésbe kezdenek. Nem az egyszerű emberek, hanem értelmiségieink és politikusaink között terjed ez a kór. Nem ritka az olyan írástudó, aki nyugdíjba vonulása után, mérgezett nyilakat küld kortársai felé, csupán azért, mert önmagával nem képes elszámolni. A politikusokról nem is szólok, csak azon csodálkozom, hogy miért ízlik nekik annyira a hatalom, ha váltig bizonygatják, hogy hatalmas áldozatot hoznak, és életük egyfolytában veszélynek van kitéve.

(Pillenyakkendős nacionalizmus) Egy újdéki tanácskozáson hangzott el, hogy valójában a mosolygós nacionalisták kerültek hatalomra. Úgy látom, főleg szövetségi szinten érvényesül ez. A szövetségi kormány által alapított tévében, a Yü Infóban egyre erősebbek a nacionalista felhangok. Ma este éppen egy hírhedt nacionalista rocker hirdette tanait. Tegnap is hasonló szellemű műsort láttam, bizonyára ez vár rám holnap is. Jönnek a pillenyakkendős nacionalisták. Körülöttük fontoskodnak a magyar tanácsadók.

(Ikerképek) A Duna Tévé megemlékezett a NATO-támadás évfordulójáról. Pontosan ugyanabban a hangnemben, mint ahogyan ezt a szerb állami televízió. Még képileg is. Bemutatja a lerombolt hidakat, de a lángokban álló albán falvakról nem vesz tudomást.

(Személyes autonómia) Maholnap kiderül, tudunk-e a jogainkkal élni. Mi, kisebbségiek! Meg kell tanulnunk, hogy a szabadsághoz türelem kell. És nagy belső, személyes autonómia. Amit a pásztorok nemigen kedvelnek. Pedig a nyájszellem, amit olyan szívesen propagálnak, visszaüt majd egyszer.

(Szégyenpad) Az embert arra ítélték, hogy egyén legyen, írta Nietzsche. Ennek köszönve kerül igen gyakran megalázó helyzetbe, sokszor ültetik a szégyenpadra. De – tapasztalataim szerint – minden más út embertelenségbe vezet.

(I'll be back) A fiatal szerbiai szocialisták bejelentették, hogy filmet készítenek Slobodan Milošević visszatéréséről. Az animációs film főhőse a Slobinátor, aki legyőzi a nyugati robotgépeket és hazai szolgálókat, majd felszabadítja a rabságban szenvedő népét. Tudományos-fantasztikus rémtörténet is lehetne mindez, ha nem tapasztalnánk nap mint nap, hogy a „réggi gárda” visszazivárog a közéletbe, igaz sokszor új köntösben, de régi eszmékkel.

(Együtt és külön-külön) Lehet, hogy a szabadságunkat együtt őrizzük, de értelmünket, továbbá a gondolkodás méltóságát külön-külön.

(Multikulturalizmus) A nemzetek könnyen lesznek a tekintélytisztelet áldozatai. Erről győződtem meg az elmúlt évtizedben. De még e téren is áthidalhatatlan különbségek léteznek. Az egyik tekintély csalóka, a másik pedig ördögi. Ebben viszont még hosszú időn keresztül különböznek. Sokan ugyanis nem tudják, hogy a multikulturalizmus az áthidalhatatlan másság kultúrája.

(Szerény búcsú) Vagy fél éve halt meg az egyik gyerekkori barátom. A fia illő módon eltemette az apját, aztán eladta az ingatlant és áttelepült Magyarországra. Meglátogatott, hogy búcsút vegyen. Szóltanul hallgattam az érvelését. Sietni kell, mielőtt életbe lépnek a schengeni törvények. Most még megkapaszkodik valahogy. Időben kell vándorbotot venni, mert később nehezebb lesz. Figyelmesen hallgatom a szavait. Nem merem neki feltenni azt a kérdést, amit magamnak sem vagyok képes feltenni. Arra gondolok, hogy a legjobb feltűnés nélkül hallgatni, csendben és udvariasan.

(Fájó sebek) A közéletben egyféle frivol optimizmus terjeng. Tegyük úgy, mintha nem történt volna semmi. Voltak köztünk apró tolvajok, ügyes sikkasztók, huligánok, de ezekre majd lecsap a törvény keze. Ne feszegessük a fájó sebeket, mondják, hiszen most a demokraták vannak hatalmon. És a bűnök? Mi lesz a bűnökkel?

(Az olvasóról) Aki nem menekült a tapasztalatoktól, azaz kíváncsi volt a világra, amelyben élt, az előbb vagy utóbb úgy fog írni, mintha félrebeszélne. Aki akarja, hámozza ki belőle az igazságot. Az eszményi olvasó olyan, mint az orvos.

(Az érthetlenségről) Csak az álomban ismerhető még fel az élet. Egyébként felismerhetetlen és érthetetlen. Ezt minden nap tudomásul kellene vennem, nehogy valami ostoba félreértés áldozata legyek.

(Legalisták) Koštunica pártjának funkcionáriusa egy nyilvános vitaesten kerek percc kimondja: Vajdaságot ezentúl Szerb Vajdaságnak kell nevezni. Az alkotmányra hivatkozom. Vajdaságnak Vajdaság az alkotmányos neve. Főlényesen mosolyog. Nem vonja vissza az állítását. Ilyenek a mi legalistáink.

(Damaszkuszi út) Nagy a zsvaj a damaszkuszi úton. A hasbeszélők és a kuruzslók mindenkit túlkiabálnak. A vásári árusok kínálgatják a portékájukat. Mindenki a demokráciát dicséri. A politikusok ígéretnek, rövidesen végére érünk ennek az útnak. Csak egy dologról illetlenség beszélni: a megbánásról.

(Lotte Újvidéken) Egy kerthelyiségben ígértem neki egy könyvet. Azóta is abban a könyvben lapozgatok. Úgy érzem, csak ezt kaptam tőle emlékebe. Csendben visszavonulok, egyszer s mindenkorra belátom, hogy nem ajándékoz meg sirig szóló titokkal az élet.

(Bácskai anziksz) A nagymama hosszú levelet írt az unokának, amelyben és berni családi fotókat kért tőle. Miért ír olyan ritkán? Hogy van a család? Mit csinál az ükunoka? Tanul-e beszélni? Milyen nyelven? Aztán részletesen beszámolt arról, hogy vasárnap gyónni volt. Gyertyát gyújtott a nagyapa sírján. Előzőleg kimeszelte a házat. Jolán nénit, a szomszédasszonyt, Debrecenbe csalogatják a gyerekei. Nemcsak úgy, vendégségbe, hanem véglegesen. Ennek ő nem örülne, mert akkor nem marad egyetlenegy ismerőse sem az utcában. Csupa idegen él már ott. A virágoskert azonban ugyanolyan szép mint tizenöt évvel ezelőtt. A kert is zöldellik már. A napokban hívni fogja a kályhást, mert ősszel nem lehet nála kivárni a sort.

(Az írás és a hazugság) Ha megvakulnék, akkor szebbek és kerekébbek lennének a mondataim, jegyzem fel magamnak egy antik szerző kulcsmondatát. Megborzadok attól, hogy milyen pontosan tudta, hol kezdődik az írói hazugság.

(Apakomplexus) Még pár évvel ezelőtt is lelkes tömegek üdvözölték Miloševićet. Milliók ünnepelték. A tankok virágosóben vonulnak a horvátországi harcterekre. Vuková! Minden elkerülhetetlennek tűnt. A patrioták hűségesen szolgálták a diktátort. Általános bódulat vett erőt. Átkatonai alakulatok. Szarajevó és Srebrenica. Hazugság és erőszak. Népiítés. Tömegsírok. Az úgazdagok pöffeszkedtek. Az éhezők verték a mellüket. Ma, mielőtt megvirradt volna, letartóztatták a volt elnököt, és a belgrádi körzeti börtönbe szállították. Egész éjszaka kérelték, jelentkezzen önként a vizsgálóbírónál. Ugyanis erős magántestőrség őrizte, azt mondják, el kellett kerülni a vérontást. Ebben van némi igazság. Azt viszont nem kérdezi senki, hogy szervezhette meg személyes gárdáját a főváros szívében. Miért kellett ezt elnézni? Hiszen testőrség őrizte azt a rezidenciát, ahol megszervezték a személyes gárdát. Úgy látszik, valakiknek mégis apakomplexusa volt. Nehezen szakítanak vele, még akkor is, ha gyűlölték. Álmatlanul indulok Temerinbe. Rendbe kell hozni a

kertet, biztatom magam. Bekapcsolom a fűnyírót. Ragyog a nap. Végre élvezhetem munkám gyümölcsét.

Április

(*Félreértés*) Továbbra is hűvösek az esték, de kiülök a teraszra, egy pokrócot teríték magamra, és Ernest Hemingway *Öreg halász és a tengerét* lapozgatom. Úgy olvasom, mint egy mesét. És valóban, ez a legszebb mese a kitartásról, amit valaha is olvastam. Csakhogy ebben a mesében, döbbenek rá, a kitartás valójában a reménytelenség cinkostársa. Vagy talán a bűntársa? Úgy bizony, hiszen Hemingway minden tétovázás nélkül közli velünk, hogy hőse „végérvényesen és jövátelhetetlenül vereséget szenvedett”. Talán ezért is fejeződik be oly keserűen a regény. Megérkeznek a turisták, és az egyik bámészkodó hölgy elszólta magát: eddig nem tudta, hogy a cápáknak ilyen szép, mutatós formájú farkuk van. Annak a hálnak a csontvázáról beszélt, amelynek húsát lemarták a cápák, de az öreg Santiago mégis kihúzta a partra. Csak ez történt a hosszú úton, minden más magyarázat félreértésen alapul.

(*Új oltalom*) Nem vagyok szélsőséges Vajdaság-hívó, de a nacionalisták azok közé kényszerítenek, akiknek a véleményét még ma sem tudom minden vonatkozásban osztani. A nacionalizmus megújult: a legravaszabb szocialisták és radikálisok villámgyorsan egy másik párt oltalma alá helyezték magukat.

(*Vagy-vagy*) Szerbiának választania kell az európai felzárkózás vagy a perifériára szorulás között. Nincs harmadik út! Nem apró tyúkpererekről, nem a nemzeti büszkeségről van szó, hanem arról, hogy a haladás vagy provincializmus mellé áll-e az ország. Mikor fog rádöbenni, hogy a nemzeti érdek ma már nem azonos a nemzetállami keretek bálványozásával? Mi több, a kettő ellentétbe is kerülhet egymással.

(*Bárányok és oroszlánok*) Beletörődve mosolygok magam elé. Néhány kisebbségi magyar politikus a belgrádi sajtóban szelíden nyilatkozik, mint egy bárány, de bezzeg a kisebbségi magyar sajtóban vakmerően felemeli szavát a kisebbség érdekében. Oroszlánbátorsággal küzdenek, állítják magukról.

(*A siker titka*) „A sikeres ember nagyon hasonlít a gyávához. Mindketten idejekorán eliszkolnak, ha jön a veszély. Csakhogy a gyáva késve lopakodik vissza, a sikeres pedig pontosan akkor tűnik fel újra, amikor le kell aratnia a babérokat.”, válaszolta a vidéki könyvtáros, amikor arról faggattam, hogy miért választotta a könyvtárosi pályát. „Nem vagyok sem gyáva, sem sikeres”, mondta és elvonult a könyvespolcok mögé. Némán bólintottam. Végre-valahára talákoztam egy bátor emberrel. Úgy áll a könyvek között, mint egy mozdulatlan őrszem.

(*Dézsma és politika*) Fellángolt a vita az újságokban. Meg az utcákon. Európa legkorruptabb országa vagyunk! A tömegek felháborodva ismételtetik: loptak a régiek, de eközben arról is diskurálnak, hogy lopni fognak az újak is. Az újságok az egész országra kiterjedő lopásokról és sikkasztásokról cikkeznek. A bácskai kisvárosok polgárai viszont mintha közömbösebbek lennének a nagy dolgok iránt, arról suttognak, hogy miként dézsmált a helyi hatalom. De csak suttognak. A miniszter és az Isten távol van, de a polgármester közel. Fiatalkoromban nem utaztam annyit Vajdaságban, mint most, hatvanévesen, s felelevenedik előttem Móricz Zsigmond világa. Lehet, hogy a nagy tolvajok végül is börtönbe kerülnek, de a kis, vidéki mesterkedők köztünk maradnak. S büszkén ülik a győzelmi tort. Nem lehet az egyik napról a másikra megváltoztatni az erkölcsi értékrendet, annál is inkább, mivel a morális és a politikai skizofrénia tovább mélyül. Predrag Jovanovic, a Transparensy Internacional nemzetközi korrupcióellenes bizottság jugoszláviai elnöke szerint az elmúlt tíz-tizenkét évben 6000 család uralkodott Szerbiában. Ez a dézsmapolitika mindenesetre lejárhatja a kapitalista piacgazdaságon alapuló alkotmányos demokráciát, így hát nem lenne nagy meglepetés, ha Szerbiában a miloševići ölomidők után a liberális demokrácia weimari mértékű népszerűtlensége kerekedne felül.

(*Ígéret vagy valóság?*) A közelmúltban valamelyik VMSZ-es politikus félreérthetetlenül leszögezte a *Magyar Szóban*: előbb „Vajdaság autonómiáját kell megvalósítani, ezt követően a kisebbségi autonómiát.” Ami pedig nyilvánvalóan azt jelenti, hogy hosszabb időre el kell odázni a kisebbségi autonómiát, annál inkább, mivel a jelenlegi vajdasági platformtervezetben a kisebbségi autonómiáról szó sem esik. Vigasztaló, hogy a magyarországi politikai elit is másféle hangot ütött meg. Orbán Viktor, magyar kormányfő, a minap kijelentette: Vajdaság autonómiája a „ régióban élő, nem kis létszámú szerb lakosság miatt elsősorban szerbkérdés, nem pedig szerb-magyar kérdés”. Úgyszintén hasonló hírek érkeznek Starsbourgból is. Rasim Ljajic a *Danasban* közzétett naplójában beszámolt arról, hogy az Európa Tanács nagyköveti értekezletén egyhangúlag támogatták a jugoszláv kormány kisebbségi törvénytervezetét, amely tartalmazza a személyi elvű autonómia csiráját is. De nem azt a legendáris „hárompilléreset”, amellyel választásokat lehetett nyerni. Ezzel kapcsolatban vetődik fel bennem a kérdés, nem lenne jobb előbb valóra váltani a nemzetközi közösség által normaként megszabott kisebbségi autonómiát, s azután, ennek révén, napirendre tűzni Vajdaság autonómiáját? Ha a többség is akarja az utóbbit, persze.

(*Minoritizmus*) „Az értelmiségi metaforikus értelemben vett száműzöttsége nem más, mint nyughatatlanság, mozgékonyosság, önmagunk és mások eszméinek folytonos megkérdőjelezése.” írta korunk nagyhatású gondolkodója, Edward Said. Az *Orientalizmus* című, magyar nyelvre is lefordított művének olvasata nyomán bizonyára újra lehet gondolni azokat a kulcsszavakat, amelyeket immár nem verhetnek ki belőlünk: idegenség, száműzöttség, marginalitás, periféria, peremvidék! Újragondolni Európát, a minoritizmus szemszögéből!

(*Egy laza csuklómozdulat*) Olvasom, hogy Romano Prodi, az Európai Uniót irányító bizottság elnöke „laza csuklómozdulattal” borította fel a magyarországi kormányzati kártyavárat. Mindenek előtt a médiakuratóriumok ügyében akadt néhány elmarasztaló szava. Nem rejtette véka alá, hogy a magyar EU-csatlakozás egyik próbakövérről van szó. Ami azt jelenti, hogy nekünk, kisebbségi magyaroknak, esetleg később kell beállni a sorba a schengeni vízumért. Keserű vigasz! Még az sem vigasztal bennünket, hogy Prodi időnként szeret elhamarkodott ítéleteket hozni. Legutóbb azt állította, hogy Szerbia mintaszerű demokratikus állam, amely rövidesen csatlakozhat az EU-hoz is. Nem lenne rossz, persze, ha a schengeni vízum az ölünkbe hullana.

(*Az Origo és a leg-ek*) Az vajdasági sajtómunkásuk figyelmét ezúttal elkerülte a számukra oly fajsúlyos *Origo* nevű budapesti honlap újabb eget verő akciója. A nevezetes honlap a legszebb női testrészeket választotta meg. Jennifer Lopez, a világ jelenlegi ügyeletes szépsége vitte el a pálmát a legszebb fenék és legszebb láb kategóriákban. Claudia Schiffer szája és teste, Heidi Klum lába, Eva

Hercigova arca számított tökéletesnek az *Origo* olvasói szerint. A szerkesztőség sajnálattal állapítja meg, hogy a nevezetes listán alig szerepel magyar száj, test, fog, fenék és láb. A vajdasági magyarok meg éppen szóba sem kerülhettek. Hiába, csak a magyarság-teljesítményben vagyunk felülmúlhatatlanok az Origón! Csak azon az úton kerülhettünk be a legyek közé.

(Közéletünkről) Barátaim szétszéledtek vagy pedig elvonultak a világtól, én pedig kiestem a társasági életből. Némi távolságtartással szemlélem a teljes közéleti a zűrzavart, s cseppet sem lepődök meg azon, hogy többé-kevésbé senkiről sem hallok egy jó szót. Az elmúlt tíz év mindenkit megviselt, mindenkiben mély sebeket hagyott. A káosz megfelel a hamis profétáknak, akik sokat ígértek és gomba módra elszaporodtak. A zűrzavaros időkben rendszerint nagyon nehéz elválasztani a jót a rossztól, az értékeset az értéktelentől, az igazat a hamistól. Időközönként kétségbeesve tapasztalom, hogy lassacskán nem tudom hova helyezni a közélet szereplőit. Főleg a kisebbségi közéletben tapasztalom ezt, hiszen majdnem teljesen szétesett. Immár arra sincs lehetőség, hogy barátait szabadon válassza meg az ember, legtöbbször oda kényszerül, ahol nem kíván lenni. Az igazat megvallva, mindenki félig-meddig magányos lett. Mindannyian valamiféle traumában élünk, még az egyszerű ember is, aki egy szép napon gyanakodni kezdett a szomszédjában vagy a rokonában. Úrrá lett rajtunk a kölcsönös bizalmatlanság. Alkalmadtán attól tartok, hogy az egyik kisebbségi a másik farkasa lesz. A gyógyulás útja minden bizonytalansággal teli, ha valaha is sor kerül rá. Kezdetnek okvetlenül jó útmutatásul szolgál Pascal gondolata, mely szerint csak kétféle ember van: az igazak, akik bűnösnek, s a többi, a bűnösök, akik igaznak hiszik magukat.

(Titkok, gyűrűk, füvek) Vagy negyven évvel ezelőtt Szent Ágostont olvastam, azzal a reménnyel, hogy kiderítem a titkot, amelynek köszönve megváltoztatom az életemet. Az *Egy makró emlékirataim* című regényem ennek a vágynak a jegyében íródott. Húsz évvel később Szent Eckhart műveiben ugyanerre kerestem választ. Újra kellett kezdenem a keresést, mert felismertem, hogy Szent Ágoston túlságosan az életet figyelte, Eckhart mester viszont elfordult tőle, magasabb, misztikusabb pontra emelte tekintetét. Az *Eckhart gyűrűje* című regényemben ezt a tekintetet követtem, de meg kellett győződnöm arról, hogy minél magasabbra emeltem a tekintetemet, olyan világra találtam, amelyben elviselhetetlen fagyos szelek dúltak, más szóval rideg, zord és eleve elrendelt élet fogadott. Ki innen, mondtam magamnak, amikor kiderült, hogy e világ láttán még saját képzeletemmel sem tudok mit kezdeni. Mára nem maradt más hátra, mint hogy a füvek életéről keressék egy pótolhatatlan könyvet.

(Liberális hagyomány) Kis János nagy visszhangot keltő liberalizmus-tanulmánya arra ösztönöz bennünket, hogy újragondoljuk a liberális hagyományt: Kölcsey, Széchenyi, Kossuth, Deák, Eötvös örökségét. „Az ő szemléletük horizontját egy olyan világ jelölte ki, ahol a nemzetállam megteremtése volt napirenden. Nekünk a globalizációval és az állam fölötti struktúrák kiépülésével kell szembenéznünk. Az ő számukra a magyarkérdésnek az volt a lényege, hogy a magyar állam területén élők mintegy fele nem magyar ajkú. A mi számunkra a magyarkérdés lényege az, hogy a magyar ajkú népesség mintegy harmada nem a magyar állam területén él. Nekik a korai kapitalizmus kihívásával kellett szembenéznük, a mi Magyarországnak feladata a kifejlett kapitalizmushoz való felzárkózás.” Talán lesz hatása az érvelésének, hiszen a magyar liberálisok az elmúlt évtizedben éppen a magyarkérdésnek ezt a vonatkozását vették szem elől. Kis János úttörőnek számít.

(Bibliai hangulat) Befutott a vonat, a húsvéti ünnepek előtt kihalt a Keleti pályaudvar. A falak tövében leterített kartonlapokon hajléknélküliek szunyókáltak. A Ferenciek terének aluljárójában az egyik kartonlapon alvó hajléktalant egy nagy eb őrizte. Mellette egy kisebb zsák, azon tartotta a koldus a kezét. A jelenet láttán megtorpantam az alvó ember előtt, a kutya vakkantott egyet, a gazdája viszont meg sem moccant. Egyszeriben valamiféle bibliai hangulatot éreztem a nagyváros aluljárójában.

(Budapest szerepe) Az Andrássy úton andalgok. Igen sok szerb szót hallok. Nem tudom, ki írja meg Budapest szerepét az elmúlt tíz év jugoszláviai, balkáni eseményeiben. A kilencvenes évek elején ide menekültek a fiatal katonaszökevények, nemcsak a magyarok, hanem a szerbek is. Ma sem tudom elfelejteni az egyik neofita patriótát, aki úgy beszélt Budapestről, mint megveszekedett szerbellenes erődtéméről. A fiát azonban mégis ebben a városban rejtegette. Sokan voltak ilyenek. Később ide mentették a tőkésüket a háborús nyereszkedők, akik rendszeresen lakmároztak az előkelő budapesti éttermekben, és sértődötten tették szavá, hogy a magyar pincérek nem tudnak szerbül. Itt szőtték terveiket az ellenzéki szerb politikusok, éppen itt találkoztak rendszeresen a nyugati politikusokkal. Az Ellenállás mozgalom tagjai is ide járogattak. Ide vízum nélkül lehetett utazni, amikor már a csehek is, a lengyelek is, a szlovákok is kötelező vízumot vezettek be. S természetesen a görögök is, akit gyakorta Szerbia legnagyobb jóakaróinak neveznek.

(Kétpólusú pártvilág) Magyarországon egyre határozottabb körvonalakat kap a kétpólusú pártvilág. Vagy-vagy helyzet keletkezik – egyelőre azonban nagyobb kockázat nélkül. Az árnyalatokban gondolkodó embereknek viszont aligha lesz választási lehetőségük. Ők csak szavaznak.

(Aura) Azon töröm a fejem, hogy miért nevezte Márai Sándor Pestet gunyoros, komolytalan, érzelmes és pletykás városnak. És miért érezte magát gyakran idegennek Cs. Szabó László? Talán azért, mert túlságosan is érzékeny európaiak voltak? Igaz, a gunyorosság ma is ugyanezt jelenti, ami volt, de a pletyka már posztmodern jelenség, akárcsak a komolytalanság. Az érzelmességről pedig senki sem akar hallani az irónia korában. Holott éppen ez koszorúzta meg sajátos aurával.

(Főoglalkozású kisebbségiek) Pesten döbbenek rá, hogy a belgrádi politikusok szerint a legérdemesebb és a leghitelesebb magyar kisebbségi az, aki nem Vajdaságban él, hanem Budapesten. Érdekes módon, a budapesti államférfiak is hasonlóképpen gondolkodnak. Így érvényesülnek a főoglalkozású kisebbségiek.

(Egy alexandriai) „Az alexandriairól ír az alexandriai”, vonta le a végső tanulságot Kavafisz. Ezért nem tudok Budapestről írni. Mert alexandriai vagyok, tehát nem kirándulni járok néhanapján Alexandriába.

(Irodalmi pultok) Kosztolányi is a Bácskából jött, de Budapesten ízig-vérig városi íróvá vált. Azon magyar írónemzedék közé tartozott, amelyik a magyar irodalomban felfedezte a várost. Az *Édes Anna* mindenképp előtt városi regény, olyan szociális érzékenységgel átitatva, amelyre már nem gondolnak Kosztolányi kései követői. A vidéki idill híveiből pontosan ez hiányzik: a szociális érzék. Ezért nem is kedvelik a várost: babusgatják az egzotikus vidéket a budapesti irodalmi pultokon.

(A pluralizmus buktatója) A pluralizmus tiszteletében buktató is rejlik: az igazság teljes viszonylagossága. Ettől csak egy lépés az

igazsággal szembeni tökéletes közönyig, amelyben a gondolat nem kötelező és nem lehet létező. Fichte szerint pedig ez a teljes bűnösség korszakának elve. Pillanatnyilag csak a minden hájjal megkent pragmatikus politikusok tolongnak ezen az úton, de rövidesen követik majd őket a köztisztviseltekben álló értelmiségiek is. Szerbiában nyilvánvalóan erre az útra térnek azok, akik egy évtizeden keresztül szolgálták a rendszert. Azt mondják, pluralisták voltak, no és? A politika piszkos dolog, ismételtetik majd, s szavukat visszhangozzák azok is, akik ugyan nem szolgálták a rendszert, de nem is szálltak szembe vele. Utólag valamivel igazolni kell majd a teljes bűnösség korát. Ez is a pluralizmushoz tartozik.

(Baloldali testvérharc) Tamás Gáspár Miklós szerint a száz éve született, de mindmáig „lekiismeretünkön dörömbölő”, a „megmagyarázhatatlan értelemben halhatatlan” Németh László valójában a „baloldali testvérharc” részese volt, ezért nem lehet belőle soha jobboldalit faragni. Milyen sok tragédia egy életben! A belső ellentmondások drámai megsokszorozódását talán csak egy kisebbségi tudja érzékeltetni és megérteni. „1956-ban Németh László és Kéthly Anna és Angyal István a szocializmus fönntartása mellett nyilatkozott. Kéthly száműzetésben halt meg, Angyal István a bitón, a Kossuth-díjas Németh László a Kádár-rezsim hivatalos írójaként. Egyikükkel se tud mit kezdeni a jelenkor, mert bár halálos ellenségekként állhattak ugyan szemben egymással, de ellenforradalmár egyikük se volt.” Nehéz dönteni abban, hogy melyik dráma a kegyetlenebb: az ellentmondások kibontakozása vagy pedig a lezárulása.

(A kozmopolitizmusról) Újra Bécsben járok, úgy veszem, mint egy különös ajándékot. A Burgstadthalle előtt ácsorgok, és kétségbeesetten vallom be magamnak, hogy milyen keveset utaztam a világban. Kezdetektől fogva pusztán a vágyakozás élt bennem, ez biztosított erőt hosszú évtizedeken át. Lehet, hogy ez az életérzés azokból a tervekből táplálkozik, amelyeket a szüleim szöttek az ötvenes évek elején: Kanadába vagy Ausztráliába akartak kivándorolni. Estéknként üldögéltek a szobában és tervezgettek: Kanada vagy Ausztrália. Miközben a betűvetést tanultam, hallgattam a mágikus szavakat, amelyek egyszer s mindenkorra megszédítettek. Efféle álmodozás kalauzolt ifjúkoromban, ez is elegendő volt arra, hogy megbélyegezzem, mint kozmopolitát. Holott soha sem a kozmopolitizmus buzdított, hiszen azt a petróleumlámpás faluvégi parasztházból hoztam magammal, azoktól az emberektől örököltem, akik nem akartak a divatos falusi irodalmi turizmus szereplői lenni.

(Doderer ürügyén) Hemito von Doderer tiszteletére megmásztam a Strudlhof lépcsőket. Szemerkélt az eső, útközben egy padra vettem a tekintetem s mérlegettem: megpihenjek-e. Vagy másszam tovább a lépcsőket? Mintha azt kérdeztem volna magamtól, hogy mi az irodalom?

(Az új nemzedékek) Deréky Pál újságolja, hogy a közeljövőben minden bizonyal az újvidéki Magyar Tanszék három hallgatója négy-négy hónapot tölthet Bécsben. Visszaemlékezem nemzedékem első lépéseire. Ilyesmíró álmodni se lehetett. De így jó. Egy túlon túl megszennvedett fiatalságnak joga van arra, hogy világot lásson. S ne csak Pestig utazzon, hanem Londonig, Párizsig, Berlinig, Bécsig.

(A lélek gondozása) Kora reggel a bécsi Pázmáneum kolostori csendjében ébrednek és Jan Patoeka új könyvét olvasom *(Európa és az Európa utáni kor)*. „A lélek gondozása végleg felszámolta a naivitást, az embert azzal bízta meg, hogy keresse a jót és a megpillantás világosságát mindabban, amit gondol, mond és tesz.” Nem tudok szabadulni attól a gondolattal, hogy a kiváló cseh filozófus a lélek gondozásának nevében vállalta az ellenzéki politikai ténykedést, csakis ezért, és nem azért, hogy később beüljön a bársonyszékekbe, miként azt jelenleg sok értelmiségi teszi. Sajnos, eddig is túl sokat láttam, láttam azokat a jeleneteket, amikor a rendszer még meg sem változott, az új urak azonban villámgyorsan rátenyereltek a sajtóra, a szabad fórumokra, ennek köszönve ugyanolyan szentek és sérthetetlenek lettek, mint a régi urak. A lélek gondozása minden bizonyal önmegtartóztatással, szerénységgel, az adott szó betartásával kezdődik, aztán csupa olyan egyszerű dologgal folytatódik, amely csak a remetei csendben fogalmazható meg. Innen a Pázmáneum remetei csendjéből borzongva gondolok arra, miként gyűjtik, gyűjtögetik egyes értelmiségiek a különböző tisztségeket. Mint a pártállamban!

(A maastrichti Európa a versailles-i Európa ellen) Hol is lehetne nagyobb megdöbbenéssel olvasni J. M. Keynesnek, a világhírű közgazdásznak a könyvét, a *Békeszerződés gazdasági következményeit*, mint Bécsben? Keynes nem kíméli a győztes nagyhatalmokat, akiket az 1919-es versailles-i békeszerződés idején csak a bosszúvágy vezérelt, s nem gondoltak az igazságos békére. Keynes már 1919-ben egyértelműen bebizonyította, hogy a legyőzött országokat erkölcsstelenül kifosztó és megsemmisítő hatalmak valójában az európai gazdaságot verték szét, s ezzel megteremtették az új történelmi katasztrófa lehetőségét. Amit megjósolt, az be is teljesedett. E jóslat szellemében alakult a XX. század. Vajon a maastrichti Európa ki tudja-e javítani a versailles-i Európa tévedéseit?

(A megalázottakról) Bécsben találkozom a Vajdaságból kivándorolt magyar fiatalokkal. Már az első percekben feltűnik élénk érdeklődésük, amellyel a tájhaza politikai eseményeit szemlélik. Mi történik Vajdaságban? Mi történik a vajdasági magyar közösséggel? Egyet írnak az újságok, az ő szüleik tapasztalata pedig másról szól. Szóba került a történelmi igazságtétel és megbékélés-bizottság megalakulása. Érthető, hiszen ezek a fiatalok végső soron azért kényszerültek elhagyni a tájhozát, mert elüldözték őket onnan. Nem akartak a harcterekre menni, nem akartak páriák maradni. Nekik lenne igazán szükségük az igazságtételre! Emlékeztetnek arra, hogy a vajdasági magyar politikusok sokszor hangoztatták: a távozó fiatalok a rendszer áldozatai. Vajon most, hogy ezek a politikusok hatalomra kerültek, megkapják-e az üldözöttek az elégtételt? Vagy pedig ugyanezek a politikusok kiegyeztek a hatalommal? Hogyan lehet Szerbiában megalakítani egy bizottságot azzal a céllal, hogy Jugoszlávia népeinek erkölcsi katarziséhoz vezessen? Akkor miért nincs abban a bizottságban, crna-gorai, szlovén, horvát és albán is? Ha már a volt Jugoszlávia népeinek erkölcsi katarzisa a cél! Ha a Tito halála utáni események tudományos mérlegetése a cél, akkor hány évig tart a kutatómunka? Vajon ők legalább ősz fejjel megérik-e az igazságtételt? Miért elnökölt Vojislav Koštunica, ha azt akarják, hogy a testület államtól független testületként működjön? Miért mondott le a testület két legrangosabb tagja, Vojin Dimitrijevic és Latinka Perovic? Miért kerültek a bizottságba a Dobrica Cosichoz közel álló emberek? Azok, akiknek már Cosic is nagylelkűen osztogatta különböző tisztségeket? Nem tudok a feltett kérdésekre válaszolni. Bizonyára rövidesen ők is megtudják, miféle kirakat ez, addig viszont úgy érzem, nincs jogom megfosztani őket a reménytől.

(Jelek) A Monarchia! Tíz hivatalos nyelvet tartottak számon a néhai birodalomban. Bécs még mindig magán viseli ezeket a jeleket. Én pedig örülök nekik, mint egy gyermek.

(A balkáni legalizmusról) A kritikusan gondolkodó bécsi értelmiségiek joggal emlékeztetnek Hannah Arendt figyelmeztetésére: „Hitler hatalomra jutása a többségi uralom elve szempontjából jogszerű volt.” Vigyázat! A közelmúltban mi is megtapasztaltuk az ilyesféle jogszerűség minden fortélyát.

(A tájról) Autóval Linz felé tartunk. Feszülten figyelek. Arra vagyok kíváncsi, tudnék-e néhány évet egy teljesen ismeretlen városban élni. Hogy a nevem se jegyezzék meg. Úgy élni, mint egy zarándok. Még a gyönyörű tájat is ezzel az érzéssel szemlélem.

(A szerb tengerről) Bécsből vissza Újvidékre. Szakad az eső. Este az országos frekvenciával rendelkező Palma televízióban (április 23.) a Szerb Rádió és Televízió munkatársa hosszú interjút készít a *Geopolitika* című magazin szerkesztőivel. Céljuk a szerb újjászületés. A fiúk el vannak ragadtatva Koštunicától, aki, lám, mindent megmozgatott, nehogy a boszniai Szerb Köztársaság beolvadjon Boszniába. Nincs tehát minden veszve, ismételtetik. Üdvözik a montenegrói választási eredményeket. A szerb életenergia nem veszett el, minden áron meg kell őrizni a szerb tengert, s meg kell menteni a Montenegróban élő szerbeket, mondják. Egyébként a szerb közvélemény nem győzi ünnepelni Milošević tegnapi montenegrói szövetségeseit, pusztán azért, mert azok az egységes Jugoszlávia pártfogói.

(Titkos dossziék) A szerbiai belügyminiszter bejelenti: a polgárok betekintést nyernek a titkos dossziékba. Furcsa érdektelenség nyilvánult meg ez iránt, mintha túl sokan elleneznék ezt. A fanyalgás sok dologra figyelmeztet, még arra is, hogy miért kellett bombázni ezt az országot. Vagy pedig nem hisznek a fülüknek? Vagy már nem is fontos, hogy ki voltak a besúgók?

(Őnámítás) Utazom tovább. Vissza Pestre. Nem tudom magammal tisztázni, hogy miért lobban fel bennem időnként az utazási vágy. Igazából ugyanis szeretnék elrejtőzni valahol. Egy barátom visz kocsival Szabadkáiig. Útközben elintéznivaló dolgunk is akad. Hajdúszállás, Kispiac, Ludas. Az elmúlt tíz évben sehol sem ettem olyan jó burekot, mint Horgosan. Nézem az apró falvakat, nosztalgia ébred ezekben. Talán még akad egy hely a bujdosónak, gondolom magamban. Szabadkáról busszal folytatom az utat, esteledik, amikor kiszállok a Népstadion melletti pályaudvaron. Úgy érzem magam, mintha egy csodával kerültem volna szembe. De gyorsan rádöbbenek, csak ámitom magamat a csodával, hiszen tudom már, hogy nem érdemes elindulni az egyik pontról a másikra, ha az út nem fejeződik be valamiféle csodával. Vagy önámítással, ami talán annál izgalmasabb, minél elkerülhetetlenebb.

(Az idegenség elviselhetetlenül nehéz dicsérete) A kiváló irodalomtudós, Szegedy-Maszák Mihály a skolasztikus Hugo de Saint-Victort idézi: „Zsenge süvölvény az, ki hazáját édesnek találja; erős az, aki számára minden talaj hazai; tökéletes az, aki számára az egész világ idegen.” Azon töprengök, hogy mekkora önmegtartózkodás szükségeltetik, hogy az ember minden talajt hazainak érezzen, de ez semmi ahhoz a kétségbeesett erőfeszítéshez képest, amelyet el kell sajátítania az embernek, hogy mindenhol idegennek érezze magát. Csak akkor ér el erre a pontra, ha nincs más kibúvó. Csak az a fontos, hogy az ember bőrdődjön be legyen csomagolva, minden pillanatban arra számítva, hogy vége lesz mindennek.

(Paradoxon) Körösi Tamás írja a *Népszabadságban*: „Magyarország a bronzemberek panoptikuma.” Közben az irodalmi folyóiratokban mindenki a posztmodern utáni korszakról beszél. Nagyobb paradoxon ez, mintha a bronzszobrok megszólalának.

(Egy ajánlatról) A nemzetidegenséggel nem vádolható Szabó Dezső nem restelkedett leírni ezeket a sorokat: „Az idegen impériumok alatt élő magyar ifjúságnak teljes morális felelősséggel azt ajánlom: igyekezzék a lehető legbarátságosabb szellemi érintkezést létesíteni az illető országok ifjúságával, és velük közös szerekben végezze a gondolat terjesztésének, a meggyőzésnek, a megoldás keresésének feladatait.” A bácskai nemzethű értelmiségiek az ilyesféle gondolatokat árulásnak nevezik.

(Balkáni tangó) Pesten furcsa bácskai zsidóvásár tárul fel előttem: sokan kérkednek azokkal az élményekkel, melyeket nem éltek át, mert félték ott lenni, ahol az események megtörténtek. De a félelemtől egy szó sem hangzik el. Csak táncolnak a balkáni tangó egzotikus dallamára.

(Csak a selypítés a fontos) Beszélj egy kicsit selypítve, mondd, hogy kizárólag a titokzatos személyes sorsok érdekelnek, meg a saját belső világot, akkor elhiszik a szakmabeliek, hogy az irodalomról beszélsz. Legyen a hangsúly a titokzatoson. A világgal csak az emlékek kötnek össze. A selypítés rettenetesen fontos, oktat ki az irodalomban járatos barátom az egyik fellépésem előtt.

(Kristályhang) Néhány napja nehezen ébredek, mert napjaim gondtalanok voltak. Végre nyugodtan álmodhatom, akár rémálmokat is. Még a rossz álmok is megnyugtatók. Hajnalban Kosztolányi naplóját olvasom, azon töprengve, hogyan vált ízig-vérig budapesti íróvá. Egy emlék azonban végzetesen emlékezteti Bácskára: az anyja. Egy helyen így ír az anyjáról: „Szívem fáj. Azt hiszem, meg fog vakulni. Karjába kapaszkodom és vezetem. Végtelenül szeretem. Nyáron hat kilométert tettünk meg gyalog Palicstól Ludasig, és olyan fürgén járt, hogy boldog voltam...”

(Versailles-i tabu) Civilizációs szempontból is tanulságosnak mondható Romsics Ignác mérlege, miszerint a Habsburg Monarchia 200 évet állt fenn, a Pax Germanica tizet, a versailles-i világ húszat, a Pax Sovietica pedig negyvenötöt. S az sem véletlen, hogy az utóbbi időben az európai értelmiségiek arról vitatkoznak, hogy a versailles-i világnak melyik következménye volt a súlyosabb: a Pax Germanica vagy a Pax Sovietica. Bármelyik is okozta a nagyobb kárt, biztosra vehető, hogy mindkettő Versailles-ban kezdődött. Jugoszláviában azonban a versailles-i tabu még túlságosan meghatározó, holott az építmény összeomlott. S csak most derül ki, hogy darabjai mennyire különböznek. A Habsburg Monarchia kétszáz éve mégis megtette a magáét.

(Megérkeztem) Éjszaka az ablak mellé állok és hallgatom a lassan elnémuló várost. Én is lecsillapodok. Éjfél után két óra van, csak a fények villognak még. De a sötétség nagyobb hatással van a képzeletemre. Megérkeztem végre.

(Anyanyelv) Egy nyilvános irodalmi fórumon együtt lépek fel Slobodan Šnajderrel, akivel immár vagy harminc éves barátság kapcsol össze. Beszélök én is, aztán ő is. A horvát drámaíró bevezetőjében kitér arra, hogy először hallja, amint magyarul beszélek, s ő úgy érzi, egy másik vagy talán egy új embert ismert meg. Cinkosan összenézünk. Mindketten tudjuk, hogy barátságunk ezzel elmélyült.

(A Dunánál) Újvidéken sohasem bámultam oly kitartóan a Dunát, mint Pesten. Itt nyugodtabban szemlélődöm. Olyannyira, hogy immár felelőtlennek érzem magamat. Pesten találkoztam Dragan Kljajcival, aki 1991-ben Amszterdamból telefonált és sürgetett, hogy

csomagoljak. Azt válaszoltam neki, hogy pusztán dacból maradok abban a balkáni zűrzavarban; ha túlélem, akkor legyek én az utolsó kellemetlen tanú. Megteszem a tanúvallomást, aztán csendesen meghúzódok egy német kisvárosban. Vagy Kőszegen. Azzal biztattam magam, hogy ennek köszönve én is megváltozom. Kljajic elolvasta az Exterritóriumot, s nekem szegezte a kérdést. „A tanú megtette a magáét. De mi lesz azzal a német kisvárossal? Vagy Kőszeggel?” Tétlenül néztem magam elé. Mindaddig mindig úgy történt, ha az ígéreteket betartottam, akkor vágyaim nem teljesültek.

(Mint egy árnyék) A magyar irodalomban valamelyik Krúdy-hősre hasonlítok, aki feltűnik mint egy árnyék, aztán nyoma vész egy ismeretlen világba.

Nagy Farkas Dudás Erika

Emlékére

*Ő is Dudás volt.
Más nincs is közös.
Talán tervet is
kovácsolt. Ősöm.*

*Arra majd vigyázok,
hogy ne legyek más,
ócska komédiás,
álmodott álmom.*

*Egyébként mindegy.
Csalódna úgy is.
Tehát: előre,
lenni nélküle.*

Határszéli kereszttek

*A Keleti százéves
keresztje
földbe süppedve
derékig.*

*(Mint ember, öregem,
földbe hajolva,
gömyedve vár.)*

*Már nincs, aki
rá emlékezne... és
sorban, ott a többi:
felbukkannak,
lassúléptű estbe,
tétován.*

*Jönnek
.....kóborló kutyák
rejteke lesz tövük: kapamak,
a Hentes kukájából
csórt cafatokkal
keverednek
őseink csontjai.....
(Az élet
talán különb.)*

*Csak ennyi:
csendben ledőlve,
keresztre ül az este
belebotlik az árnyék,
holnap is.*

idegenvezetés

*elindultunk
döbbenten nézte a tájat
ez a vajdaság
mondtam hangosan
a – val*

újabbán szoktam rá én is
balkán gondoltam hozzá
bár szerettem volna
ha nem mondja ki helyettem
kimondta mégis
és sértett a kifejezés
hiába magyarázta utólag
mert bántani nem akart
nem úgy gondolta
balkán akkor is
zümmögte egy hang
a háttérben
és nem az számított
amit valóban láttunk
és nem a sokféle
jelentése a szónak
mert végül is mit jelent
amit mögé képzelek
csak az sérthet
aminek megengedem
az nem bánthat meg engem
ami nincs

ki hagyta
balkánná lenni az életem
édességét még érzem
otthon vagyok

lentségben délen
néha mint kutyák között
a gyengébb
akit üvöltve tépnek
de nyikkanás sem hallik
elnyúlik a porban
vérben sárban délen
otthon van
ez pedig nem érdem
állni a helyen
amit kiosztott valaki
homályos oknál fogva
épp nekem
kiknek kell megfelelnem ezért

azt állította
ez olyan mint románia
csodálkoztam
hogyan lehet itt romániához hasonló
bármilyen is
ez a vajdaság
és az utak a vajdasági mértékkel mérve
rosszak
átvitt értelemben is
és a valós útjaink is ráznak
ha elindulok végre valamerre
helyben maradás helyett
ha elindulunk idegent vezetve
otthon
minden másnak tűnik mint addig

Lengyel András

József Attila, Rácz Kálmán és „A nemzeti szocializmus”

„Jégből tűz-sarjú nem fakad”
(József Attila: Vigasz)

1

Az utóbbi években vált ismertté József Attila *A nemzeti szocializmus* című és kezdetű, másfél oldal terjedelmű kézirata. (Szövegét ld. Szántó 1997. 190-191.) Megszületése körülményeiről, háttéréről annyi tudható, amennyit Szántó Judit elárul róla. „Amikor minden talaj kifutott alóla [ti. József Attila alól], tele egyéni sérelmekkel, nyílt bizalommal hallgatta Rácz Kálmán társadalmat alakító új felfedezéseit. Hogy a nemzeti kommunizmus tudja megmenteni a bukástól az országot. Mert előbb a nemzetek összefogása kell, hogy erőt gyűjtsön és csak azután gondolhatunk nemzetköziségre. [...] Beleesett valamibe, amit, ha valaki értően meg tudott volna világítani előtte, amit ma már mi látunk, [...] választ adott volna Attilának. Nem külön nemzeti kommunizmussal, ahogy Rácz felvetette, állást, hivatalt ígérve annak a József Attilának, akinek ebben az időben alig volt értő barátja.” Majd: „Így született meg az az írás, amiért hat hétig nem beszéltem Attilával [...]. Amikor ezt megírta és reggel felé megmutatta nekem az írást, elolvastam és kijelenttem: ezt pedig nem kapja vissza. Nemzeti kommunizmus: fából vaskarika. »Amíg itt vagy, ez az írás meg nem jelenhet. Éppen elegenden vannak, akik félrevezetik a munkásokat, te nem állhatsz közéjük. Személyi bosszú nem indok arra, hogy azokat árul el, akik közé tartozol.«” (Szántó 1986. 110) Hogy mikor történt mindez, Szántó Judit nem mondja meg, emlékezése egy másik – korábbi fogalmazású – helyén azonban, egy 1935-ös kávéházi sztorit elmesélve, szintén szól Rácz Kálmánról, aki szerinte „nagy tudású ember volt, szerette Attila verseit és látta Attila elesettségét, a baloldal sem törődött vele eléggé. Kezdték Attilának beszélni társadalmi átalakulásról. Az ország veszendőben, háború előtt állunk, kellene valamit csinálni Magyarországon. Meg kellene teremteni Magyarországon a Nemzeti Kommunista Pártot. Nemzeti öntudatot kell a népekben felébreszteni. Azt akarta, hogy egy ilyen megalakítandó pártnak majd Attila legyen a titkára” (Szántó 1986. 89.). Hogy a két, Rácz Kálmán személye által egybekapcsolódó szöveghely ugyanarról a történetről szól-e, nem lehet pontosan eldönteni. Ha igen, s nem Rácz két különböző időpontú, hasonló jellegű akciójáról van szó, Szántó Judit időpontmeghatározása bizonyosan téves; *A nemzeti szocializmus* semmiképpen nem születhetett 1935-ben. S Szántó Judit fogalomhasználata – „nemzeti kommunizmus” – sem föltétlenül autentikus; fölkészültsége, intellektuális képességei gyöngébbek voltak annál, hogy egy ilyen – meglehetősen bonyolult – jelenségkört tárgyyszerű pontossággal értelmezhesen. Az emlékfoszlányok lényege s Rácz Kálmán „inspiratív” szerepe azonban minden bizonnyal hiteles; összhangban van *A nemzeti szocializmus* szövegével.

A kéziratról – még megjelenése előtt, s így megkötött kézzel – közöltem egy cikket (Lengyel 1996, vö. még: Lengyel 1998), amelyben – a szöveg elsődleges értelmezésén túl – megkíséreltem a datálást. A költő életútjának alakulását, valamint a szöveg sajátosságait egymásra vetítve, összevetve úgy véltem, *A nemzeti szocializmus* 1933 nyarán vagy őszén született. Ennek a datálásnak a lényegét – szemben az esetleges 1935-ös szerezéssel – a szakma elfogadta; a cikket Szabolcsi Miklós 1933 őszére (Szabolcsi 1998. 256), Tverdota György 1933 végére, esetleg 1934 elejére datálta (vö. Tverdota 1996. 172). Igaz, a szöveget József Attila cikkeinek internetes kritikái kiadása – minden indoklás nélkül – az 1930-as írások között szerepelteti, ez azonban komolytalan dolog, hiszen *A nemzeti szocializmus* már csak grafológiai sajátosságai következtében is mindenképpen 1932 utáni. (A kéziratan olyan kis *k* betűk szerepelnek, amelyeket József Attila csak 1932-től használt, előtte viszont mindig szignifikánsan más formájú *k* betűket írt [vö. JATC 1/2: 32-34].) Másutt, velem egyezően, maga Horváth Iván is 1933 nyarat jelölte meg valószínű időpontként (vö. Szántó 1997. 189). E pillanatban tehát kétségtelen, hogy (1) létezik egy olyan József Attila-cikk, amelyik „kilóg” a költőről alkotott hagyományos képből; s nagyon valószínű, hogy (2) a szöveg 1933-ban keletkezett, (3) megszületésében meghatározó szerepe volt a nehezen megítélhető, egyéni képletű Rácz – más írásmód szerint: Rácz – Kálmánnak, (4) a cikkben megfogalmazott álláspontját pedig a költő gyorsan, kb. hat hét alatt revideálta, megtagadta. A szöveg keletkezésének megközelítőleg pontos időpontja, születésének körülményei, történeti kontextusa viszont még nyitott kérdés, s hiányzik a cikk mélyebb gondolkodástörténeti értelmezése is.

Mindeme problémák tisztázásának útja, sajnos, meglehetősen körülhatárolt. Forrásadottságaink eleve kijelölik a járható, ám meglehetősen keskeny ösvényt. Ami elvégezhető: (1) áttekinthető a költő életrajza 1933 folyamán, mindenekelőtt 1933 nyarán, (2) fölrajzolható Rácz Kálmán pályája, s (3) értelmezhető a szöveg az előbbi adatok kijelölt kontextusban. E három megközelítés együtt, egymásra vonatkoztatva viszonylag biztosan jelöli ki, mi is történhetett valójában.

2

A vizsgálatot érdemes a „végén” kezdeni.

A *Népszava* 1933. október 30-án közölte a *Vigaszt*. Ez a József Attila-vers (amelynek értelmezésére később még vissza kell térnünk) több szempontból is fontos számunkra. Fontos mindjárt a közlés helye, maga a lap. A *Népszava* ugyanis, mint köztudott, szociáldemokrata pártlap volt, benne nével jelzett saját írással sem az illegális kommunista párt kommunistaként számon tartott aktív tagjai, sem jobboldali pártokhoz tartozók nem szerepeltek. Az a tény tehát, hogy József Attila nével jelzett saját verset közölt a *Népszavában*, csakis korábbi politikai álláspontjától, politikai „státuszától” való eltávolodásaként, és egyben a szociáldemokrata párthoz való közeledéseként értelmezhető. Sőt, az is kijelenthető, hogy ez a közlés az első manifeszt jele új politikai orientációjának, Mónus Illéshez való közeledésének. Igaz, s erről nem szabad hallgatnunk, ez a közeledés már 1932 végén megkezdődött, s bár akkor még, ahogy a hódmezővásárhelyi szociáldemokrata párttitkár, Erdei István emlékezéséből tudjuk, nem fogadta el Mónus ajánlatát (Bokor 1979. 13-14.), közeledése jeleként *versfordításokat* adott a *Népszavának* (vö. JAÖM 4: 228-229.). Nyílt állásfoglalásként, szociáldemokrata opcióként értelmezhető saját verset azonban 1933 októberéig nem ajánlott föl a *Népszavának* – jöllehet publikációs gondjai voltak. Ha tehát azt föltételezzük, hogy *A nemzeti szocializmus* 1933 októbere után keletkezett, akkor azt mondjuk, hogy a költő az illegális kommunista párttal való szakítást követően, rövid időn belül kétszer csatlakozott, méghozzá deklaratív módon a szociáldemokratákhoz. Azaz: egy szociáldemokrata – „nemzeti kommunista”/ „nemzeti szocialista” – szociáldemokrata váltássort tételezünk. Ennek azonban semmi jele: 1933 októberétől (legalább) 1934 nyaráig folyamatos a költő szociáldemokratákhoz való tartozása. Ez, másként fogalmazva, azt jelenti, hogy a „nemzeti kommunista”/ „nemzeti szocialista” epizód mindenképpen 1933 októbere előtt történt – azt követően ugyanis egyszerűen nincs „helye” egy ilyen epizódnak az életrajzban. (A

Vígasz tartalmi elemzése, mint majd látni fogjuk, maga is ezt erősíti meg; a vers valóságvonatkozásai szempontunkból egyértelműen ilyen – lezáró – szerepre utalnak.)

Célszerű tehát az 1933. október 30-a (illetve október 17-e, a vers megírásának időpontja) *előtti* hónapokra összpontosítani.

3

Az életrajz eddig ismert eseményeit számbavéve abból érdemes kiindulnunk, hogy József Attila 1932 februárjától 1933 tavaszáig a Bartha Miklós Társaságban ügyködött – immár „másodsor” (ahogy Tasi József egyik tanulmányának címe is emlegeti). Ez a második szereplés már nem a „narodnyik” költő szerepvállalása volt; ekkor önmagát kommunistának tudta, szervezetileg is az illegális párt tagja volt. Ekkor mint párttag, társaival együtt a legális fórumként kinálkozó Bartha Miklós Társaság „balravitelében” s radikalizálásában vállalt szerepet. Hogy a második „barthás” periódusban mi minden történt, Tasi József már tisztázta (Tasi 1995); az ő eseménytörténeti rekonstrukcióját kiegészíteni, pláne érdemben fölülmúlni egyelőre aligha lehet. Nem árt azonban némileg elidőzni a „barthás” periódus gondolkodástörténeti szituációjánál. Itt ugyanis nem kevesebbről volt szó, minthogy egy legális politikai szervezet keretei között együtt élt politikai életet a radikális antikapitalizmus két, merőben különböző változata. Az az antikapitalizmus, amelyet – némileg leegyszerűsítve – jobboldalisként lehet azonosítani, és szélső vonulata egészen a provinciális nemzeti szocializmusig elért. S az az antikapitalizmus, amely – az előbbi ellenfeleként s ellentétéként – egy merőben másféle, marxista szocialista célképzet jegyében alakította ki a maga politikai arculatát. E két – ideáltipikusan leegyszerűsített – antikapitalizmusban kétségkívül közös volt az antiliberalizmus és az „új” orientáció keresésének és képviselésének nagyon erős igénye, a kortendenciák érzékelésének bizonyos közössége. A terv azonban, amely ezt a furcsa együttélést a marxista oldal igényei szerint akarta átrendezni, s így az egész társaságot „balra vinni”, meglehetősen ellentmondásos és feszültségekkel telített volt. A „baloldalnak” ugyan, mint Tasi József (1995) kutatásaiból kitetszik, 1933 elejére nagy mértékben sikerült beépülnie a társaságba, s egyúttal háttérbe szorította, sőt már-már kiszorítani az intranzingens jobboldalt, de hogy ez a tagság egészét illetően mennyire mély gondolati átrendeződéssel járt, voltaképpen máig tisztázatlan. Ami bizonyos, az csak annyi: 1932 végén, 1933 elején egy meglehetősen amorf, ellentett tendenciákat egyidejűleg éltető légkör volt a társaságban. S ez, szinte automatikusan, József Attila számára is konfliktusokat eredményezett. A Bartha Miklós Társaság-beli tevékenység egyik, messzemenő következményekkel járó konfliktusát utóbb Lakatos Péter Pál föl is idézte. Emlékezését két különböző, de lényegét tekintve egybehangzó lejegyzésből ismerjük – mindkettő még az ötvenes években íródott le. A költő sógora, Bányai László által, nem túl szakszerűen lejegyzett történet ez:

„Az illegálisok Madzsar József dr., a Társadalmi Szemle szerkesztőjének a vezetésével 1932-ben az Ostende kávéházban tartották az összejöveteleiket. Itt kerestük fel őt egy alkalommal József Attilával. Határozott kéréssel jöttünk hozzá: pártvonalon tiltsa le a »fekete emberek« beözönlését az egyébként is túlzottan szemmel tartott Bartha Miklós Társaságba, mert ebből így lebukás lesz (ami – nem sokkal később és pontosan emiatt – be is következett. [...])

A »fekete emberek« ugyanis a nyilvántartott kommunisták és a zsidók voltak. Ezek – mint víz a medret – természetesen keresték azt a helyet, ahol »még lehetett valamit csinálni«. De éppen ezzel veszélyeztették – szintén természetesen – ezt a valamit is. A helyzet volt tehát ütköző és tragikus, de semmi esetre sem opportunusok azok, akik – ezt felismerve – árvizet jeleztek.

Mégis ennek a gyanújába került József Attila is, aki a Madzsarnak tett előterjesztésünket ezzel tette nyomatékosává:

– A mi hivatásunk az *adott viszonyok között* elkészíteni a magyar parasztság szociográfiáját, és ennek természetrajzi ismeretében forradalmivá tenni a parasztságot. Erre csak az az értelmiség képes, mely közülük, amely faluról származik, és így eleven származásbeli és élménybeli kapcsolata van a parasztsággal.

Ez volt az, ami miatt Sándor Pál dr. és a körülötte tömörült ellenséges had ráhúzta József Attilára a vizes lepedőt: antiszemita!" (Valachi [szerk.] 1995. 221-222).

Lényegében ugyanezt rögzíti jegyzetei között a József Attila-tanulmányához anyagot gyűjtő Révai József is. „Danzinger számára kérdések: / Ki volt az »elszabadult csahos«? Az erdőről szóló versben." Majd így folytatja: „Lakatos szerint Sándor Pál terjesztette J.A.-ról, hogy antiszemita, mert J.A. kijelentette: a B. Miklós Társaság-beli értelmiség dolga parasztszociográfiát csinálni, mert neki van származási és élménykapcsolata a parasztsággal" (Révai 1974. 151-152).

Az antiszemitizmusnak ez a József Attila ellen fölmerülő vádja, bár fölelevenítője, Lakatos Péter Pál szerint alaptalan volt – meglehetősen súlyos vád. Esetleges igazság-értéke utólag, források híján, nehezen megítélhető, hiszen a lejegyző, Bányai László naiv és – lényeges vonatkozásokban – tudatlan, helyenként kimondottan sután fogalmazó emlékezés-rögzítő. (Pl. a *lefeketedés*, *lefeketedettek* mozgalmi zsargonját „fekete emberek”-ké stilizálja át, stb.) Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy a/ az antiszemitizmus vádja Sándor Páléban csakugyan megfogalmazódott (jellemző, hogy egy ilyen igaztalan vád fölmerülésének lehetőségét az okos és nagy tapasztalatú Révai egyáltalán nem érezte képtelenségnek, s nem utalta azt az irrealitások világába), s b/ József Attila megsértett egy erős asszimilációs tabut: hangsúlyozta a zsidók és nem zsidók közötti, egyes, többszörösen diszkriminált zsidó kommunisták által hártott, nemlétezőnek tekintett szociokulturális különbségeket. Ez a védekező-hártó magatartás, tudjuk, az asszimiláns magatartás egyik Achilles-sarka; az asszimilálódás vágya nemlétezőnek nyilvánítja, tagadja azt, amit az asszimilálók gyakran evidenciának tekintenek: asszimiláló és asszimiláns valamilyen mértékű különbségét. (A cionista érvelés viszont éppen ezt a különbséget hangsúlyozza.) Magam úgy vélem, hogy az ilyesféle tabusértés, bár szükségképpen feszültséggel jár s érzékenységet sért, önmagában nem antiszemitizmus. Alapot, de legalábbis ürügyet szolgáltat azonban a sérelemtudat túlátlánosítására, s így a különbségek szembenállássá változtatására. Sándor Pál vádja alighanem e jelenségkörbe tartozik. S József Attila tabusértése így az őt körülvevő légkör megromlásával, személyes stigmatizációjával járt. Hogy ez nem pusztán utólagos okoskodás, közvetve vers is igazolja. A nevezetes *Bánat* ugyanis, úgy vélem, erre az ügyre, Sándor Pálé magatartására utal, s a költő az ellene megfogalmazódó vádakát nevezi „kimarás”-nak. Ez a vers ugyan Stoll Béla meghatározása szerint 1931 őszi, ám tudjuk, a vers először csak 1932 októberében, a *Külvárosi éj* kötetben jelent meg. S maga Stoll is elismeri, hogy „az sem lehetetlen, hogy egy későbbi [ti. 1931 ősze utáni] sérelem tükröződik benne" (JAÖV 2:544).

Az úgy súlya, a konfliktus élessége mindenestre indokolja a *Bánat* sérelmet panaszló s elhűséget deklaráló magatartását. S a vers (JAÖV 2:124) e kettőssége olyan valóságvonatkozás, amely beleillik a Lakatos Péter Pál földidézte szituációba:

*Csak egy pillanatra martak ki, csak
Zúg, erdő elvtárs! Szinte csikorgok.
Egy pillantra se martak ki, csak*

*az az elvaduló csahos rám támadt
s kijöttem, hogy erőm összeszedje,*

mint néni a gallyat, a bánat.

Nem kétséges, aki ezt a verset írta, az mélyen megsértett ember, ám álláspontjától ez a sérelem sem téríti el, s változatlanul hitvalló, politikai elveihez és közösségéhez ragaszkodó. S ez a versből kielemezhető beállítódás, úgy vélem, teljességgel áll az 1932 őszi, más forrásokból is ismert József Attilára.

A költőt körülvevő gyanakvason azonban ez a (polemikus) hitvallás aligha enyhített; Sándor Pál és szűkebb köre személyes ellenszenvé erősebb volt. Ez alig leplezetten, kiderül a Sándor Pál (és Madzsar József) szerkesztette Társadalmi Szemle *Külvárosi éj* kritikájából is. E kritikát ugyan nem maga Sándor Pál írta, hanem a szintén párttag Pákozdy Ferenc, de ma már tudjuk, a kritikus szerkesztői „megrendelésre” dolgozott, s a szerkesztőktől eleve „levágó” kritikára kapott fölkérést. (Az ide vonatkozó irodalmat ld. KJA 1:776-777.) Vita csak arról lehet, ki volt az igazi, a közvetlen „inspiráló”: Sándor Pál-e vagy Madzsar József, esetleg mind a ketten együtt. (Sándor kései „mosakodása”, amely az akkor már régen halott Madzsarra hárítja a felelősséget, nyilvánvalóan célirányos emlékezés, s mint ilyen, nem perdöntő.) Ami tény, a kritika mélyen jellemző, sőt már-már emblematikus mondattal indul: „*A magyar proletáridodalom sok problémája új problémával szaporodott: József Attilával!*” (KJA 1:294). S aligha lehet kétséges, hogy 1933 februárjában, amikor a kritika megjelent, Sándor Pálék véleménye csakugyan ez volt a költőről.

Sőt, a későbbi fejlemények ismeretében az is valószínű, hogy még ezt a feszült viszonyt is tovább rontotta az a szükségszerűen jelentkező eszmei divergencia, amely a „barthás” periódus „környezeti” hatásaként bontakozott ki. Az a párttag ugyanis, aki a Bartha Miklós Társaság heterogén, de valóságos problémákat fölszínre hozó közegében tevékenykedett, szükségképpen másképpen érzékelte a politikai teendőket, mint az, aki egy zárt, s teljességgel izolált pár fős illegális sejt erőterében mozgott, s a „vonalhoz” való hierarchikus igazodás vezérelte. Ez a speciális „barthás” feladatérzékelés, jóllehet maga a társaság 1933 tavaszán hosszabb időre megszűnt, érződik József Attila 1933 májusában publikált szövegein.

E vonatkozásban két írás említendő meg, egy vers s egy tanulmány; mindkettő az *Új Harcos* nevű „szocialista munkásszemle” 1933. májusi számában jelent meg. A vers címe *Búza* (vö. JAÖV 2:123), és Stoll Béla – Szabolcsi Miklós nyomán – az 1931-es év versei közé sorolta be. A besorolás alapja részben „Tolnai Gábor [szóbeli] emlékezése” volt, „aki a verset 1932-ben hallotta szavalni Szegeden, részben a vers stílusa [...], amely a *Döntsd a tőkét, ne sírángozz* agitációs verseinek a stílusához hasonlítható” (JAÖV 2:544). Úgy gondolom, mindkét érv akceptálandó, ám ebből nem következik az 1931-es keletkezés. Ha Tolnai Gábor csakugyan hallotta Szegeden a verset szavalni, az csakis 1932 őszén lehetett (amikor a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma formálisan is megalakult); a Hétvezér utcai Munkásotthonban 1931 tavasztól 1932 tavaszáig „föllépő”, Hont Ferenc irányította szavalókórus repertoárát ugyanis ismerjük – s abban nem szerepel a *Búza* (vö. Csaplár 1967. 77-78). A szavalókórus József Attilától *A tömeg és az Egyszerű ez ...* című verseket tartotta programon (Csaplár 1967. 78). Ami pedig a *Búza* „stílusát” illeti: kétségtelenül „hasonlítható” a *Döntsd a tőkét, ne sírángozz* „agitációs verseinek a stílusához”. Ez azonban – egy nagyon lényeges eltérés következtében – éppen hogy a „második”, 1932 ősztől 1933 tavaszáig tartó „barthás” periódushoz köti a verset. A *Búza* ugyanis, az 1931-es „agitációs” versektől eltérően, az *agrárium* verse. Nemcsak a cím utal erre, s nem is csak az emblematikus búza szó súlykolásszerű ismételtetése (valamennyi szakasz refrénje a búza zúgását – vagy, az elsőben: zengését – idézi meg), de a vers beszélőjének nézőpontja is: aki e versben beszél, az nem városi proletár, hanem a búza termelője.

Verejtékünk egy-egy cseppje
száraz földdel gyúrva egybe
búzaszem a búzaszáron.
Zúg a búza.

Kenyér magva, tőke magva,
megy a csúrbe, fut a bankba.
Hozzánk nem ér, csak a hangja:
zúg a búza.

Ez az orientáció, nem lehet kétséges, immár a „barthás” József Attila orientációja. Azé az agitatív hangú, politizáló költőé, aki már – ahogy Lakatos Péter Pál hangsúlyozta – az agrárproletárookra figyel, s az agrárium érdekében akarta mozgósítani az osztálytudatos proletárokat is. Ahogy a *Búza* utolsó, fölhívásszerű szakasza explicité ki is mondja:

Ide, aki földet szántott!
Ide, aki traktort gyártott!
Segítsetek, proletárok!
Zúg a búza!

Ezen a tényen nem változtat a vers szavalókórus-szerű fölépítése, agitatív hangoltsága. Sőt, éppen ez a kettősség – az agrárszegénység fölidézése s a proletároknak az agrárszegénység érdekében való mozgósítása – specifikálja a verset, teszi – az 1931-es, neofita párttag verseivel ellentétben – a második „barthás” periódus programmatikus versévé. (Ebből a szempontból mellékes, hogy e költemény már 1932 őszén megszületett-e, avagy csak 1933 első hónapjaiban. A lényeg az, hogy mindenképpen a *Külvárosi éj* kötet 1932. októberi megjelenése, esetleg anyagának valamivel korábbi lezárása után keletkezett.)

S ami teljességgel bizonyos: e verset 1933 májusában, amikor közzétette, József Attila *politikailag* még vállalta, nem tekintette időszertülnék.

A másik, e szakaszt jellemző írása, *Az egységfront körül* párja a *Búzának*: ugyanakkor és ugyanott jelent meg, amikor és ahol a vers, – s nem kisebb célt tűzött maga elé, mint a munkásmozgalom orientációjának az *aktuális* fejleményekhez való igazítását. Egész érvelése az aktualitás jegyében fogant. (Vö. JAÖM 3:141-147.) Ez a fontos, sőt József Attila számára egyenesen sorsdöntő jelentőségű cikk, ahogy a hozzája fűzött szerkesztőségi jegyzet jó előre jelezte is, eleve *különvélemény* volt; elszakadás a mozgalmi fősodortól: „A cikk hozzászólás az egységfront kérdéséhez, az író és *nem a szerkesztőség fölfogását adja*” (JAÖM 3: 362). A szerkesztőség – Oravetz István és a mögötte áll, neki „sügő” mozgalmárok – ilyesféle elhatárolódása azonban, ha jól meggondoljuk, valójában fölösleges volt: maga a cikk ugyanis meglehetősen nyílt elhatárolódás – az egész akkori mozgalmi gyakorlatól. A hozzászólás egyaránt elutasítja „az önnön marxizmusukba belevesztett hivatásos forradalmárokat [vagyis a kommunistákat] s nem kevésbé a hivatásos »realpolitikusat« [azaz a szociáldemokratákat]. Ők [ugyanis] az egységfrontot saját pártjuk és frakciójuk különleges előnyeinek szempontjából mérlegelik, természetesen »az egész proletárság érdekeit tartva szem előtt«” (JAÖM 3:141).

Mi több, József Attila egyenesen úgy látta, „hogy a mai, a munkásmozgalomban ténylegesen érvényesülő elméletek egyike sem, tehát a tudományos szocializmusnak sem a jobboldali, sem a baloldali pártszerű és pártos értelmezése nem alkalmas az osztályharcos munkásság egyesítésére” (JAÖM 3:141). Álláspontja határozott, s félreérthetetlen alaptézisként mondja ki a személyes tapasztalataiból következő, de az adott mozgalmi kontextusban mindkét nagy vonulat számára *eretnek* tételt: „a valóságban csak maga a munkásosztály állhat helyt a munkásosztály érdekeiért. (Meg kellett volna már tanulnunk, hogy a munkásosztályt csak maguk a munkások szabadíthatják fel, tehát nem a revizionista politikusok és nem a hivatásos forradalmárok.)” (JAÖM 3:141). Ez a tétel, túl konkrét mozgalmi szerepén, kimondva-kimondatlan a Lenin kidolgozta „élcsapat”-elméletnek is radikális kritikája, s éle jórészt a kommunista illúziók ellen irányul.

József Attila kritikája, bár önmagát változatlanul a szocializmus hívének látta, az akkor lehetséges legradikálisabb. Az „eszményi, ideális célért való harc – véleménye szerint – sem az eszmény megközelítésére, sem gyakorlati, tehát valóságos előny kivívására nem alkalmas. Az egész osztály [ti. a munkásosztály] egysége úgy valósul meg, ha nem érte küzdenek, hanem olyan célokért, amelyekre nézve már konkrét egység található a munkások között” (JAÖM 3: 142). „A munkásmozgalomnak nem lehet eleve kitűzött célja a szocializmus megvalósítása –, a szocializmus megvalósítása a gyakorlati feladatokat betöltő munkásmozgalomnak az *eredménye* lesz. A szocializmusról mint a munkásmozgalomban lényege szerint bennerejlő célról sem beszélhetünk anélkül, hogy a történelmi materializmust föl ne adnók az immanens finalizmus elmélete javára” (JAÖM 3: 143). A mozgalom e radikális kritikája, nem kétséges, elsősorban a kommunista „idealizmus” irányába vág, de e kritika nem viszi át József Attilát a szociáldemokrata „reformizmus” táborába. A mozgalmi „idealizmus” ellen hadakozva ugyan valamiféle pragmatizmus vezérli s megérti a „híres brensteini tétel” („a mozgalom minden, a végcél semmi”) sikerét (vö. JAÖM 3: 143), ám számára nem a párteltek érdeke, hanem a valóságos munkások valóságos küzdelme a fontos. Ez, bár a konkrét utakat-módokat nem jelöli meg, félreérthetetlenül kiderül a cikkvégi összegzés 2-5. pontjaiból. „2. Egységet alkotni lehetetlen olyan célok és feladatok jegyében, amelyeknek megvalósítását és betöltését nem az adott időpont tűzi napirendre, iktatja a munkásmozgalom történelmi gyakorlatába. 3. Csak olyan konkrét akciók eredményezhetnek fokról-fokra nagyobb (és nem egy csapásra teljes) egységet, amelyekre nézve már – ha nem is tudatosan – egység található a munkások között. 4. Mindvégig a munkásságnak, a munkásoknak az akcióról van szó, tehát olyan akciókról, amelyeket maguk a munkások hajtanak végre, nem pedig olyan megbízottak, akiket az érdekelt munkások nem vonhatnak közvetlenül felelősségre. 5. A munkások gyakorlati materializmusán kell alapulnia a szocialista propaganda dialektikájának. A legfőbb egység: a tudományos szocializmus elméletének és a munkásmozgalom gyakorlatának egysége így fog megvalósulni” (JAÖM 3: 147).

Nem kétséges, ez a koncepció egy olyan munkásmozgalmat koncipiál, amilyen akkor Magyarországon nem volt, nem is lehetett; a követelményeknek, amelyeket e cikk megfogalmaz, sem a legális szociáldemokrata párt, sem az illegális kommunista párt gyakorlata nem felelt meg. A javaslat, jöllehet gyakorlatba való átültetésének lehetősége utólag, sok évtized távolából sem látszik egyszerűnek, pláne nem valamiféle pusztán mozgalmi automatizmusnak, *jelentékeny kritikai potenciált* mutat föl. A cikk kritikai része utólag, történelmi távlatból sem igen hatálytalanítható, sőt inkább nagyon is éles szemű diagnózisnak látszik. E diagnózis, túl József Attila tagadhatatlan okosságán és gondolkodói kvalitásain, úgy vélem, jelentős részben abból a *szembesülésből* táplálkozott, amely az öntudatos „élcsapat”-tag költőt az egyáltalán nem a mozgalmi doktrinák szelleméhez igazodó Bartha Miklós Társaságban érte. Az a munkásmozgalmi „idealizmus”, amelyet az Új Harcos-beli cikk emleget, a „barthás” légtörő kaotikus, de valóságos emberi-társadalmi relációkból fakadó ellentmondásai közepette szükségképpen kérdéssé vált, s így szükségessé vált egy – részleges – személyes önkorrekción.

Ez az önkorrekción azonban, mint hamar, közvetlenül a cikk megjelenése után kiderült, teljes elutasításra talált. Az illegális kommunista párt egyik, máig rejtve maradt aktivistája, Téglás Ferenc néven azonnal válaszolt a cikkre, s e válaszcikk, amely az *Új Harcos* következő, júniusi számában megjelent, lényegében nyilvánosan is kirekesztette a kommunista mozgalomból József Attilát. Téglás szerint költőnk „politikai elefántcsonttoronyban élő ember”, „akinek zavaros és opportunistá fejtegetései [...] a harcos egységfront útját nem egyengetik, hanem még jobban eltorlaszolják” (Téglás 1933. 74). Jellemzése, túl sértő és lekezelő hangnemén, megpecsételte a költő munkásmozgalmi sorsát: „József Attila olvasott egy pár igazi és álmarxista könyvet. Meg nem emésztett marxizmusa csak annyiban jut kifejezésre, hogy marxi fogalmakkal dobálódzó tudálékos stílusban ír, amit ír, az azonban már nem *meg nem emésztett marxizmus*, hanem igen *megemésztett opportunizmus*. József Attila vitacikkének politikai vonala lényegében véve egészen világos. Miközben látszólag a »jobb« és »baloldal« fölött lebeg, a valóságban a szociáldemokrata vezetők pozícióját erősíti, azoktól vesz és azoknak ad érveket, őket menti, őket, akik a munkásegységfront helyett a tökével való egységfrontot építik mind szorosabban. József Attila ezzel a cikkével a sz. d. vezérek ideológiai ügynöke lett a baloldali munkásság között” (Téglás 1933. 74).

A Téglás-cikk, bárki is írta, nem magánvélemény volt, hanem a sztálinista „vonalú” illegális kommunista pártnak, illetve vezetőinek – a maguk szempontjából egyébként tökéletesen jogosult – reakciója. Célja a kellemetlen álláspont s a kellemetlenkedő szerző megbélyegzése, mozgalmi stigmatizációja. Bár a pártból való kizárás kérdése a József Attila-irodalom máig nyugodtpontra nem jutott kérdése, magam úgy vélem, a kizárás *Az egységfront körülre* adott válasz volt, s az *Új Harcos* 3. és 4. (májusi és júniusi) számának megjelenése közötti időben történt meg. Ezt nemcsak József Attila különvéleményének radikalitása s a konfliktus súlya valószínűsíti, de konkrét adatunk is van rá. A Széll-Birki-per két fővádlottja, akik 1933. május 5-én és 12-én álltak a bíróság elé, konkrét eseményhez, perükhöz kötve számoltak be arról, hogy „kívülről” olyan pártutasítást kaptak, szakítsák meg a kapcsolatot a (pörben szintén vádlottként szereplő) költővel. József Attila – állt az utasításban – *már nem tagja a pártnak* (vö. Birki–Széll 1972.). S hogy Széll Jenő emlékezése nem pusztán egyike a sok, egymásnak is ellentmondó emlékezésnek, s nem is utólagos kitaláció, igazolja az *Új Harcos* – azaz Oravetz István – 1933. nyári pere, pontosabban a védelem ott kifejtett stratégiája, amit, levéltári források alapján, Kende János már régen föltárt. „Az *Új Harcos* szerkesztője, Oravetz István ellen – írja Kende – 1933 nyarán per indult azon a címen, hogy a lap [a] Társadalmi Szemléhez hasonlóan a KMP legális fedőszerve. Oravetz védője, dr. Domokos József, a párt ügyvédje – maga is párttag – volt. Az előzetes letartóztatás kihirdetése után Domokos, Oravetz nevében, felfolyamodással élt a budapesti ítéletábról. Annak bizonyítására, hogy az *Új Harcos* nem kommunista lap, becsatolta József Attila cikkét, amely – s ezek már Domokos szavai – »különösen a kommunistáknak, az egységfront kialakítására vonatkozó taktikáját és elméletét szigorú bírálat tárgyává teszi, sőt el is ítéli. Az a lap, amelyben ez a cikk megjelent, sem kommunista nem lehet, sem kommunista kapcsolatokkal nem bírhat (kiem. eredetiben – K.J.)«. Természetesen a védői taktikának megfelelően vallott Oravetz is a főtárgyaláson: »... védelmemre azt is felhozhatom, hogy az *Új Harcos* egyenesen a kommunista párt elleni cikkeket is hozott, így pl. a f. évi májusi szám József Attila tollából *Az egységfront körül* c. cikket. Ha a párt (nyelvbötlés vsz. »lap«-ot mondott – K.J.) a kommunista szervezkedést célozta volna, s illetve a KMP-nek fedőszerve lett volna, akkor ez kizárt dolog lett volna« (Kende 1965. 58-59). Az a tény, hogy a párttag védőügyvéd ilyen módon használta föl a korábban szintén párttag költő nevét (s cikkét), s ez a védekezés a bíróság előtt sikerrel is járt, arra vall, József Attila és a KMP szembenállása ekkor már a szűkebb pártkörökön kívül is ismert volt. Meggyőzően

lehetett rá hivatkozni egy olyan testület, a bíróság előtt is, amelyiknek pedig voltak eszközei az ellenőrzésre. Egy még illegáltságban dolgozó, aktív párttag személyének ilyen előtérbe állítása elképzelhetetlen lett volna, hiszen az az így előre tolt párttagot is, de a védekezés sikerét is veszélyeztette volna.

József Attila és az illegális KMP összeütközése számos kérdést fölvet. Szempontunkból azonban ezekből most egyre érdemes igazán figyelniünk. A Téglás-cikk szerint, láttuk, József Attila az „sz. d. vezérek ideológiai ügynöke lett a baloldali munkásság között” – ilyen szerepnek azonban semmi nyoma; 1933 júniusában és júliusában a *költő és a szociáldemokrata párt együttműködése még nem jött létre*. Ez az „ügynök”-címké csupán megbélyegző szándékú vád, ha tetszik a „kiközösítés”, a kizárás ürügye.

4

A József Attila-kronológia e ponton, tehát Széll Jenőék pere (május 5 – 12) után válik kritikussá.

A rendelkezésünkre álló adatok, ha nem is kellő sűrűségűek, ezt követően már viszonylag sok mindent elárulnak a költőről. Ami bizonyos, május végén a költő egy baloldali, de pártkereteken kívül elhelyezkedő szubkultúrában mozog. Baráti köre Nagy Lajosból és feleségéből, Szegedi Borisból, Ember Ervinből és feleségéből, valamint Remenyik Zsigmondból és feleségéből áll. E körben napirenden vannak az intrikák, a rosszindulatú pletykák; elegendő, ha e vonatkozásban csak Szegedi Boris Nagy Lajoshoz írott május 30-i, maróan Szántó Judit-ellenes (ám József Attilát is lesajnáló, lekezelő) levelét említjük (vö. Szántó 1997. 219-221), valamint a Szántó Judit és Remenyikék között támadt affért, Judit ún. pletykázkodását (vö. Tverdota 1998. 443, Tasi József interjúja Ember Ervinnel, PIM hangtára). Hogy e kicsinyes, s a maga torzsalkodásaival elfoglalt közeg egyedüli közeg volt-e ekkoriban a költőnek, nem tudjuk, de valószínű, hogy a/ éltek még a „barthás” periódus egynemely, kávéházban is fönntartható nexusai, b/ újabb kapcsolatok kialakítására, illetve régebbiek fölelevenítésére is tett lépéseket. Ez utóbbiak közül az látszik a legfontosabbnak, hogy József Attila immár a pártkereteken kívüli, „polgári” irodalmi életbe is megpróbált újra bekapcsolódni, s ennek három mozzanata konkrétan is megfogható. 1. Bizonyos, hogy ekkor már megkezdődött a Babits-hoz és a *Nyugathoz* való közeledés, amely a folyóiratban való publikálásokban és a *[Magad emésztő...]* megírásában is tetten érhető; 2. éppen Szegedi Boris leveléből tudjuk, ennek az időszaknak az új fejleménye a Karinthyval való barátkozás, összejárás (vö. Szántó 1997. 220); s végül 3. megtörtént a formális íróközéletbe való bekapcsolódás, az IGE lillafüredi kongresszusán, az úgynevezett íróhéten való részvétel.

Ez utóbbi történetét viszonylag részletesen ismerjük. Tverdota György rekonstrukciójából (Tverdota 1998. 443–447) tudható, hogy József Attila 1933. június 10-én utazott el a Miskolc melletti Lillafüredre, ahol az azévi íróhetet rendezték. A vonaton Nagy Lajossal utazott, út közben Arany Jánost olvasott. Lillafüreden a Palota szállóban, ahol elhelyezték őket, Berda Józseffel került egy szobába. Az íróhét kötetlen programjai keretében megismerkedett a szintén ott tartózkodó Marton Mártával, Szöllös Henrik doktor válófélben lévő feleségével, aki – mint ma már köztudott – az *Óda* ihletője, esetleg csak ürügye volt. 12-én azonban váratlanul meghalt az IGE elnöke, Pakots József, s emiatt az íróhét félbeszakadt. József Attila, aki e napokban – talán 12-én, 13-án – írta meg az *Óda*-t, egy ideig még Lillafüreden maradt. (Berda József emlékezése szerint, amelyet a kutatók többsége is elfogad, ekkor született a *[Magad emésztő...]* is, magam pedig valószínűsítettem, hogy valamikor ekkor íródott a *Ha lelked, logikád* kezdetű töredék is [vö. Lengyel 2000].) E versek hangvétele, tematikája önmagukban is az illegális KMP merev, fegyelmező rendjétől való függetlenséget, sőt felszabadulást dokumentálják. Mikor utazott vissza Budapestre a költő, pontosan nem tudjuk; 17-én, szombaton viszont már bizonyosan otthon volt. Még aznap postára adta Babitsnak az *Ódát*, másnap, 18-án pedig – az *Óda* sajátos hozadékaként – a nőiségében megsértett Szántó Judit öngyilkosságát kísérelt meg.

Az öngyilkossági kísérletnek nagy, s többnyire anekdotázó-poentírozó irodalma van; mint ismeretes, ennek a földolgozása Kosztolányi Dezső nevezetes *Barkochba* című novellája is (első változatát ld. KJA 1: 316-324, 788, vö. még: Tverdota 2001. 97-107). Mindebből szempontunkból most két dolog lényeges. (1) A 10-étől 17-éig tartó időszak József Attila egyik hiperaktív, „földobott” periódusa volt, amely alkotói termékenységgel párosult; ezt azonban (2) az élettárs öngyilkossági kísérlete megtörte. S bár korábban, a tizedike előtti napokban viszonyuk meglehetősen hideg volt, a kis híján tragédiába torkoló esemény, föltehetően, a költő önkéntelen büntudata, lelki kompenzációja révén egy időre konszolidálta az élettársi viszonyt. Egész egyszerűen: az adott körülmények között nem „illett” Judittal haragban lennie. Ez a „konszolidáció” azonban nem sokáig, legföljebb két, két és fél hétig tartott. A kérdés: *miért, mi történt ekkor?*

Ami bizonyos. A *Magyar Hétfő* című riportlap az öngyilkossági kísérlet másnapján, június 19-én úgy mutatta be József Attilát, mint akit megtört az öngyilkossági kísérlet ténye („beesett arcú fiatalember”, „sírva borul a konyha asztalra” stb [KJA 1: 305]). S bár e beszámolóban nyilvánvalóan van tévedés és pontatlanság, sőt szenzációra hangoltság, a cikk lényege igaz lehet; így igaz az is, hogy: „Az utóbbi időben a legnagyobb nyomorba jutottak és három pengő 50 filléres villanytartozás miatt a *villanyt is kikapcsolták a lakásból*, melyet most petróleumlámpával világítanak” (KJA 1: 305). E cikk ellen, megjelenésekor, a költő nem tiltakozott – alighanem sem módja, sem kedve nem volt hozzá. Két hét múlva, július 4-én azonban az *A Hír* nevű riportlap visszatért az eseményre *József Attila nem hajlandó meghalni!* címmel, *Meghitt beszélgetés az öngyilkosságra kiszemelt „áldozattal*” alcímmel. E cikk, amelynek második fele voltaképpen interjú, legkésőbb július első napjaiban íródott, de – havilapról lévén szó – az sem kizárt, hogy már előbb, június utolsó napjaiban készen volt. Szerzőjét, aki – mint meg is írja – „ismerte” József Attilát, nem tudjuk azonosítani – a Faragó Dezsővel való azonosítás téves (vö. Kőszegfalvi 2001. 184). Annyi bizonyos, e cikk József Attila érdekében, a költő intenciói szerint készült, s a róla kialakult képet akarta korrigálni. Ha ezt szem előtt tartva vizsgáljuk meg a szöveget, kiderül, hogy – az összkép pozitív irányú áthangolásán túl – három ilyen korrekciós pontot lehet kimutatni. Az első pont, ahol a korrekciós szándék erőteljesen érvényesül: József Attila állítólagos öngyilkossági terveinek cáfolása – ez végighúzódik az egész íráson, s már a cím is ennek szolgálatában áll. A kérdés, ami itt azonnal fölmerül, miért ez a korrekciós szándék, miért akarja az álhírt a költő ennyire cáfolni?

A válaszhoz idézni kell az interjú újságírói fölvezetésének egyik hosszabb paszusát: „És József Attila [...] most foglalkoznék öngyilkossági tervekkel? Most, amikor 28 éves korára neve országSZerte ismeretes és a kapuk megnyílnak előtte? Helyzete bizonyára nem rózsás. Ő maga is rontott rajta, mikor olyan politikai mozgalomba keveredett, amelyet a nemzeti újjászületés férfiai ilyen kiváló költőnél sem nézhetnek jó szemmel. Ettől azonban már régen távol van. Azzal sem használt magának, hogy Babits Mihályt, a költőt, az egyik irodalmi lap hasábjain meglehetősen igazságtalanul megtámadta. De Babits Mihály, a Baumgarten Irodalmi Alapítvány gondnok-öre azért még lehetett volna igazságos vele szemben. Legalább azt véve tekintetbe, hogy éppen József Attila az, akinek nevét az évdíjak kiosztásakor minden alkalommal reklamálják. De ő azért anélkül is megállt a talpán. És most, amikor a *Nyugat* már ismét közli a verseit, tehát biztosra vehetjük, hogy jövőre megkapja a Baumgarten évdíját, most foglalkoztatják öngyilkossági gondolatok?” (KJA 1: 314). E passzus, mely – a cikk egészéhez hasonlóan – nyilvánvalóan magának József Attilának az információin alapul, több szempontból is messzemenően tanulságos. A Babits-hoz való viszony rendezési szándékának itteni fölbukkanása most figyelmen kívül hagyható, bár az itt előadottak, közvetve, a *[Magad emésztő...]* júniusi szerkesztése mellett

szólnak, hiszen jelzik, ez a kérdés költőnket erősen foglalkoztatta. Ami most fontos, és föltétlenül figyelembe kell vennünk, az két mozzanat. Az egyik a „megnyíló kapuk”, föltáruló lehetőségek emlegetése („Most, amikor [...] a kapuk megnyílnak előtte”). Mert, ismerve a költő életrajzát, óhatatlanul fölmerül a kérdés: milyen kapuk nyílhattak meg ekkor előtte? A *Nyugat*-ban való megjelenés, bár szubjektíve nyilván fontos és ígéretes fejlemény volt, ömagában nem indokolja ezt az intonációt. A kapuk, ha megnyíltak, máshol nyíltak meg előtte. De hol? Maga a szöveg, bár általánosságban mozog, némi támpontot ad a válaszhoz, s ez a támpont a második, számunkra fontos mozzanat. A névtelen újságíró ugyanis, mint láttuk, egyebek közt arról is beszél, hogy József Attila „[h]elyzete bizonyára nem rózsás. Ő maga is rontott rajta, mikor olyan politikai mozgalomba keveredett, amelyet a *nemzeti újjászületés férfiai* ilyen kiváló költőnél sem nézhetnek jó szemmel. Ettől azonban már régen távol van.” Hogy mi az a mozgalom, amibe a költő belekeveredett, bár nincs kimondva, könnyen azonosítható; itt kétségkívül az illegális kommunista mozgalom eufemisztikus emlegetése történik. Annak bejelentése, hogy ettől József Attila a cikk megjelenésekor már „eltávolodott”, az előbbieket ismeretében már nem okoz revelációt; tudunk róla. De az, hogy ezt a tényt a költő tudatni vélte szükségesnek, önmagában is érdekes. Ez ugyanis, ahogy már Horváth Iván észrevette, az elhatárolódás gesztusa, s a nyilvánosságnak szól: már nem vagyok kommunista (vö. Horváth 1992. 310). Ám ennél, ha lehet, még fontosabb az a mozzanat, amely az új orientációra utal. A szöveg ugyanis, ha általánosságban mozogva is, megjelöli azokat, akiknek szemszögéből a költő korábbi politikai eltávolodása *most* megítéltetik. A szöveg szerint – figyeljünk föl erre – „a *nemzeti újjászületés férfiai*” azok, akik – bár nem nézhetik „jó szemmel” a korábbi eltávolodást – most új orientációként kínálóknak, s akiknek ítélete valamiképpen befolyásolja a költő sorsát; így alighanem ők azok, akik révén „megnyílnak a kapuk”.

Az öngyilkossági tervek nyilvános cáfolása is alighanem miattuk fontos.

Hogy kik „a nemzeti újjászületés férfiai”, a cikk sajnos nem mondja meg. Azonosításukra még vissza kell térnünk. Gondolatmenetünk e pontján azonban elég, ha rögzítjük a tényt: létezésüket, József Attila életében való fölbukkanásukat.

Ha a kronológiában tovább lépünk, az *A Hír* cikkét egy érdekes Szántó Judit-levél követi. A cikk július 4-én jelent meg, a levél négy nappal későbbi: július 8-án íródott. Címzettje Somogyi Viola, azaz Loli, Hatvany Lajos felesége: „Elsején – írja Judit – kitesznek a lakásból, mert már hónapok óta nem tudunk fizetni. *Az én egyéni tragédiám is bekövetkezett, – József Attila is elhagy.*” „Valami pénz kellene, hogy legalább lakást tudjak kivenni és állást vállaljak, – akármit” (idézi Szabolcsi 1998. 253). E levelet Szabolcsi Miklós a költő lakásproblémáinak bemutatására idézi; a lakásbérlet fölmondásánál, a kiköltöztetésnél azonban fontosabb Szántó Juditnak az az információja, hogy József Attila „elhagyja”. Ez a passzus perdöntő bizonyítéka annak, hogy – alig pár héttel Judit öngyilkossági kísérlete után – *ismét* megromlott viszonyuk, sőt immár a végleges szakítás lehetősége is fölmerült. A kérdés, mely itt válaszra vár, nem kisebb, mint az: mi ennek a tervezett, de még nem realizálódott szakításnak az oka? A választ ne siessük el, s főleg ne elégedjünk meg a Juditról élő közkeletű általánosságokkal; magát a tényt azonban jegyezzük meg.

Az óvatosság már csak azért sem fölösleges, mert – mint ma már tudjuk – a végleges szakítás, az „elhagyás” ekkor nem következett be. Amikor augusztus 1-jén ki kellett költözniük a Székely Bertalan utcai lakásból, Judit és Attila együtt költöztek ki, s együtt fogadták el a Berény Róbert fölajánlotta ideiglenes szállást a Városmajor u. 36. számú házban (vö. Szabolcsi 1998. 253). Az együttmaradásnak, persze, kétségkívül lehettek kényszerű, praktikus előnyei és okai: együtt maradni, pénz nélkül, nyilván még egyszerűbb és kevésbé strapás, mint különválni s külön-külön boldogulni próbálni. Egy dolog azonban mindenképpen bizonyos: a közvetlen probléma, amely miatt a költő „elhagyta” készült élettársát, valamiképpen – ha csak ideiglenesen is – augusztus elejére rendeződött, vagy legalábbis elveszítette közvetlen aktualitását.

Pár nappal a költözés után, augusztus 4-én jelent meg az *A Hír* újabb száma, benne az irodalomtörténészeknek sok gondot okozó „rejtélyes” József Attila-vers, *A csodaszarvas* (JAÖV 2:182). E vers s megjelenési helye és ideje számos problémát fölvet. Mindenekelőtt: mikori ez a vers? Annyi bizonyos, csak egyetlen egyszer jelent meg, 1933. augusztus 4-én; sem előtte, sem utána, még gyűjteményes kötetben sem tette újra közzé a költő. A vers jellege, stílusa azonban többek szerint nem illik az *Ódához*, s olyan kitűnő versértő, mint Szabolcsi Miklós, évekkorálra datálja (vö. Szabolcsi 1992. 518), a kritikai kiadás gondozója, Stoll Béla pedig máig hezitál, hová sorolja be a verset. „Szép vers ez [...], de akkor is képtelenség, hogy a költő az *Elégia, Óda, [Magad emésztő...], Vigasz és Számvetés* társaságában írta volna” (Stoll 1995. 25). A *benyomást*, miszerint van bizonyos össze nem illés *A csodaszarvas* s az 1933-as versek között, magam is osztom. A vers – nem kétséges – másképpen „szól”, mint a lillafüredi *Óda* vagy akár az októberi politikai vers, a *Vigas*. Ez azonban egyáltalán nem zárja ki az 1933-as szerkesztés lehetőségét. Sőt, úgy vélem, minden ami megállapítható a versről, 1933 mellett szól. Az egyetlen fix külső adat, a megjelenés időpontja, láttuk, mindjárt erre vall. De, úgy vélem, a belső, magából a szövegből elvonható összefüggések is ilyen irányba mutatnak. 1. *A csodaszarvas*, amely tagadhatatlanul Arany Jánosra (is) utal vissza, beleillik abba a sorba, amelyet az 1933. nyári *[Magad emésztő...]* és *[Ha lelked, logikád...]* jelöl ki (vö. Lengyel 2000): mindegyikben jól érzékelhetően érvényesül Arany olvasásának hatása. 2. A vers egész tematikája, maga a csodaszarvas-motívum is erős összeköttetésben van a július 4-i cikkel, pontosabban annak „nemzeti újjászületés férfiai”-ra való utalásával. Itt ugyanis félreérthetetlenül valamiféle *nemzeti mitológia* aktualizálása történik meg – elvezetve a csodaszarvast az „ázsiai puszták”-tól a Tisza és a Duna mellé. 3. A verscímül is választott csodaszarvas 1933-ban nem pusztán egy, irodalmilag is földolgozott, s így az irodalmi tradíció részét képező motívum volt, hanem *aktuálpolitikai szimbólum* is. Alighanem igaza van Stoll Bélának, aki a kritikai kiadás készítésekor még úgy vélte, „a közvetlen ötletet a vers megírásához az 1933. évi cserkész jamboree emblémájá”-ban, a csodaszarvasban is lehet keresni (JAÖV 2: 546). 4. Az is az első „barthás” periódus *utáni*, tehát újabb keletű szerkesztés mellett szól, hogy a versbéli csodaszarvas agganca motívus összeköttetésben van az 1932. őszi *Háló* „címszereplőjével”, a halászhálóval. *A csodaszarvasban* a szarvas „villó agganca világol – / ága-boga tükörképe / csillagvilág mindensége” (JAÖV 2: 183). Ez a csillagmegjelenítés a *Hálóban* még így fordul elő: Kiterített fagyos hálóm / az ég, ragyog – / jeges bogai szikrázóan a csillagok” (JAÖV 2: 153). A versnek Szabolcsi Miklós javasolta 1930-ra, vagy még korábbra való visszadatálása tehát nem tartható, elesik. Az pedig eleve kizárt, hogy az illegális kommunista párttag 1931-ben, 32-ben bármiféle csodaszarvast megverselt volna – ennek még föltételezése is abszurd, s a mereven, dogmatikusan internacionalista KMP intellektuális légkörének nemismeréséről árulkodik.

Itt szükséges megjegyezni, hogy – szövege tanúsága szerint – *A csodaszarvas* „aktuális”, mondhatnánk tudatosan aktualizáló vers. Bár megjeleníti az „ázsiai puszták hőse”-t, az „ősök őse”-t, azaz fölidézi a magyar eredetmagyarázó hagyományt, az eredetről egy ponton a vers *jelenidejére* vált át, s politikailag is interpretálható programot ad:

*Az az előd nem volt boldog.
Nem boldogok az utódok.
Az ős haza odaveszett,
de a vágy nem emlékezet.*

*Hejh magyarok, hajh szegények,
hova űzni azt a gímet?
Aki hajtja, belepesztul
asszonyostul, csapatostul.*

*Az is, aki látta, végre,
hagyja immár békességbe.
Tisza mellett, Duna mellett
az a szarvas itt legelget.*

*Ázsiai nehéz szaga
ázott pusztán füstől tova
s aranyszőre, mikor illan,
gyári füstön általcsillan.*

Nem kétséges, e vers megszólítottjai a „magyarok” és a „szegények”, s a vers politikailag interpretálható teljesítménye az, hogy a nemzeti eredetmonda szimbolikus szereplőjét, az aranyászó csodaszarvast összekapcsolja a gyárak világával, ha tetszik, a proletárokkal. A csodaszarvas „aranyászó” ugyanis „mikor illan” (ti. a szarvas) „gyári füstön általcsillan”.

Ez, a vers metaforikus közegében, valamiféle – a gyári munkásokra is alludáló – nemzeti politika meghirdetése; akár programként is kezelhető. S akár tetszik, akár nem, ez a program, amely bár óv a romantikus múltbamerengéstől („Aki hajtja, belepesztul”), valamiféleképpen a júliusi cikk – ott mértékként kezelt – szereplőjéhez, „a nemzeti újjászületés férfiai”-hoz is kapcsolódik. Kimondva, kimondatlanul azok – vélemezett – politikai igényeihez igazodik. (A júliusi cikk és A csodaszarvas összetartozását egyébként a szövegeket közlő lap *azonosság*a is megerősíti.)

Fölmerül a kérdés: József Attila életrajzának ez az 1933 júniusától augusztusáig terjedő szakasza összeegyeztethető-e azzal a „hathetes” periódussal, amiről a „nemzeti kommunista” cikk kapcsán Szántó Judit beszél? Úgy vélem, igen. 1933 júniusának utolsó lustruma és augusztus eleje között volt egy olyan hat hetes időszak, amelynek megfogható eseménytörténete egybevág az élettárs emlékezésével. (S ugyanezek a mozzanatok ugyanakkor *hiányoznak* a későbbi, Tverdota György megjelölté periódus, tehát 1933 szeptembere-októbere esemény-történetéből.) Minden, ami tudható, arra vall tehát, hogy a bennünket érdeklő „epizód” ekkor, azaz 1933. június vége és 1933. augusztus eleje között történt.

Hogy József Attila életének erről a „hat hetéről” van szó, az eddig mondottakon túl Szántó Judit emlékezésének egyik, eddig figyelembe nem vett utalása is tanúskodik. Judit ugyanis így írja le a „hat hetet” lezáró személyes kiegészítésüket: „És hat hét után *Hatvany Lajostól 100 pengőt kapott Attila*. Csokoládét, cukrot, virágot hozott. Mint egy gyerek, aki elhagyta a szülői házat és megszenvedte a másutt töltött időket. Letérdelt. »Jutkám, tudom, hogy te vagy az egyetlen ember, aki mellettem állsz, aki vigyázol rám. *Milyen kettős ez a visszatérés is*. Egész úton a nőhöz, az asszonyhoz, akit szeretek, futottam és most itt vagyok előtted megtörve, lehet-e így szeretni, mikor ennyire megsemmisítve érzem, hogy erős vagy? Legyen nálad az az írás, és ha bármikor valami rosszat tennék, mutasd fel nekem. [...]»” (Szántó 1997. 115). Ha figyelmünket az emlékezés kurzívált részeire összpontosítjuk, két dologra föl kell figyelnünk. 1. Az epizódot Hatvany Lajos anyagi támogatása zárta le, márpedig láttuk, július 8-án Judit éppen Hatvanynéétől próbált pénzt szerezni. Ez a mozzanat, ha nem is perdöntő, de összhangban van az eddig mondottakkal, s azt erősíti. 2. Szántó Judit fogalmazása, mint oly sokszor, a második kurzívált mozzanat esetében sem szabatos és világos. De ez a második kurzívált rész, ha jól értjük, egy *idegen nőről*, egy *harmadikról* is szól. S ha ez a passzus nem pusztán rossz megfogalmazású, homályos mondat, hanem arra utal, amit kiolvasni lehet belőle, akkor ez az „asszony”, akit a költő „szeret”, de mégis visszatér Judithoz, jelen tudásunk szerint csakis az *Óda* ihletője, Marton Márta lehetett. Ez pedig 1933 őszén, vagy később már elképzelhetetlen lett volna. 1933 júniusában-júliusában azonban még valóságos, élő érzélem volt.

5

Amit e „hathetes” periódusról immár tudunk, az – úgy gondolom – nem kevés. De nem is elegendő. Éppen az a kicsi fix külső adat hiányzik, ami mindent helyére tenne, megvilágítana. Érdemes tehát más oldalról is próbálkoznunk.

Ha a másik szálon, Rátz Kálmán személyén keresztül próbáljuk rekonstruálni az eseményeket, messziről kell indulnunk, és sok, látszólag József Attilától független fejleményt kell számbavennünk. Az eseményeknek azonban van egy benső, öntörvényű logikája, amelyet ha föl ismerünk, a bennünket közvetlenül érdeklő probléma is tisztábban látható.

Rátz – eredeti nevén: Rác – Kálmán 1888. augusztus 1-jén született a Komárom vármegyei Komáromban. Vallása – katonai „minősítvényi táblázata” melléklete szerint – „ev. református” volt; apja pedig „földbirtokos”, a földbirtok nagyságára azonban nincs adat. A gimnázium alsó négy osztályát Komáromban végezte, majd – valószínűleg szülői ösztönzésre – a „m. kir. nagyváradi honvéd hadapródiskolába” került, amelynek „négy évfolyamát »jó« összeredménnyel végezte”. 1907. augusztus 18-án mint a hadapródiskola frissen végzett növendéke, „7 évi tényleges és 5 évi tartalék szolgálati kötelezettség mellett a m. kir. pécsi 8. honvéd huszárezredhez felavattatott”. Rendfokozata ekkor „hadapród tiszthelyettes”. „Magánviszonyai”-ról személyi anyaga ezt mondja: „Nőtlen, pénzügyi viszonyai rendezettek, hazulról segélyben részesül.” Jellemzése, amelyet részben még a hadapródiskola minősítései alapján szerkesztettek, még egy kiforratlan, 19 éves fiatalembert mutat. „Magyarul tökéletesen beszél és ír; még gyengén fogalmaz. Németül szükségképpen beszél.” „Nyugodt kedélyű, csendes véralkatú, meg nem állapodott jellemű, gyenge szellemi képességgel és lassú fölfogással. Gondolkodása még gyerekes; kevés tevékenységi ösztönrel bír, a kötelesség érzete benne még kifejlődve nincs és ennek következtében a szolgálat iránt kevésbé érdeklődve, annak különböző ágait leendő hivatásának megfelelő komolysággal megismerni alig törekszik. [...] Még gyenge lovas, de a lovagláshoz természetadta jó tehetséggel bír, kellő szorgalom mellett idővel jó lovas válik belőle. Lóismerettel még nem bír, de a ló megismeréséhez érkeke van. Terepen bátran lovagol, pótló idomításnál használható lesz. Általában céltudatos vezetést, folytonos buzdítást és erős ellenőrzést igényel, mi mellett jó lovastisztte kiképezhető.” Magatartása: „Előljárók irányában engedelmis, őszinte és nyílt. Egyenrangúak irányában barátságos és előzékeny. Alárendeltek irányában még a kellő befolyással nem bír.” A katonai pályára egészséggel alkalmas: „Magas termetű, nyúlánk, egészséges, minden fáradalmak elviselésére békében és háborúban alkalmas.”

1908 májusáig Pécssett állomásozott, majd Keszthelyre került. Ott 1908. november 1-jén hadnagy lett. Keszthelyről 1910. júniusában a 6. honvéd huszárezredhez, Vácra helyezték át. 1910. októberétől 1911 májusáig Pécssett dandártiszti iskolán volt; 1911

decemberében azonban megbetegedett (betegsége mibenlétét nem ismerjük), s egészen 1912 októberéig „betegség folytán szabadságon”, majd további fél évig „várankozási illetékel szabadságon” volt. Visszatérve a szolgálatba, 1913 márciusában a budapesti 1. honvéd huszárezredhez helyezték át. Ekkor, betegségéből fölgyógyulva, már ismét „hadi szolgálatra alkalmas”. Ekkori, 1913. évi jellemzése szerint sokat fejlődött: „komoly, jó felfogással, szolgálatban jól megfelel, szolgálatát kedv[ü]vel és igyekezettel végzi, szakaszt úgy önállóan mint kötelékben igen jól vezet és vezényel, mint járőrparancsnok igen jól használható.” „Alárendeltjeire jó befolyást gyakorol, ezek vezetésére és nevelésére alkalmas.” Végeredményben, mint a minősítési tábla „megjegyzése” tételesen is rögzíti: „Összegyéniségénél fogva jó lovastiszt.” Hamarosan újabb továbbképzésre vezényelték; 1913 októberétől 1914. április végéig Vácott a 19. honvéd lovasdandár tiszt iskolájának hallgatója volt. Közvetlenül utána, 1914. május 1-jén főhadnaggyá léptették elő. Minősítése szerint immár „szorgalmas, igyekvő tiszt”, a „katonai jubileumi kereszt” kitüntetés birtokosa.

„Büntetési jegyzőkönyv”-ének „kivonata” szerint 1909 és 1914 között 12 kisebb-nagyobb büntetést kapott. Ezeket a szokásos, utólag már érdektelen apró katonai vétségekkel érdemelte ki. Az időrendben utolsó két eset azonban, 1913 novemberében, illetve 1914 januárjában érdekesen színezi karakterisztikáját. Előbb ugyanis azért kapott 20 napi „állomásfogságot”, mert „egy polgári egyénnel történt összetűzése alkalmával azt több ember jelenlétében és hallatára arculütéssel, tehát testi bántalmazással fenyegette”. Utóbb pedig azért kapott újabb 30 napi „állomásfogságot”, mert „egy nálánál alacsonyabb társadalmi állású egyén vendégszeretétét több ízben igénybe vette és így bejutván egy családhoz annak leányával szerelmi viszonyt kezdett és folytatott.”

Érdekes, s aligha véletlen, hogy Rátz katonai pályáját csak eddig, 1914-ig dokumentálják a Hadtörténelmi Intézet és Levéltárban őrzött katonai személyi anyagok; az ez idő utáni minősítési anyagokat valaki valamikor kiemelte helyükről. (Ez, későbbi beosztásánál fogva, maga Rátz is lehetett; múltja dokumentumainak eltüntetése logikus lépésnek látszik.) A továbbiakról így csak más, esetleges források alapján lehet szólni. Annyi bizonyos, Rátz „a világháború kitörésekor mint az 1. honv[é]d huszárezred főhadnagya kezdte meg harctéri szolgálatát, több ízben meg is sebesült és több katonai kitüntetést kapott” (Keresztény Magyar Közéleti Almanach [1940] 2: 875). Viszonylag hamar hadifogságba is került. 1916-ban legalábbis már Tomszkban készült róla egy fénykép, amely hadifogolytársai, Crouy Péter és Brenner István társaságában mutatja. (A kép eredetije Crouy-Chanel Imre, Párizs, tulajdonában van.) Az orosz fogságból való (későbbi) megszökése történetét is Crouy Péter kéziratos emlékezéséből ismerjük. Eszerint, ahogy Crouy írja, „1917. dec. elején néhányan elindultunk vonaton Taskentből. Ketten orosz egyenruhába voltak bújtatva és szuronyos puskájuk volt [...]. Valami hatan, magyar tiszték vöröskeresztes karszalagot viseltünk és mint ápolók és orvos szerepeltünk, és hamis irataink értelmében Uleaborg finn-svéd határmenti város kórházába voltunk kiküldve. [...] a finn határon, Bjelosztrov (=fehér sziget) vasúti állomásán 1917. dec. 20.-a körül letartóztattak [...] bennünket és kivált a két, orosz egyenruhába bújtatott bajtársunknak támadtak neki. Amikor a hangulat aggasztóvá kezdett válni, Rátz főhadnagy felfedte kilétét és azt mondta, hogy ő parancsolta meg két fentemlített bajtársunknak, hogy orosz egyenruhába öltözzenek. Erre [az] egyik orosz katona le akarta szűrni Rátzot, de én megragadtam a szuronyos fegyverét, mire a támadó dühösen felém fordult.” A helyzetet végül egy Malatkov nevű orosz katona mentette meg, aki elsimította a konfliktust. Maga az epizód azonban két szempontból is tanulságos. 1. Rátzban eszerint volt kurázsi, mert kockázatos, 2. Rátz és Crouy Péter barátsága, amely később is fönmaradt, úgy látszik, éles helyzetekben, kritikus körülmények között kialakuló erős barátság volt. A folytatásról annyit tudunk, hogy a szökevényeket visszairányították Pétervárra, ahonnan csak később, 1918. január elején tudtak külön-külön megszökni. Rátz és Crouy a lengyel püspöki palotában találkoztak ismét. „Ezt a címet a börtönből való őrizetes kijárási alkalmával szereztük a lengyel komitétól. Ott várt engem szorongva bajtársam, Rátz Kálmán, honvéd huszár főhadnagy, aki már előbb szabadult betegét jelentvén és a kórházból egyszerűen kilépvén.”

Nincs rá konkrét forrás, de valószínű, hogy Rátz valamikor 1918 első felében, tehát még a háború idején érkezhetett haza, Budapestre. Valószínű, hogy ezt követően, de még az őszirózsás forradalom előtt léptették elő századossá. (Német nyelvű, önmagáról harmadik személyben szóló önéletrajzában ő maga is 1918-ra teszi századosi rangfokozata elérését.) Hogy mi mindent élt át ebben a meglehetősen zűrzavaros és sok mindent végleg megváltoztató 1918. évben, nem tudjuk. A jelek arra vallanak, hogy régi ezrede kötelékében, tisztársai körében mozgott ekkor is. Ami bizonyos, 1918 decemberében már a szervezkedő ellenforradalmi katonatisztek egyik militáns csoportjában volt föltalálható. Kozma Miklós, aki – föltehetően egykorú naplófőjegyzései alapján – később megírta az „összeomlás” történetét (Kozma 1933), az 1918. decemberi helyzetről szólva beszámol azokról a csoportokról, „amelyek nemzeti vagy ha úgy tetszik, ellenforradalmi irányban” dolgoztak, s ezek jellemzése közben írt Rátzról is: „Végül itt van az a csoport, melynek magja néhány tisztársam a 10. közös lovashadosztályból. Prónay Pál, Görgey György, Görgey József huszárkapitányok a jászkunoktól, gróf Crouy Péter és én a tizesektől, Marton Béla 11-es huszárfőhadnagy, Rátz Kálmán 1-es honvéd huszárkapitány, Wiesinger Győző és Geher Gyula gyalogos kapitányok, Beretvás honvédhúsaráfőhadnagy, Toókos Gyula honvédhúsarárkapitány és Zsilinszky István 7-es Vilmos-húsarárkapitány” (Kozma 1933. 70). Ez a szervezkedő baráti kör „Crouy, Borz utca 9. szám alatti lakásán tartja összejöveteleit” s „*egészen a szélső jobbszáron áll*” (Kozma 1933. 70). „Mindenki megkapta a maga szerepét, Geher a honvédelmi minisztériumban figyel és dolgozik, Rátz és Beretvás a pesti húsárokna, a Görgeyek a volt közös lovasság tisztjeit szedik egyenként össze és szervezik be, Wiesinger ugyanezt csinálja a honvédgyalogságnál. Toókos a székely hadosztály összekötője. *A csoport kicsi, de egységes, határozott és merész*” (Kozma 1933. 70-71).

E csoport, amelynek Rátz is aktív tagja volt, még december folyamán kapcsolatba lépett Gömbös Gyulával. (Az összekapcsolódást Kozma szerint ő szervezte meg. *Gömbös viszont* – Dósa Rudolfné könyve szerint – *utóbb Rátzot nevezte meg* ilyenként [Dósa 1972. 41].) Akárhogy történt, annyi bizonyos, 1919. január elején már együtt próbáltak megszervezni egy preventív, „bolsevista”-ellenes katonai puccsot. A tervek szerint az ellenforradalmi érzelmű katonai egységek Schnetzer Ferenc tábornok vezetésével kézbevétek volna a város irányítását, s kihirdették volna „a katonai diktatúrát, élén Schnetzerrel mint diktátorral, illetve mint teljhatalmú városparancsnokkal. Az ügybe be volt avatva Horváth Dénes, Gömbös Gyula, Hefty Richárd, Rátz Kálmán, Magasházy Laci s még néhány tiszt, köztük a vadászrezred parancsnoka és én” (Kozma 1933. 100). A puccsból ugyan végül is semmi sem lett, ám a szervezkedés folytatódott; az összejövetelek Gömbös, Crouy, Marton Béla és Kozma lakásán szinte mindennaposak lettek. A szervezkedők még 1919 januárjában átvették a MOVE irányítását is. Rátz helyzetét és szerepét jól tükrözi az, amit erről utólag Kozma megírt: „Tizenhatalmú volt a MOVE országos tanácsulése a tisztikaszinóban, tizenkilecedikén pedig az országos közgyűlés. Napokkal előtte Crouynál kiosztottuk a szerepeket, elhatározván, hogy a MOVE elnökül a mi baráti körünkben kell megválasztani valakit. Azt, akit a legkönnyebb. Tekintettel arra, hogy a közgyűlésen csapattisztek lesznek többségben, először Rátz Kálmánra gondoltunk, akiről tudtuk, hogy jól beszél. De próbát tartottunk és megállapítottuk, hogy előadó módja kitűnő a legénységnek, de talán kevésbé alkalmas tiszték között.” Így végül Gömbös Gyula került előtérbe, aki azután a MOVE elnöke is lett (Kozma 1933. 108 skk). Ez a Rátz számára hátrányos csere, bár Kozma utólag sem mondja ki, valószínűleg nem pusztán a *svádán* fordult meg; Gömbös – nem kétséges – okosabb „politikusabb” alkat volt, mint Rátz, s a köztük meglévő formátumkülönbség döntött Gömbös javára. Ez, mármint Rátz szerényebb kvalitása, sőt ügyetlensége kiderült az 1919. februári fejleményekből is. Február 13-án ugyanis Rátzot, ki nyilvánosan „éles kijelentéseket” tett, letartóztatták (vö. német nyelvű önéletrajz), majd a MOVE – a véderőegylet elleni kormányzati föllépéseket kivédendő – február 20-án nyilvánosan elhatárolódott Rátztól, tagadva, hogy „Rátz százados a »MOVE« megbízásából

lázított" volna (Marton 1920. 23). Sőt február 21-én Gömbös egy Stromfeld Aurélhoz írott hivatalos levelében, amelyben hangoztatta, hogy „a Rátz ügyben is bebizonyosodott ártatlanságunk” (mármint a MOVÉ-é), álláspontjuknak egy olyan összegzését adta, amely Rátz – kikövetkeztethető – álláspontjánál nemcsak taktikusabb, ügyesebb, de mélyebb is. Ezt, mivel sok mindent előrevetít a későbbiekből, érdemes itt idézni:

„A szociáldemokrata párt – írta ekkor Gömbös Stromfeldnek – magának vindikálja a szólásszabadságot s ezzel elrontja azt az eredményt, melyet eddig elért. Nem számol azzal, ami van, nem számol azzal, hogy Magyarország tömege földműves, birtokos, tehát konzervatív, nem számol azzal, hogy *nemzeti színek nélkül a szocializmus*, ha nem ma, úgy később *népszerűtlen lesz*, nem számol azzal, hogy faji és nemzeti tulajdonságok és ezek következményeként a nemzeti élet, mely végeredményben bizonyos fokú exkluzivitással jár, mind természetes jelenségek, melyekkel minden okos embernek számolnia kell” (közli Marton 1920. 25).

Rátz, aki e levéllel alighanem egyetértett volna, de aki nem rendelkezett Gömbös taktikai érzékével és lavírozó képességével, letartóztatása következtében kiesett az ellenforradalmi szervezkedések sodrából. Pechjére csak hónapokkal később, már a Tanácsköztársaság bukása (1919. aug. 2.) után szabadult – akkor, amikor a „lapseosztás” már megtörtént az újjászerveződő közelben. Valószínű, hogy ez a számára mindenképpen hátrányos helyzet magyarázza, hogy – bár letartóztatásáig az ellenforradalmár tiszték kemény magjához tartozott – 1919-et követően hosszú időre parkoló pályára került. Élete alakulását mindenestre sűrű homály veszi körül.

Annyi bizonyos, továbbra is katona, hivatásos tiszt maradt. Ám hogy pontosan mit csinált, egyelőre nem lehet megállapítani. Egyes, általánosságban mozgó szakirodalmi utalások szerint 1919 augusztusa után *különítményes tisztként* bukkant föl (vö. Dósa 1972. 88, Kónya 1968. 164); ezeknek az utalásoknak az ellenőrzésére azonban nincs elérhető forrás. Egy későbbi, másodkézből származó információ szerint állítólag részt vett IV. Károly visszatérésének fegyveres megakadályozásában (vö. Rónai 1983) is. Ami bizonyosnak látszik, az csak annyi: valamikor a húszas évek közepén, föladva a csapatszolgálatot, hadtörténész lett, a Hadtörténeti Levéltár kötelékébe lépett. Erről kései önéletrajzában a következő olvasható: „1925—1935 között, majd tíz éven keresztül a Hadtörténeti Tudományos Intézetben dolgozott mint tudományos szervező, könyvtáros és történetíró.” (Valószínű, hogy ez az adat nem teljesen pontos, s ez a tíz év valójában csak nyolc volt. Maga Rátz ugyanis az országgyűlés 1937. november 16-i ülésén felszólalva, egyebek közt ezt mondta: „én, aki nyolc évig voltam a Hadilevéltárban, ahol kutatómunkát végeztem” [Országgyűlési Napló 1935-39. XV. köt. 452.]) Ha figyelembe vesszük, hogy a történeti, s így a hadtörténeti munka is olyan professzió, amely viszonylag magas kvalifikációt, de legalábbis egyetemi szintű fölkészülést igényel, föltételezhetjük, hogy ez a pályamódosítás részben alighanem kényszerű, külső körülményekből fakadó volt, részben pedig a régi kapcsolati tőke eredménye. A pozícióban lévő régi barátok, esetleg éppen Gömbös, találtak számára egy olyan állást, ahol a még mindig fiatal (1925-ben is még csak 37 éves!) csapattiszt, jobb híján, meghúzhatta magát. Hogy mi volt a feladata új munkakörében, csak sejteni lehet. Bizonyos jelek arra vallanak, hogy az első világháború katonapolitikai kérdéseivel foglalkozott (pl. az oroszországi hadifogságba kerültek emlékezéseinek gyűjtésével és elemzésével). Erre vall már idézett országgyűlési felszólalása (Országgyűlési Napló 1935—39. XV. köt. 452), mindenekelőtt pedig *Az oroszországi csehszlovák légió története* című, 1930-ban publikált műve számos utalása. Amikor 1935-ben országgyűlési képviselő lett és szócikként bekerült a Révai Nagy Lexikona 21. kötetébe, a – föltehetőleg – általa megadott személyi adatok szerint „katonai, gazdaságpolitikai író” volt, „a m.kir. Hadilevéltár tagja”, akinek érdeklődését ilyen témák jelzik: „Az oroszországi csehszlovák légió története, Európa hatalmi, politikai és gazdasági süllyedése, Harc az energiáért és nyersanyagokért, Eurázia hatalmi, politikai és gazdasági viszonylatai” (21: 711).

Ha arra a kérdésre próbálunk választ adni, hogy milyen *szakíró* lett az egykori csapattisztból, nehéz a dolgunk. Az első évekből az egyetlen, jelenleg rendelkezésünkre álló szöveg, a csehszlovák légióról írott 1930-as könyv, a beléjefoglalt viszonylag nagy anyag ellenére, gyöngén megírt, „süket” munka. Semmiképpen nem professzionális történész műve. S – ami szempontunkból külön hátrány – a szerzőnek az eseményekhez való személyes viszonya is rejtve maradt. (Ez utóbbi valószínűleg a Rátzra később is jellemző objektivitás-eszmény következménye, s erény is lehetne, ha az adatokat elrendező logika tisztán és világosan kitűnne. De az anyag elrendezése sem tüntet ilyen erényekkel.) Ami mégis egyértelmű: az egykori lovastiszt, akinek – láttuk – nem annyira szellemi képességei, mint lovagolni tudása volt az erénye, az oroszországi élmények és a magyar forradalmak hatására erősen politikai érdeklődésűvé vált.

Ez a külsőségekben is megjelenő személyes életfordulat, amely egész későbbi pályáját is meghatározta, valószínűleg jó néhány éves, hosszú belső átalakulás eredménye volt. A személyes élmény lényege, minden jel szerint, az lehetett, amit később, már országgyűlési képviselőként, 1938-ban így fogalmazott meg: „A világháború [...], mint annyi más téren is óriási változást hozott létre. Az emberek gondolkodása megváltozott, a világháborút végigharcolt katonák bejárták a fél világot, voltak hadifogságban, népek mozgásba jöttek és megismerték egymást, új eszmék keletkeztek, régi tekintélyek, régi struktúrák pedig ledőltek. Az emberek kulturális igénye, szellemi igénye egészen más lett és így átalakult a lelkesége úgy a falu népének, mint a város népének. Mondhatnám, valóságos szellemi anarchia kezdett kifejlődni akkor, a világháború utáni békeszerződésekből és a gazdasági elzárkózásokból egy roppant világválság seprő végig az egész föld kerekességén, amely nagy szociális nyomorúságot szült. Ebből azután különféle szellemi áramlatok fakadtak, agresszív szellemi áramlatok, amelyek ostromolják a régi fennálló tekintélyeket és kereteket” (Országgyűlési Napló 1935-39. XIX. köt. 664). Aki ilyen összképet rajzol, annak alapélménye kétségkívül a viszonyok átrendeződésének személyes megtapasztalása, a minden mozgásba jött élménye. Az új orientáció keresésére kényszerítettség élménye.

De kérdés, maga Rátz hol állott politikailag ebben a nagy átrendeződésben? 1932-ig terjedő életszakasza ilyen szempontból csak kikövetkeztethető. Föltehető, hogy ő, az egykori ellenforradalmár, aki joggal tekinthette magát a kurzus egyik aktív előkészítőjének, úttörőjének, ám akit az úgynevezett Bethlen konszolidáció viszonyai parkoló pályára helyeztek, elégedetlen ember volt. És személyes sorsa, neveltetése, korérikélete egyaránt „jobbrol” kritizáltatták vele a minden szempontból erősen kompromisszumos jellegű „kurzust”. Ezt annál inkább is föltételezhetjük, mert Bethlen István miniszterelnök bukása és Gömbös Gyula „nagypolitikai” előtérbe kerülése után, 1932-től már azok között találjuk, akik az *új politika* informális kialakításában részt vállaltak. Ez Kónya Sándor Gömbösről írott könyvéből világosan kiderül. „Gömbös – írja Kónya – nyíltan [...] nem lépett és nem is léphetett fel saját miniszterelnöke ellen, de elbarátai 1932 tavaszától annál inkább aktivizálódtak. Azokon a titkos megbeszéléseken, amelyek Gömbös Úri utcai lakásán zajlottak le, és amelyeken megkezdték a kormányprogram kidolgozását, kezdetben Sztranyavszky Sándor, Baross Gábor, Szörtsey József, Antal István, Vas Elek és Zsilinszky Gábor vettek részt. Később ezeken a csaknem rendszeressé váló összejöveteleken egy-egy alkalommal részt vett Imrédy Béla, Rátz Kálmán és Szabó László is” (Kónya 1968. 33-34). Az, hogy Rátzot e szűk kör s bizalmas tervezetésekbe Gömbös bevonta, kétségtelenné teszi, a régi kapcsolat élt, s régi tisztására, akivel „nehéz időkben” alapozódott meg barátsága, változatlanul számított. Az viszont, hogy e megbeszéléseknek inkább csak a külső körén találjuk Rátzot, arra vall, a fölmerülő kombinációkban neki csak második-harmadik vonalbeli szerep juthatott. De hogy Gömbös valóban számított Rátzra, megerősíti – s egy másik oldalról ismételtlen igazolja – az a tény, hogy 1935-ben, amikor a már miniszterelnök Gömbösnek módja nyílt új, hozzá hú parlamentet „megválasztatnia”, Rátzot is „bevitte” a parlamentbe. Ahogy –

Kozma György emlékezésére hivatkozva – Kónya Sándor meg is írta: *Rátz „kifejezetten Gömbös kívánságára kapott mandátumot”* (Kónya 1968. 164).

Mindebből annyi mindenképpen következik: 1932 és 35 között – tehát a minket most érdeklő időpontban, 1933 nyarán is – Rátz Kálmán Gömbös embere volt; politikai elképzelései, legalábbis lényegüket tekintve, összhangban voltak a miniszterelnökké előrukkolt hajdani tisztársával.

6

A miniszterelnök Gömbös és Rátz Kálmán 1932 ősztől Rátz képviselői mandátumának megszerzéséig, 1935 tavaszáig terjedő együttműködésének részleteit nem ismerjük. Az azonban, amit Gömbösről, illetve Rátzról külön-külön tudunk e periódusban, közvetve valamiféle együttmozgásról árulkodik. Mindenekelőtt: Gömbös 1932 októberében lett miniszterelnök, negyedikén tartotta első miniszterelnöki rádióbeszédét (Pesti Napló, 1932. okt. 5.2.), azt követően „mutatkozott” be a parlamentben (Pesti Napló, 1932. okt. 7.5.), alig egy hónap múlva pedig Rátz már a *Pesti Napló* politikai cikkírójaként lépett az országos nyilvánosság elé. Ha tudjuk, hogy az Est-lapok mindegyike, így a *Pesti Napló* is magas szakmai színvonalú újság volt, kitűnő belső munkatársakkal és tekintélyes külső szerzőkkel, aligha hihető, hogy Rátz önerőből, az „utcaról” került be politikai kolumnistának. Valószínűbb, hogy e lehetőséghez egy, a miniszterelnöki irodából származó telefon juttatta – Gömbös ugyanis, mint tudjuk, politikai céljai elérése érdekében komoly szerepet szánt a sajtónak is (vö. Glatz 1971. 81-100.): „»saját sajtópolitikát akarok inaugúrálni a saját költségvetésem szerint« – mondotta [...], kormánya hivatalba lépése napján sajtófőnökének, Antal Istvánnak”, s – mint a kutatás mára tisztázta – „sajtópolitikája nemcsak tartalmában, politikai céljaiban, hanem *módszereiben is új volt* a korábbihoz képest” (Glatz 1971. 81).

Rátz Kálmán első cikke a *Pesti Napló*ban 1932. november 13-án jelent meg *Petrográd, 1917 november* címmel. Személyes emlékekről szól a cikk, de megjelenésének indokát alighanem tárgya adta: az orosz forradalom, amelyre épp 15 évvel azelőtt került sor. (A szerző neve itt még *Rácz Kálmán*, cz-vel!) Ezt a tematikát folytatta a következő nagy cikk is: *A bolsevizmus győzelmének 15-ik évfordulója* (1932. nov. 27. 35-36); de a szerzői név itt már Rátz alakban jelenik meg. (Ez a névforma nyilván előkelőbb volt, mint a konvencionális cz-s alak, jobban „illett” a kor hivatalos közszereplőjéhez.) Az új kolumnista tehát mint bolsevizmus-szakértő mutatkozott be a lap olvasóinak, s ez önmagában is ismét amellett szól, hogy Rátz meghatározott politikai játszma szereplőjeként került be a *Pesti Napló* szerzői közé. Akárki nem írhatott volna ilyen, politikailag kényes témákról ilyen súlyú lapba.

A cikkek, amelyek a *Pesti Napló*ban ezt követően rendszeressé váltak, a későbbiekben természetesen sok minden mást is tárgyaltak; a közös bennük a geopolitikai érdeklődés, a világpolitika alakulására, törésvonalaira és -pontjaira való megkülönböztetett figyelem. 1932. december 4-én *Dai Nippon*, december 18-án ugyane címmel, de *Japán hadserege, flottája és fegyveres békepolitikája* alcímmel, december 31-én *Csatahajók a Csendes óceánon* (ennek alcíme, nagyon jellemzően ez: *Japán, Amerika és Anglia hatalmi viszonyai – Fajok s társadalmi és gazdasági rendszerek harca. A nagy harc és az emberiség sorsa*); majd 1933 március 15-én *Japán és a szovjet*, március 25-én *Brit-India védelme*, április 9-én *Ausztrália és a japán imperializmus*, április 23-án *Európa hatalmi erővonalai*, május 7-én *A „beteg ember”, A török birodalom hanyatlása, küzdelmei és feltámadása*, május 21-én *Nem lesz háború!*, július 2-án *A parasztság a tanácsköztársaságok uniójában*, július 23-án *Mi történik a paraszttal a tanácsköztársaságok uniójában?*, augusztus 27-én pedig *A tanácsköztársaságok uniójának katonai ereje* címmel jelent meg a *Pesti Napló*ban Rátztól cikk. (Az utóbbiak a ma szokatlan névhasználat ellenére a *Szovjetunióval* foglalkoztak.) S ezt követően még évekig újabb s újabb, hasonló tematikájú és jellegű írások sorakoztak neve alatt a lapban.

Fölmerül a kérdés, vajon csakugyan Rátz Kálmán írta-e ezeket a cikkeket? Volt-e, lehetett-e akkora empirikus tájékozottsága, amekkorát ezek az írások mutatnak? Többek szerint nem. Az egyik jól informált kortársnak, Lázár Vilmosnak Agárdi, az akkori nevén: Danzinger Ferencről írott emlékezése szerint e cikkek valódi szerzője Danzinger volt. „Madzsar – írta Lázár –, bizonyos konspirációs okokból, kapcsolatot tartott fenn a munkásmozgalomtól egész távol álló személyekkel is. Magas összeköttetésű, politikailag érvényesülni kívánó dzsentrik, gyors karrierre vágyó állami funkcionáriusok, közéleti babérokra aspiráló arisztokraták és kissé bonapartista hajlamú katonatisztek voltak ezek. Madzsar sajátos képességével, bizonyos fokig, pozitív irányban tudta hasznosítani ezeknek a fantasztáknak nemegyszer patológikus hiúságát. Elsősorban írásra biztatta őket, valamint arra, hogy hallassák szavukat a parlamentben, s minden lehetséges helyen. Néhányunkat – közöttük Agárdit – megismertetett velük azzal az ajánlással, hogy anyagot szolgáltatunk írásaikhoz, beszédeikhez. Ez az »együttműködés« eredményesnek bizonyult” (Lázár 1972. 5.). „A *Pesti Napló*ban, a *Budapesti Hirlap*ban, a *Pester Lloyd*ban Rátz Kálmán [...] nevével jegyzett, másfél száznál jóval több aktuális kül- és belpolitikai cikk, az »*Afrika ébred*« [1935] impozáns kötete, vagy az »*Utopista szocialisták*« marxista értékelését magában foglaló tanulmánygyűjtemény [1940] ugyanúgy Agárdi Ferenc tollából került ki, mint Ambrózy Györgynek – a Mária Terézia rend lovagjának – különböző polgári lapokban (Újság stb.) megjelent közel ötven náciellenes írása. De Crouy Chanell István grófnak a neve alatt volt olvasható az az Agárdi írta négy cikk is, amely az antifasiszta *Prager Tageblatt*ban látott napvilágot” (Lázár 1972. 5). Lázár Vilmos ugyan itt jóval 1933 utáni dolgokról is beszél, de szavai hitelét erősíti, hogy egy másik hajdani munkásmozgalmi szereplő, Hollós Korvin Lajos is úgy emlékezett, hogy „Rátzot Madzsar József társaságában 1933 nyarán ismertem meg a Central kávéházban. Madzsar így jellemezte az egyenruhában járó ny. őrnagyot [...]: »Zavaros fejű ember, de jóakarátú és felhasználható bizonyos dolgokra«” (Hollós Korvin 1986. 21). Ezt az emlékezést, vagy legalábbis lényegét – ha eltekintünk attól, hogy 1933-ban Rátz még nem volt nyugállományban – elfogadhatjuk; Rátz, minden jel szerint, csakugyan érintkezett munkásmozgalmi körökkel, s az is bizonyos, hogy e kör egyes tagjai úgy vélték, fölhasználhatják nevét saját érdekeikben. Tévednénk azonban, ha szó szerint vennénk Lázár Vilmos sugalmát, s azt hinnénk, hogy ezek a Danzinger írta, de Rátz neve alatt megjelent cikkek – némileg tompított hangú – marxista cikkek voltak. Ez logikailag is abszurd, ehhez Rátz csak igencsak korlátoltan kellett volna lennie. Aki pedig elolvassa ezeket az 1932/33-ban írott Rátz-cikkeket, meggyőződhet róla, hogy ezek nem marxista cikkek. Ami, ha jól belegondolunk, érthető is. Danzinger nyilván eleve hangfogót használt a soros cikk megkoncipiálásakor, szövegét pedig a „névadó” Rátz értelemszerűen saját igényeihez igazította, „autorizálta”. Ami kétségtelen, e cikkek széleskörű, nagy empirikus anyaga inkább vall Danzinger Ferenc már-már polihisztori tájékozottságára, olvasottságára, mint a szakíróként mindenképpen műkedvelő volt lovastisztre.

A *Pesti Napló*ban megjelent Rátz-cikkeknek ez a kétségkívül sajátos háttere fontos számunkra. Rátz és József Attila között ugyanis Danzinger teremtette meg a kapcsolatot. A szintén kortárs Fejtő Ferenc szerint „*Rátz Kálmánnak Danzinger (Agárdi) Ferenc mutatta be Attilát*” (Fejtő 1989. 62). „Attilának – Fejtő szerint – az tetszett Rátzban, hogy a magyar nemzeti érdekek alapján mérlegelte a Szovjetunióhoz való közeledésből és a szocialista tervgazdálkodásból húzható hasznot, anélkül hogy a nemzetiszocializmus fajvédő ideológiájával akkor már rokonszenvezett volna” (Fejtő 1989. 62).

Ezzel, bármily meghökkentő is, a minket érdeklő két szál összeér: József Attila és Rátz Kálmán legkésőbb 1933 tavaszán – méghozzá végső soron Madzsar József sajátos logikájú taktikázása következtében – megismerkedtek, s létrejött az a – múltjukból

E ponton érdemes egy kicsit elidőznünk. A nagy kérdés, amelyre mindenképpen választ kell adni, az: hogyan egyeztethetők össze az eddig megismert adatok? A Magyar Életrajzi Lexikon szócikkének – látszólag logikus – magyarázata tarthatatlan. Szó sincs ugyanis arról, hogy Rátz a „30-as évek elején szembefordult a kormánnyal” és egyidőben baloldali körökkel lépett kapcsolatba” (MÉL 2:489). Mint láttuk, éppenhogy a „kormány”, azaz Gömbös Gyula embere volt. Semmi jele annak, hogy Rátz Gömbös ellenére közeledett volna akár a kommunistákhoz, akár – mint Fejtő (1989. 62) utal rá – a szociáldemokratákhoz.

Az elvileg szóbijahető legfontosabb források, Rátznak Madzsarral, Danzingerrel, illetve magával József Attilával való kávéházi beszélgetései, megörökítenül maradván immár örökre hozzáférhetetlenek. A Rátzcal kapcsolatos különféle emlékezéseknek a szempontunkból fontos oldala pedig eleve alkalmatlan az érdemi magyarázatra. Az emlékezőknek az utólagos interpretációs helyzete és szükséglete oly mértékben rávetül az amúgy is halványuló valódi emlékekre, hogy a megfogalmazódó „magyarázatok” inkább csak szerzőikről adnak fölvilágosítást. A (volt) ellenforradalmár és a kommunista költő kapcsolatát öntudatlanul is saját József Attila-képükhöz, az aktuális idолhoz igazítják. Így az egyetlen, jelenleg is járható út, úgy tetszik, csakis a Szántó Judit emlegette s Rátz föllépéséhez kapcsolt *párt* mibenlétének a tisztázása.

Valamiféle magyar Nemzeti Kommunista Párt, amire – Szántó Judit emlékezésének *szóhasználatát* félreértve – Tverdota György (1996) következtet, nem volt; sem létének, sem létrehozási kísérletének nincs semmi nyoma. Ilyen pártot sem baloldali, sem jobboldali pártként nem regisztrál az 1933. évi úgynevezett csendőrségi „összesítő”, amelynek mindkét oldalra vonatkozó összefoglalóit átnéztem. Annak sincs nyoma, hogy ez a párt esetleg Rátz Kálmán saját minipártja lett volna – valami más néven. (Egy ilyen pártalakulás egyébként elvileg is lehetetlennek látszik: Rátznak ugyanis semmiképpen nem lehetett annyi pénze, amennyi még egy minipárt működtetéséhez is szükséges.) Egyetlen olyan párt volt 1933-ban, amelyre ráillenek Szántó Judit utalásai, s léte összhangban van az eddig föltárt adatokkal. Ez a párt a Gömbös által átszervezett kormánypárt, amely – az „új politika” jegyében nevet változtatva – Gömbös elnöksége idején Nemzeti Egység Pártja néven működött.

A Nemzeti Egység Pártja, amely az addigi kormánypártot, a Keresztény-Keresztény Kisgazda-, Földműves és Polgári Pártot, az úgynevezett Egységes Pártot váltotta föl, 1932 végétől nemcsak nevében változott meg. Jellege is merőben új lett. A változtatások mögött, mint a kutatás már kiderítette, maga Gömbös Gyula állott, aki Bethlen István „gyámködése” alól szabadulni igyekezve „első lépésben a kormánypárt országos szervezeti hálózatának a kiépítésével kívánt magának önálló politikai bázist létrehozni” (Sipos 1994. 152). Az átalakuló párt radikális újszerűségét az adta, hogy a „dualizmus közéletében iskolázott államférfiak a pártnak mint szervezeti erőnek nem tulajdonítottak jelentőséget, számukra a párt csupán mint parlamenti képviselői csoport létezett. Önálló hierarchiára és mozgalomra nem volt szükség, már csak az igen korlátozott és nyílt választójog okán sem. Választások idején az ellenzéki pártok korteshadjáratait a különböző egyletek, körök, klubok szervezték, a kormánypártnak pedig rendelkezésére állott a közigazgatási gépezet. Gömbös számára ez a szisztéma kedvezőtlen volt, mert mind az államapparátus, mind a törvényhatóságok kulcspozícióit a bethleni rendszer kiválasztottjai foglalták el. A pártszervezetek létrehozásával viszont Gömbös egy párhuzamos, csak neki engedelmessé gépezetet birtokolhatott [...] A mozgalom megindításától több tízezer hűséges új ember felszínre emelkedését is remélte, akik majd átveszik a fontos tisztségeket a »régik« rend maradi híveitől” (Sipos 1994. 152). Ennek az új politikai eszköznek a megszervezése mindjárt Gömbös kormányfővé válása után elkezdődött. Gömbös már 1932 októberében bejelentette, hogy – az addigi, ideiglenes gyakorlattal ellentétben – ismét a miniszterelnök, azaz immár ő maga a pártvezér. „Az operatív ügyeket bizalmi embereire, Sztranyavszky Sándor pártelnökre és Marton Béla főtitkára bízta. Ez utóbbi tisztséget újonnan és személyre szólóan kreálta, kifejezetten a szervezés irányítására” (Sipos 1994. 152). A változás külsőségekben is megmutatkozott, pl. a név megváltoztatása, saját megkülönböztető jelvény (piros-fehér-zöld alapon *fogaskerek*, közepén áthúzott *búzakalással*) rendszeresítése. Az új párt Marton Béla irányításával hamar kiépült; megyei pártközpontok születtek, a főispánok mellé párttitkárokat neveztek ki, akik megszervezték a választókerületi, azon belül pedig a helyi pártszervezeteket. Mindegyik saját párhelyiséget is kapott. Az így kiépülő pártapparátus minden választópolgárról külön kartotékot készített, föltüntetve a rájuk vonatkozó személyi és politikai adatokat, pl. a pártállást. A pártközpont számára a helyi szervezeteknek rendszeresen jelenteniük kellett, s rendszeressé tették az értekezleteket is. A munkára, amely e szervezetekben folyt, jellemző Gömbös közvetlen munkatársának, bizalmasának, Antal Istvánnak a leírása. Ő a budapesti Esterházy utcai pártközpont légkörét így érzékeltette: „két-három terem töltöttek meg a dossziék, a kartotékok, a különböző szintű nyilvántartások, s a két tucatnyi íróasztal előtt húsz-huszonöt új párttisztviselő görnyedt, gépelt, számolt, körmölt és telefonált” (idézi Sipos 1994. 153).

E párt újszerűségét nem pusztán a korábbiakat messze felülmúló szervezetsége adta; az egész párt, nem kis részben, a marxista munkásmozgalomra adott újszerű válaszként, ellensúlyként született meg. Gömbös és elvarátai ugyanis már jóval Gömbös miniszterelnöksége előtt érzékelték, hogy a szervezett munkásság politikai aktivitását ellensúlyozniuk kell. E fölismerést Mecsér Andrásnak egyik, Kozma Miklóshoz írott levele már 1931 őszén világosan mutatja: „Megyünk gyors tempóban az örvény felé – írta Mecsér –, hol már csak a szociális kérdések dominálnak, a középpártok ilyenkor felmorzsolódnak, az egységes párt is. A szocialisták ellen a keresztényszociális párt nem bunkó, túl szenteltvíz szagú. Nálunk tehát Marx ellenes életképes párt ma nincs. Hát mi lesz itt?... Én úgy érzem, radikális operációk kellenek” (idézi Kónya 1968. 31). Ugyancsak Mecsér mondta ki azt is, hogy a létrehozandó új párt olyan legyen, „amelyik együtt tud működni az olasz fasisztákkal és a német nacionalszocialistákkal”, s „a nemzetközi kapitalizmust üldözi, a hazai zsidó szellemet pusztítja, hazafias, tele szociális tartalommal, hamis álhumanizmus nélkül” stb. stb. „Ez volna a magyar giovinezza” (Mecsér Gömböshöz és Eckhardthoz, 1931. nov. 1., idézi Kónya 1968. 32).

A megszerveződő Nemzeti Egység Pártjának ez a munkásmozgalomra reagáló, munkásmozgalom-ellenes éle, túl a szűkkörű, informális tervezgetéseken, manifeszt módon is megnyilvánult. A pártjelvény – fogaskereket és búzakalászt kombináló – szimbolikája tudatos választás volt; a párt az első perctől kezdve hangsúlyosan fordult a munkásság felé, s „nemzeti” alapon igyekezett őket megszervezni. Gömbös már első miniszterelnöki rádióbeszédében, 1932 októberében „Magyar munkástestvéreinkhez” fordult (vö. Pesti Napló 1932. okt. 5. 2), s már október 7-én nyilvánosságra jutott egy Nemzeti Munkás Osztag megszervezésének gondolata is (Pesti Napló, 1932. okt. 7. 5). Október 8-án pedig már ennek az osztagnak a „szervezéséről” is olvasni lehetett a *Pesti Napló*-ban.

A Nemzeti Egység Pártjának nyilvános, demonstratív szervezése 1933 nyarán indult meg. Ahogy a Függetlenség nevű, már Gömbösök gründolta lap június 15-i számának egyik cikke címében is hírül adta: „Gömbös Gyula Egerben megindította a Nemzeti Egység Pártjának országos szervezkedését.” (E cikk, egyebek közt, arról is tájékoztatta olvasóit, hogy a pártnak elnöke, vezetőtitkára és titkárai vannak, illetve lesznek.) A szervezkedés első igazi csúcspontja, demonstratív rendezvénye az első Nemzeti Munka Hét volt, amelyre 1933 novemberében került sor, de szervezését már jóval korábban megkezdték s október elején már megindult nyilvános beharangozása is (vö. Pesti Napló 1933. okt. 9. 15, okt. 13. 7. stb.). E rendezvény egyik célja, ahogy a következő években is, a

szervezett munkásság „nemzeti” alapú integrációja volt. Az akciót maga Gömbös is komolyan vette. 1933 augusztusában pl. „a munka megbecsüléséről és védelméről” beszélt (vö. *Pesti Napló* 1933. aug. 2. 3), majd – mint a híradásokból kiderül – a Nemzeti Munkahetet is személyesen ő nyitotta meg (vö. pl. *Pesti Napló* 1933. okt. 22. 13). Ez az októberi híradás szempontunkból azért is fontos, mert a programot ismertette itt mondják ki a szándékot, hogy „az új városházán pedig a magyar nemzeti munkásság kongresszusa munkásproblémákat vitat meg”. A retorikára – s a munkásság „nemzeti” integrációjának szándékára – jellemző az, ahogy a Nemzeti Munkaheten Fabinyi miniszter beszélt; szerinte ugyanis „testvérként kell magához ölelni a magyar munkásságot, amely az öncélú magyar nemzet eszményét táplálja hazafias lelkében” (vö. *Pesti Napló* 1933. nov. 12. 8). Gömbös pedig egyenesen azt mondta, hogy: „A munka piedesztálra emelése legyen a Nemzeti Munkahét programja” (idézi *Pesti Napló* 1933. nov. 12. 10).

Vitakérdés lehet, fasiszta jellegű párt volt-e ez a Gömbös vezérelte Nemzeti Egység Pártja? E kérdést, úgy vélem, nem itt kell eldönteni. Az azonban az eddigiekből is nyilvánvaló (s szempontunkból ennek regisztrálása elegendő), hogy ez a párt a/ a szervezett marxista munkásmozgalom ellensúlyozására, hatálytalanítására (is) törekedett, s b/ mintájaként – meglehetően csak részlegesen érvényesülő mintaként – az olasz fasiszta és a német nemzetiszocialista párt is a szervezők szeme előtt lebegett. Tény azonban, hogy a megvalósult párt az adott körülmények között ezeket a mintákat nem tudta, esetleg nem is akarta teljes egészében lemásolni, átvenni. A Nemzeti Egység pártja minden erőfeszítés ellenére nem lett igazi modern tömegpárt. S a német gyakorlattal szemben jelentős eltérés az is, hogy a magyar párt prominenseinek *inter nos* antiszemitizmusa nyilvánosan nem jelent meg a NEP retorikájában. Sőt a pártvezér, Gömbös Gyula – ha valószínűleg pusztán taktikai megfontolásokból is – nyilvánosan elhatárolódott saját korábbi antiszemitizmusától.

A NEP minősítésénél szempontunkból egyébként is fontosabb az a tény, hogy Szántó Judit leírása erre a pártra illik. Ez volt az a párt, amelynek kereteiben Rátz „állást, hivatalt” ígérhetett József Attilának, amelynek a költő „titkára” lehetett volna, s amelyről elmondható, hogy: „éppen elegenden vannak, akik félrevezetik a munkásokat, te nem állhatsz közzéjük” (Szántó 1986. 110). S hogy Szántó Judit „nemzeti kommunizmus”-ról beszél, az sem teljesen érthetetlen. E vonatkozásban magyarázóértékű, hogy a *Pesti Napló* 1933. augusztus 18-án közölte Henry J. Haskell cikkét, amelynek szimptomatikus címe ez: *Németország a nemzeti bolsevizmus útján*. Azaz, a „nemzeti kommunizmus” – bármit is értsünk rajta – nem tekinthető valamiféle baloldali fejleménynek a kor szóhasználatában, sokkal inkább a bolsevizmus (kommunizmus) nemzeti alternatívájának, ellenpólusának. Maga Rátz Kálmán pedig – igaz, csak pár évvel későbből van ide vágó adatunk tőle – a saját jobboldaliságát egyféle *szocializmusként* fogta föl. „Az igazi jobboldalt [...] – írta 1937-ben a Cobden ankétjára – a kommün után kialakult, de még az ellenforradalomban fogant »Fajvédők« csoportosulás jelentette, mely a nemzeti szocializmushoz hasonlóképpen ugyancsak *világnézeti* állásfoglalást jelentett a marxizmussal, sőt a liberalizmussal és a klerikalizmussal szemben is. A Gömbös Gyula vezérlete alatt álló arcvonal tehát egyáltalán nem volt reakciónak mondható, erősen progresszív alapokon állott s *speciálisan magyar szocialista* – talán *elsősorban is agrárszocialista* – mozgalommá akart fejlődni” (Rátz 1937. 249). Ez – bármennyire egyéni érvelés is – megmagyarázza, hogy Szántó Judit miért írhatott „nemzeti kommunizmus”-ról, s ugyanakkor miért utasította azt mégis el.

Itt, e ponton érdemes azt is leszögezni, hogy ebben a Gömbös-féle Nemzeti Egység Pártjában 1933-ban Rátz Kálmánnak magas szintű „élő” kapcsolatai voltak. Neki mind a pártvezér, Gömbös Gyula, mind a gyakorlati organizációt kézben tartó Marton Béla régi tisztvárosa, ellenforradalmár „bajtársa” volt. Ő tehát nagyon is megkísérelhette e pártba „beszervezni” József Attilát, ígérve neki „állást, hivatalt”.

8

Az eddig előadottak alapján, úgy gondolom, nagy valószínűséggel kimondható: 1933 júniusának végétől augusztus elejéig tartott József Attila életének az az epizódja, amelynek elején megszületett *A nemzeti szocializmus* című szöveg, s ez az epizód – Rátz Kálmán ígérgetéseinek és győzködéseinek hatására – az akkor országos szervezkedésbe kezdő Nemzeti Egység Pártjához köthető.

Változatlanul nyitott azonban a kérdés: miről árulkodik maga a szöveg?

A kézirat, Tverdota György (1996. 172) állításával ellentétben, *nincs aláírva*; aláírás vagy szignó helyett csupán a költő szokásos kettőskereszt alakú szöveglezáró jele zárja az írást. (A publikált hasonmásról, érdekes mód, ez is hiányzik, bár közölje, Murányi Gábor bevezetésében még emlegeti ezt a jelet [Szántó 1997. 190].) A szerzői név elhallgatása, pontosabban az aláírás hiánya arra vall, a szöveg valamiféle kollektív megnyilatkozás – pl. szerkesztőségi kommuniké, esetleg pártfelhívás – számára készült. Nem szerzője, hanem tartalma lett volna fontos, ha újságban vagy szórólapon nyomtatásban is megjelenik. A szöveg terjedelme és hangja is valamiféle hírverő, agitatív funkcióra utal.

A cím, amely voltaképpen a szöveg első szavainak címként való kiugratása önmagában is figyelemfelhívó: aktuális világpolitikai fejleményre utal. Ugyanakkor, nem kétséges, ez a cím egyben – a címadási gyakorlat szerint – egyféle témamegjelölés is; annak kinyilvánítása, hogy – értsünk bármit rajta – valamiféle *nemzeti szocializmusról* lesz szó. Az első súlyos kérdés itt merül föl. E szöveg vajon a (német) nemzetiszocializmust (*nacionalsozialismus*) idézi-e meg közvetlenül, vagy a szocializmusnak valamiféle nemzeti változatát? Tverdota György, belekapaszkodva Szántó Judit szóhasználatába, az utóbbira gondol. (Alighanem ezért is adta dolgozata címének ezt: „Balról balra” – azaz József Attila az egyik baloldali pozíciót csak egy másik baloldali pozícióra cserélte.) Hogy a szöveg nem valamelyik NSDP-főlhívás „másolata”, megismétlése, már korábbi tanulmányomban is vallottam, s ezt most, a szöveget a föltárt adatokkal szembesítve is hangsúlyozandónak vélem. Nincs szó a náci doktrína átvételéről. Ám a német nemzetiszocializmusra való explicit hivatkozást nem lehet figyelmen kívül hagyni. Itt bizony „[a] nemzeti szocializmus lobogója alá sorakozó német dolgozók történelmi harcá”-ról esik szó, s ez a harc a szövegben egyáltalán nem mint elhárítandó, leküzdendő történelmi fenyegetés jelenik meg. Hogy ez a harc a szövegben pozitív konnotációjú, két összefüggés is mutatja. 1. Nem lehet figyelmen kívül hagyni a pozitív hangoltságú stílust (szóválasztást): a konvencionális zászló szót itt az ünnepélyesebb, emelkedettebb hangulatú „lobogó” helyettesíti, a *nacionalsozialismus* aktivistái itt „német dolgozókká” lényegülnek át, harcuk „történelmi” (azaz nem esetleges, hanem fontos és lényeges), s mindezek tetejére ez a harc „új irányt szab minden ország munkásmozgalmának”. 2. „A nemzetiszocializmus lobogója alá sorakozó német dolgozók történelmi harcá” legalább egy vonatkozásban *mintaként* szerepel. Az egész szöveg ugyanis arról szól, hogy a munkásmozgalomnak – az addigi internacionalista gyakorlattal ellentétben – „nemzeti” jellegűvé kell válnia. Sőt lényegében ez az a program, amelyet a szöveg ad, s az érvelés egésze arra irányul, hogy ezt a programot támassza alá, indokolja meg. A német nemzetiszocializmusra való ilyen hivatkozás értelmezésekor azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a nyilvánvaló ellentmondást, amely az explicit hivatkozás *ténye* és a nemzetiszocializmusnak pusztán „nemzeti” szocializmussá való *leszűkítése* között feszül. Azaz, a szöveg pozitív értelemben hivatkozik a náci tömegbázisra, a „német dolgozókra”, de a nemzeti szocializmus értelmezése – tájékoztatásból, vagy inkább nagyon is tudatos „félreértésként” – *történetileg inautentikus*. Nem a „valóságos” nemzetiszocializmusról beszél.

A szöveg, megvalósítandó célként, „a nemzeti egységre ébredő dolgozó népek korszerű tartalmá”-nak megteremtéséről szól. Ez a

szöveghely, úgy hiszem, olyan *locus*, amely a legtöbbet mondja el a szöveg születési körülményeiről. A „nemzeti egység” is, az erre való (rá) „ébredés” is közvetlenül utal vissza a gömbösi retorikára, sőt magára a Nemzeti Egység Pártja nevére is; s ezek azok a politikai célok, amelyekre a miniszterelnökké lett Gömbös Gyula sokszor és sokféle formában hivatkozott – 1933 nyarán is. (1933 októberében, Ignóus Pál Cobden Szövetség-beli előadását ismertette a *Népszava* ezért írhatta, hogy az előadó „[a] »nemzeti újjáébredés« ellenforradalmi lényegét leleplezve, az »antifaszizmus«-ban jelölte meg a kibontakozás lehetőségét.” [Népszava, 1933, okt 20. 8.]

Ha a szövegnek a „nemzeti” jellegű munkásmozgalom melletti érveit számbavesszük, azt tapasztaljuk, ezek szinte kivétel nélkül egybevágóan Gömbösök törekvésével. 1. „A nemzetközi szociáldemokrácia [...] történelmi hivatását a dolgozók szakmai szervezkedésének megindításával *befejezte*”. 2. „A nemzetköziség eszménye [...] *megbukott* a valóságos élet mindennapi gyakorlatában”. 3. A „nemzeti érdek” (amely „megbukatta” a nemzetköziség eszményét) „éppen a dolgozó tömegek érvényesülésében találta meg legbuzgóbb erőforrásait”. 4. A „nemzetközi versenyben előbb-utóbb minden ország munkásai rákényszerülnek, hogy *egységes nemzeti szervezetekben* keressék érdekeik védelmét”. 5. Az aktuális feladat ebből következik: „A mi életünkben soron a valóságos nemzeti *egységek* kialakulása következik, a népek érdekeinek összeforrása elhatárolt nemzeti létük öntudatával”. 6. A nemzetköziség eszménye utópia. „Az egész emberi faj megszervezése, amelyről a nemzetközi szocialisták álmodoznak, nem képzelhető el anélkül, hogy előzőleg a nemzetekre tagolt emberi faj meg ne alkossa a *maga benső nemzeti egységeit*, amelyek az eddig látszólag nemzeti, de valójában kapitalista állami szervezeteket, e pusztá jogi kereteket, ellátják a nemzeti egységre ébredő dolgozó népek korszerű tartalmával”. Igaz, az egész szövegről, de kivált az utolsó mondatról elmondható, hogy ilyen, bonyolult belső viszonylatokat világosan kifejező összetett mondatot a gömbösi garnitúra egyetlen tagja sem tudott volna megfogalmazni; ez az érvelési mód tehát nem illik rájuk. A szöveg erős logikája és a NEP-retorika frázisszerűsége elkülöníti a két szövegvilágot. Ám ha mindezt az adott politikai szintre redukáljuk, a mondat „lényegével” – a nemzeti állam átszocializálásával – Gömbösök is egyetértettek volna. (Ezt a törekvést évekkel később, 1939-ben, már a Magyar Nemzeti Szocialista Párt Hungarista-mozgalmának parlamenti képviselőjeként Rátz Kálmán így summázta: „A program: a keresztény nemzeti Magyarországnak szociális átalakítása” [Országgyűlési Napló 1935-39. XXII. köt. 91].)

Érdekes, s mindenképpen fölemlítendő, hogy a szöveg egyáltalán *nem* antiszemita. Ez nemcsak mint hiány, mint jelen nem lévő elem van meg a szövegben, hanem úgy is mint opció. A szöveg, hangúlyosan, „emberi faj”-ról, az „egész emberi faj”-ról beszél, azaz – leglényegesebb pontjai egyikén határozottan tagadva a náci ideológiát – éppen az emberi populáció egységére hivatkozik, azt teszi érvelése logikai mozzanatává. Ez, úgy vélem, lényegesen több és más, mint volt Gömbös nyilvános retirádája, az antiszemitizmus kényszerű, pusztán taktikai megfontolásokból fakadó megtagadása.

Mindent összevetve, ahogy talán már előbbi megjegyzésem is érzékelteti, az *A nemzeti szocializmus* nem egy az egyben gömbösista szöveg. Az az érvelő, következtetést következtetésre építő, erős logikájú gondolatmenet, ami jellemző e József Attila-szövegre is, színvonalát tekintve messze a NEP-propaganda intellektuális szintje fölé emeli. Nem osztom tehát Horváth Iván hajdani tételét, miszerint *A nemzeti szocializmus* „igénytelen profasiszta” cikk volna (Horváth 1992.). *A maga nemében* alighanem a legjobb, legtömörebb, logikailag legerősebb vonalvezetésű cikk ez, amit e körben a harmincas években írtak. Ha van ennek az alapvetően problematikus, de nagy hatású vonulatnak reprezentatív szövege, alighanem ez az. József Attila filozófiai iskolázottsága, marxista fölkészültsége, amely még itt, e morális és szellemi salto-mortaléban is „átjön”, fontos dokumentummá teszi.

A probléma ott van, hogy ez a szöveg nem pusztán a munkásmozgalom válságára adott lehetséges válaszok egyike, nem továbblépés „balról balra”, hanem a másik oldalra való *átállás* megracionalizálása: az önátadás többé-kevésbé tudatos terméke. A szöveg ugyanis olyan fejleményeket is figyelmen kívül hagy, amelyeket pedig nem sokkal előbb József Attila még világosan látott s megfogalmazott. Az 1933 májusában közzétett *Az egységfront körül* pl. mint veszélyről szól a náciokról, s a *bikacsököt* emlegeti, amellyel a munkásokat új orientációra „készítik” (JAÖM 3: 147). Erről, 1933 nyarán, láttuk, már hallgatott; nem akarta tudni.

Nagy kérdés, mi ennek az oka? A mozgalmi sérelmek személyes kompenzációja-e, avagy tudatos „pragmatikus” megalkuvás?

Úgy gondolom, de ezt – a dolog természetéé szerint – egyelőre aligha lehet bizonyítani, hogy 1933 nyarán, minden szempontból nehéz helyzetben lévén, József Attila e két pólus, a sérelem és a megalkuvás között ingadozva írta meg *A nemzeti szocializmust*.

9

Szántó Judittól tudjuk, „hat hét” után József Attila el- és beismerte tévedését, hibáját. 1933. augusztus elején, nagyjából *A csodaszarvas* megjelenésekor tehát már föladta *A nemzeti szocializmusban* megírt nézőpontot és „programot”. A szöveg, nem kerülve nyilvánosságra, lényegében belső ügy, Judit és Attila személyes ügye maradt, jóllehet az ismerősi kör (pl. Nagy Lajos, Remenyik Zsigmond) valamit azért mégiscsak sejtett vagy tudott. Költőnk irodalmi alkalmásainak megkoncipálása legalábbis erre enged következtetni (vö. KJA 1: 325, 434-441, vö. még: 788, 831). A *kisiklás* belső, lelki földolgozása, a költőnek önmagával való szembenézése, az „ügy” elrendezése azonban nem ment könnyen és gyorsan. Az életrajznak ezt az epizódját, *alkotóként*, József Attila lényegében csak 1933 októberében, a *Vigas* megírásával hatálytalanította.

Ez a vers (JAÖV 2:184, vö. még: 185), ha a benne rejülő valóságvonalatkozásokra figyelünk, félreérthetetlenül *önerősítő funkciójának* mutatkozik. Már címváltozatai (*Ne hadd el magad, öregem; Vigasztaló; Vigasz*) is erre vallanak, az első sor pedig expressis verbis kimondja: „Ne hadd el magad, öregem”. Miért van szükség a versben erre az önmegegyező, önmagát erősítő gesztusra? A beszélő *hiszékenysége* miatt – a versben a beszélő végig önmaga *hiszékenysége* ellen érvel; maga a vers lényegében ez az érvelés. Előbb jön az önfelszólítás („böröd ne bízd kereskedőre”; első – árulkodóbb – megfogalmazásban: „ne bízd *magad* kereskedőre”), majd a retorikus kérdés, amelyre a válasz eleve benne van a kérdésben: „Fázol. Hát mondd, hihetsz-e annak, / ki fűtve lakik öt szobát [...]?” S ezt a kérdést a következő szakasz eleje azonnal megismétli: „Hihetsz-e?” A zárlat pedig, mindezzel szoros összhangban, határozott intés:

*S ha most a tyúkszemünkre lépnek,
hogy lábunk cipőnkbe dagad,
rajtad is múlt, Lásd, harc az élet,
ne tékozzold bizalmadat.*

De ki az, akire a beszélő nem bízhatja rá magát? A „kereskedő”. Ez a kereskedő azonban, nyugodtan mondhatjuk, aligha a sarki, hús-vér fűszerkereskedő, nem valóságos kereskedő: a magyarázó mellékmondat *metaforizálja* a kereskedőt, „ki elád felhőt az égen / s a földön telket vesz belőle”. Ez a megfogalmazás, úgy vélem, inkább az emberi vágyakkal való üzletelésre, az azokkal való visszaélésre utal – már ha egy metafora egyáltalán dekódolható. De az, akire az önmagát *vigasztaló* beszélő nem bízhatja rá magát,

akiben nem lehet, néhány vonást mégis kap portréjához, s ezek a vonások árulkodóak: visszautalnak a szereztetés külső körülményeire.

Az első, amit megtudunk erről a metaforikusan megemelt és általánosított emberről, az lényegi, szociokulturális *idegensége*:

*Inkább segít a kutya szőre
a teríthető betegen,
semhogy magát miértünk törje,
aki sorsunktól idegen.*

Ez az *idegenség* a vers első változatában még hangsúlyosabb s történeti-szociológiai értelemben konkrétabb: „Inkább segít a kutya szőre, / mint aki osztály-idegen”.

A második, ami a beszélőhöz viszonyítva kiderül erről az „osztály-idegen”-ről, az viszonylagos jómódja, anyagi ellátottsága („... fűtve lakik öt szobát / falain havas tájak vannak, / meztelen nők meg almafák”; „szagos kis dorong édes szivarja”, „langyos vízben ül s borong” stb.). A harmadik, s talán a legfontosabb, ami kiderül: a szegénységhez való sajátos – álságos – viszonya:

*[...] míg mi morgunk,
ő langyos vízben ül és borong,
hogya óh, mi mennyire nyomorgunk!
Ha pincéjébe szemet hordunk,
egy pakli „balkánt” is kibont!
Szívére veszi terhünk, gondunk.
Vállára venni nem bolond...*

Nem tudjuk, Rátz Kálmánnak hány szobás lakása volt, s szobája falán milyen festmények lógtak, volt-e pincéje, stb. A vers egyes motívumainak Rátz személyes életkörülményeivel és mozzanataival való direkt megfeleltetése félrevezető, s alkotáslélektanilag is megalapozatlan volna. Ám az 1933. nyári események ismeretében aligha lehet kétséges, hogy e vers megszületése mögött a Rátz Kálmánnal való időleges együttműködés keserű tapasztalata húzódik meg. S a személyes politikai konzekvencia is, bár metaforikusan jelenik meg, világos:

A jégből csak lucsok fakad [.]

Mert hogy ez a kép valójában *politikai* utalás, a sor korábbi – nyíltabb metaforikájú – változata elárulja: „Jégből *tűz-sarjú* nem fakad”. (Az első megjelenéskor, a Népszavában még ez a változat volt olvasható!) Azaz, rövidre zárva, az „osztály-idegen” révén „tűz-sarjú” (vagyis forradalom, vagy akárcsak radikális változás) „nem fakad”.

A *Vígassz* tehát, valóságvonatkozásaiból következtetve, az önkritika verse. S mint ilyen, a nyári epizód lezárása.

10

A tárgyi igazsághoz tartozik, hogy József Attila és Rátz Kálmán kapcsolata, bár közvetlen politikai hozadéka már nem volt, később sem szakadt meg teljesen. Később is van nyoma annak, hogy a társasági – elsődlegesen kávéházban zajló – érintkezés fennmaradt. A Petőfi Irodalmi Múzeum JA 550 jelzetű dokumentuma, amely egy József Attila kezétől származó címjegyzék, Gyömrői Edith, Rapaport Samu, Barta István, Hatvany Bertalan és mások címei mellett a Rátzét is regisztrálja: *Rátz Kálmán, Klauzál u. 6. / 33-8-23*. E címjegyzék 1934 vége felé keletkezhetett. Hogy Rátz szerepel benne, azt jelzi, József Attila ekkor még érdemesnek tartotta följegyezni az őrnagy címét és telefonszámát. Az [*Ez éles, tiszta szürkület...*] kéziratának hátoldalán, kb. ugyanakkor, azaz 1934 őszén szintén fölbukkann Rátz címe és telefonszáma (JAÖV 2: 224. és 225. közötti hasonmásmelléklet). S az is valószínű, hogy az a kávéházi társalgás, amelyen a költő, Judit, Rátz s az egyik Crouy vett részt, s Szántó Judit 1935-re datál, létező, valóságos epizód.

József Attilának, tudjuk, voltak ilyen – bensőségebb vonzalom nélküli – kávéházi kényszer-társulásai.

Irodalom

- Bányai László 1943: *Négyszemközt József Attilával*. Bp.
- Birki Ágnes – Széll Jenő 1972: *József Attila és a kommunista diákok pere*. = Irodalomtörténet, 4. sz. 935-940.
- Bokor László 1979: *József Attila és a Szociáldemokrata Párt kapcsolata*. Beszélgetés Erdei Istvánnal. = Kritika, 2. sz. 13-14.
- Csaplár Ferenc 1967: *A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma*. Bp.
- Dósa Rudolfné 1972: *A MOVE. Egy jellegzetes magyar fasiszta szervezet 1918-1944*. Bp.
- Fejtő Ferenc 1989: *Széljegyzetek egy József Attila-cikkhez*. = 2000, 7.sz. 61-62.
- Glatz Ferenc 1971: *A Gömbös-kormány vidéki sajtópolitikájáról*. = Sajtótudományi Közlemények. Bp. 81-100.
- Hollós Korvin Lajos 1986: *Üdvözlési kísérlet József Attila ürügyén*. = Kritika, 8. sz. 19-22.
- Horváth Iván 1992: *József Attila és a párt*. In: *Miért fáj ma is? Az ismeretlen József Attila*. Szerk. Horváth Iván és Tverdota György. Bp. 297-324.
- JAÖM 3: József Attila összes művei 3. köt. *Cikkek, tanulmányok, vázlatok*. Sajtó alá rend. Szabolcsi Miklós. Bp. 1958.
- JAÖM 4: József Attila összes művei 4. köt. Sajtó alá rend. Fehér Erzsébet és Szabolcsi Miklós. Bp. 1967.
- JAÖV: József Attila összes versei 1-2. köt. Kritikai kiadás. Közéteszi Stoll Béla. Bp. 1984.
- JATC 1/2: József Attila: *Tanulmányok és cikkek 1923-1930. Magyarázatok*. Írta Tverdota György. Bp. 1995.
- Kende János 1965: *Levéltári dokumentumok József Attiláról*. = Tiszatáj, 1.sz. 57-59.
- KJA: *Kortársak József Attiláról 1-3. köt.* Szerk. Bokor László, sajtó alá rend. Tverdota György. Bp. 1987.
- Kónya Sándor 1968: *Gömbös kísérlete totális fasiszta diktatúra megteremtésére*. Bp.
- Kozma Miklós 1933: *Az összeomlás 1918-19*. Bp.
- Köszegfalvi Ferenc 2001: *A Kortársak József Attiláról című gyűjtemény vásárhelyi vonatkozásaihoz* = Irodalom- és

- Művészettörténeti Tanulmányok /Studia Historiae Literarum et Artium 3. köt. Szerk. Lengyel András. Szeged, 183-185.
- Lázár Vilmos 1972: *Emlékek a hőskorból. Agárdi Ferencről.* = Népszabadság, jan 9. mell. 5.
- Lengyel András 1996: *József Attila „nemzeti szocialista” epizódjáról.* In: Uő: *A modernitás antinómái. József Attila-tanulmányok.* Bp. 105-119.
- Lengyel András 1998: *Ki volt Rátz Kálmán? A József Attila-életrajz egyik fehér foltjáról.* = Népszava, nov. 14.
- Lengyel András 2000: *Kísérlet egy József Attila-töredék datálására.* = Új Forrás, 5. sz. 48-56.
- Marton Béla, berethei 1920: *A Magyar Országos Véderő Egyesület MOVE történetének és alapgondolatának vázlata.* Bp.
- Német nyelvű önéletrajz: *Dr. (Phyl.) Kálmán v. Rátz.* Keltezetlen gépirat, 1949 után, Xerox-másolata Lengyel András birtokában.
- Rátz Kálmán 1937: [*Hozzászólás a Cobden ankétjához*] = Cobden.
- Révai József 1974: *József Attila.* Sajtó alá rend. Erki Edit. Bp.
- Rónai Mihály András 1983: *Feljegyzés a homályból.* = Népszabadság, jan. 29. 15.
- Sipos Péter 1994: *Őrségváltás szavazócédulákkal – 1935.* In: *Parlamentű képviselőválasztások 1920-1990.* Tanulmányok. Szerk. Földes György, Hubai László. Bp. 151-182.
- Stoll Béla 1995: *József Attila-textológia.* = Irodalomismeret, 3. sz. 16-30.
- Szabolcsi Miklós 1992: *„Kemény a menny”. József Attila élete és pályája 1927-1930.* Bp.
- Szabolcsi Miklós 1998: *Kész a leltár. József Attila élete és pályája 1930-1937.* Bp.
- Szántó Judit 1986: *Napló és visszaemlékezés.* Sajtó alá rend. Murányi Gábor. Bp.
- Szántó Judit 1997: *Napló és visszaemlékezés.* 2. kiad. Sajtó alá rend. Murányi Gábor. Bp.
- Tasi József 1995: *József Attila és a Bartha Miklós Társaság.* Bp.
- Téglás Ferenc 1933: *Az egységfront körül. Válasz József Attila azonos című vitacikkére.* = Új Harcos, 4. sz. 74-80.
- Tverdota György 1996: *Balról balra. József Attila és a nemzeti kommunizmus.* In: *Száz rejtély a magyar irodalomból.* Főszerk. Halmos Ferenc. Bp. 172-173.
- Tverdota György 1998: *József Attila 1933. június.* Irodalomtörténet, 3. sz. 432-449.
- Tverdota György 2001: *Az Óda és az Eszmélet között, 1-2.rész.* = Irodalomtörténet, 1. sz. 97-114, 2. sz. 280-293.
- Valachi Anna (szerk) 1995: *Hét év József Attila közelében. Dokumentumok Bányai László hagyatékából.* Bp.

Iványosi-Szabó Tibor

Keserű sors

Katona József: Versek, tanulmányok, egyéb írások

Szinte megszokottá vált, hogy Orosz Lászlót „tudós tanárként” emlegetik és mutatják be. Ez a valóban nagy elismerést sugalló jelző azonban távolról sem fedi le munkásságának sokoldalúságát és elmélyültségét. Ez a meghatározás valójában az elmúlt másfél évszázadban a főként vidéki városokban szorgoskodó azon tanárookra illik, akik kiemelkedő szakmai-pedagógiai tevékenységük mellett nemcsak településük szellemi arculatának alakításából vették ki részüket, hanem munkásságuk során néhány tudományos szempontból is igényes tanulmánnyal, feldolgozással járultak ahhoz, hogy településük irodalmi, művészeti vagy történelmi értékeit a nagyobb közönség számára is hozzáférhetővé tegyék. Aki valamelyest is ismeri az ő munkásságát és eredményeit, annak számára kétségtelen, hogy ő már régen felülemelkedett ezen az egyébként minden tiszteletet és elismerést megérdemlő szinten. Tehát ő nem egy a magyar kulturális élet legbiztosabb alapját képező sok-sok tudós tanár közül, hanem a magyar irodalomtörténet sokoldalú és országos hírű képviselője, aki a méltánytalanul rossz körülmények és feltételek mellett is nemcsak minőségben, hanem mennyiségben is kiemelkedőt tudott nyújtani.

Orosz Lászlóról és publikált munkáiról a *Forrás* lapjain érhetően és szerencsénkre már többször olvashattunk. Az író-társadalom és az irodalomtörténet jeles képviselői mondták el, tették közzé munkásságáról szóló nagyrabecsülésüket és szakmai elemzésüket. Ezúttal egy kívülálló tesz eleget a folyóirat felkérésének, és ad rövid ismertetőt a közelmúltban megjelent újabb kiadványáról.

Klasszikusaink munkáinak kritikai kiadása nemcsak erkölcsi kötelesség, hanem az igényes szakmai munka elengedhetetlen feltétele is. Katona József munkáinak ilyen jellegű közreadása is feltétlenül indokolt. Jól tudjuk, hogy több tekintetben tragikus sorsú alkotó volt. Egyrészt rendkívül fiatalon halt meg, és rövid élete során arra kényszerült, hogy egy olyan társadalmi közegben, ahol a művészeteknek még csekély volt a becsülete, nagyjából rutinszerű, sokszor lélekölő hivatali munkát kelljen végeznie. Másrészt legkiválóbb alkotása csak halála után tette országosan ismertté nevét, és később pedig ez hosszú időre elterelte a figyelmet minden más alkotásáról. Igazán átfogó képet róla csak munkáinak kritikai kiadása révén kaphatunk, amelynek gyakorlatilag negyedik kötetét vehettük kezünkbe. Végzete bizonyos értelemben itt is kísért: e téren is méltánytalanul járnak el vele szemben. A nehezen megkezdett munkát újabb és újabb akadályok hátráltatják.

A filológia a tudományos tevékenységek között régtől fogva különleges területnek számít. Távolról sem elegendő hozzá a rendkívüli felkészültség és a gyakorlat. Aligha akad a humán tudományokon belül még egy olyan terület, amelyhez ilyen fokú szakmai tudásra és tájékozottságra lenne szükség, mint ehhez. Ráadásul eredményes műveléséhez mindez nem elegendő. A legkiválóbb szerzetesek alázata és önátadó munkája nélkül legfeljebb csak torzók készülnek el. Ezek az erények ma már ritkán találkoznak egy emberben. Ennél ritkábban talán csak a szükséges anyagi feltételeket lehet előteremteni. Katona József munkáinak kritikai feldolgozása során a közreműködők sokszorosan megtapasztalhatták ezt. Éppen ezért a jelen kötet elkészítése és megjelentetése kétszeres fontosságú, melyben Orosz Lászlónak meghatározó érdemei vannak.

Kétségtelen, hogy ennek a kötetnek a megjelentetése több szempontból is rendkívül hasznos. Nemcsak a magyar irodalomtörténettel foglalkozók számára nyújt minden tekintetben megbízható és eddig nehezen hozzáférhető alapot, nemcsak a magyar irodalom egyik legrejtélyesebb személyiségéről, motivációiról, sokszor bénító élményeiről tudhatunk meg a korábbiaknál sokkal többet, hanem Kecskemét és e térség gazdasági és társadalmi állapotának, viszonyainak megismeréséhez is fontos dokumentumokat tesz közzé.

Orosz László már többször bizonyította, hogy nemcsak kiváló irodalomtörténész, hanem éppoly felkészült filológus is. A kiválasztott forrásanyag feltárásban és a lelkiismeretes közreadásban ezúttal is ugyanaz az alaposság érezhető, mint az elmélyült szövegkritikában és a szövegelemzésben. Itt a tényleges érdeklődési körétől nagyjából távolabb álló, egy erősen vegyes anyaggal kellett szembenéznie. Aligha cáfolná meg maga is ha azt állítanám, hogy ezen a vegyes anyagon belül hozzá legközelebb Katona versei állnak. A tőle megszokott szakmai hitelesség és elmélyültség mellett elsődlegesen itt jelentek meg azok a formai sajátosságokat elemző részek, azok a megközelítések, amelyek rá igazán jellemzőek. Mivel kiváló és rendkívül érzékeny esztéta, nem kívánta érdemükön felül dicsérni Katona ezen alkotásait.

Nem tartozik szorosan az itt méltatott filológiai munkához, de talán nem felesleges egy utalást tenni arra, hogy a költészet, a versek iránti érdeklődés még ebben a mezővárosban is szerény volt. Az is kétségtelen, hogy a két felekezeti középiskolában régtől fogva folyt erre kiterjedő oktatás is. De éppen Orosz László kutatásai alapján ismerjük, hogy rövid ideje a városban tanított Kalmár György, itt kezdte munkásságát Simai Kristóf, itt tanított a magyar irodalom olyan kiválósága mint Horányi Elek és Révai Miklós, és a húszas években itt telepedett le a kor egyik legnépszerűbb költője, Mátyási József. Talán nem felesleges megemlíteni, hogy mindez az iskolázottabb civilek körében már érzékelhető érdeklődést eredményezett. Ezt igazolja, hogy Ladányi Gergelynek, a fiatal hivatalnoknak a Balogon lévő egyik Koháry kastélyban nemcsak egy impozáns barokk festmény tűnt fel, hanem megragadta figyelmét a hajdani országbíró és költő-főúr néhány ismeretlen strófája is, melyeket a kor szokásának megfelelően a festményhez illesztettek. Szükségesnek látta, hogy ezeket az addig valószínűleg itt nem olvasott sorokat a kecskeméti számára gondosan lejegyezze, és itthon körültekintően át is másolja. Minden bizonnyal szűkebb baráti körében többen is elolvasták. Az sem lehet véletlen, hogy a fiatalok köréből több verselőt is említhet a filológus. És ki tudja, hány költői alkotást is tartalmazó kötet gyűlt össze a reformkor elejére a vigasztalóan szaporodó házi „könyvtárakban”.

Az „Alkalmi és személyes jellegű írások”, valamint az „Ügyészi iratok” címszó alatt közreadott fejezetek írásainak szinte mindegyikét valamilyen formában már publikálták, de a filológiai munka révén nemcsak megbízhatóbb az itteni közlés, hanem a sok-sok hozzájuk fűzött információ révén érhetőbbek is az iratok. Ezek a város történetének a feldolgozásánál is fontos források lehetnek. Még ha számottevő kitérőt jelent is, a recensens feltétlenül kötelességének érzi, hogy felhívja a figyelmet arra, a filológiai munkát ezúttal milyen komolyan hátráltatta az a tény, hogy Kecskemét múltjának feltárása érdekében évtizedeken át igen keveset tett. Ebből adódóan kínosan hézagok az érintett korszakra vonatkozó ismereteink. A társadalmi és gazdasági héttér feltárásának hiánya igen komoly gondot jelenthet annak, aki az ekkor élő személyiségekről és az ekkor keletkezett irodalmi alkotásokról kénytelen nyilatkozni. Érhetően, egy irodalomtörténész, illetve egy filológus nem vállalkozhat arra, hogy néhány lábjegyzetben pótolja azt a sokirányú munkát, amely az erre specializálódott szakembereknek is több évtizedes erőfeszítést jelentene. Ezek ismeretének hiányában itt

csupán néhány utalással lehet érzékeltetni, milyen rendkívüli ellentétek feszültek az ország harmadik legnépesebb településének és kétségtelenül a legnagyobb mezővárosának társadalmán belül. A város lakosságának alig néhány százalékát kitevő, nagyjából röviddel korábban betelepülő nemes családok kezébe került az önkormányzat irányítása. Anyagi előnyeik minden áron történő érvényesítése, kihívóan önző eljárásuk annyira irritáló lett, hogy már 1786-ban az uralkodóhoz küldték velük szemben a város polgári lakosai instantiát. Mivel ez érdemi eredménnyel nem járt, 1822-ben újabb kísérletre szánták magukat. Bár a panaszt tevők éppen a feljelentés jellegéből adódóan csak óvatosan általánosíthatók, valójában az egész magyar társadalmat érintő követeléseket írtak le. Tehát joggal állíthatjuk, hogy a reformkor első szakaszának legfontosabb társadalmi és politikai igényei itt már csaknem egy évtizeddel korábban megfogalmazódtak: a közös terhek arányos elosztása és viselése, a közbiztonság megőrzése, az ezzel kapcsolatos visszaélések meggátolása és megtorlása, a bíróságon az egyenlő elbánás érvényesítése, a közigazgatáson belül az önkényeskedés visszaszorítása, a szakszerűbb bíráskodás, a különféle előjogok felszámolása mind a gazdasági életben mind a közhatalom megszerzése terén, a szakszerű polgári közigazgatás megteremtésének követelése stb.

Az ennek nyomán végrehajtott megyei vizsgálódás idején Katona József már a város alkalmazottja volt, és biztosan felidézte emlékezetében azokat a felháborító eseteket, amelyek a szegény takács apjának műhelyében megfordulókból származó évtizedeken át újból és újból elhangoztak, és azok a híresztelések, azok a visszaélések, amelyek szülővárosába történő visszatérésekor az ittenieket leginkább foglalkoztatták. Ő, aki a város történelme iránt régtől fogva érdeklődött, biztosan nemcsak elolvasta, hanem újból végig is gondolta a panaszosok egyik végkövetkeztetését: „...kevesebbet ártott a városnak a régiekben több ízben lett kirabolgatása, mert ezt a költsönös bizodalmon épült egyet értés és az egymáson segíteni iparkodó kész lélek helyre hozta...”, ezzel szemben a „... mostani előjárásnak kormánya alá bízott népen gyakorlott határtalan birodalma a város javainak kéméletlen pazarlása, az özvegyeknek és árváknak le nyomattatása, a szegény adózó népnek nyomorgatása és hallatlan visszaélései...” nehezebbé tették a lakosság életét mint az idegen hadak pusztításai.

Tekintettel arra, hogy a nemesi vármegyétől kiküldött személyek az esetek többségében a helyi nemesek közé tartozó vádlottakkal szemben nem kívántak a panaszt tevő jobbágyoknak igazat adni, ezért a legkirívóbb esetekben is csak kisebb büntetéseket szabtak ki, és valójában minden változatlan maradt. Nem lehet tehát meglepő, hogy a gondosan elismert hamu alatt a parázs tovább izzott. Egyetlen levél részlete is, amely 1828-ban kelt, képes valamelyest érzékeltetni a kisebb gazdák és a pásztorok között felhalmozódott indulatokat: „Ezen levél Nektek szol vérszopó kutyáknak, az ijéneknek mint ti vagytok első föl fuvalkodot, el bízot [főbíró] Boldog Antal ur, második utánna Hobortos Kováts Gergő, az harmadik pedig té őszödött Bentsik István, utánna a többi huzavonyok közönségessen, tik már aszt akarjátok, hogy már a szegény juhászok vékképen ne élhessenek, hogy már bürgét ne tarthassunk, nem elég, hogy rajtunk a sok lopás, erőszakot, még az életünkül is jószágotok mellett megfosztják a szegény juhászokat. A bürgé szedéssel ugyan fel hagyatok, mert ha fel nem hattok vele, majd meg lássátok mire üt ki. Elsőbb is mihent szénátok rakásba rakjátok, tüzet Fogunk neki vetni, utánna pedig mikor gabonátok össze Lészen rakva, azokat is szín azon képen Fel fogjuk Pörkölni, ha pedig hogy még a kevés, utánna várostokat le Fogjuk égetni Földnek poráig...” Valószínűleg, hogy a város főügyésze nem kapott értesítést a hasonló fenyegetésekről és a reménytelen helyzetbe került pásztorok, zsellérek és kertészek elkeseredett terveiről, tetteiről.

A megváltkozás érdekében ismételtlen megemelt helyi adók miatt a továbbélő feszültségek évről évre újabb konfliktusokat eredményeztek. Ez odáig fajult, hogy 1835-ben szabályszerű szervezkedés indult meg a tanácssal szemben az elégedetlenkedők körében. A szántóföldhöz és szőlőtermesztéshez szükséges telekhez nem jutó tömegek, a terményüket értékesíteni nem tudó kistermelők és a helyi hatalom gyakorlásától távollartott jobb módú gazdák jelentős része egyaránt helyeselt a legvakmerőbb hangadóknak, akik immár a tettelességtől sem riadtak vissza. A szervezkedésben részt vállalók a helyi hatalom által elrendelt kihallgatás során sem szepentek meg, és ismételtlen megfogalmazták céljaikat: „...Megmondják a tanácsbelieknek, hogy minekutána a resolútiót megkerülték, minekutána továbbá a nép szabadságát elnyomják, mennyenek el város házául. Aki pedig magát el nem megyen, gallérjánál fogva kihányják...”

Nem felesleges utalni arra, hogy Katona József egykori munkatársa, Simonyi János tanácsnok, aki hozzá hasonlóan ugyancsak szegény iparos családból származott, éveken át küzdött azért, hogy közpénzen megvásárolt, alig néhány tucat nemes érdekében fenntartott hatalmas legelőket felparcellázzák a több ezer szegény paraszt, zsellér és kertész között, „...mert az osztó igazság (iustia distributiva) szorosan megkívánja, hogy ami édes mindnyájunké, azt ne ötven, hatvan vagy száz ember, s még ezek is igen aránytalanul, hanem mindnyájan használjuk. Megkívánja az osztó igazság, hogy ki mily mértékben viseli valamely közösség terheit, oly mértékben vegye annak hasznát is...”

Ez a kitérő remélhetőleg érzékelteti, milyen disszonáns helyzetbe kerülhetett Katona, a fiatal ügyész, aki nemcsak szoros kapcsolatban maradt a szegény iparosokkal és paraszttal, hanem gyakorta érezhette a helyi nemesek göggyét is, mégis újból és újból végig kellett hallgatnia azoknak a „nemtelenekkel” szembeni indokolatlan méltatlankodását, sőt részt kellett vállalnia azok mulatságaiból is.

Az előbbi megjegyzések bizonyos értelemben egyféle háttérrel szolgálhatnak az utolsó fejezetben közreadott, Katonának tulajdonított költeményhez is. Bárki írta ezt a leánycsúfolót, a városban lévő korabeli hangulatról, állapotokról egyfajta metszetet adott. A hosszú évtizedekre, sőt évszázadokra visszanyúló korabeli szokások természetesen hatottak Katonára is, életének és munkáinak jobb megértését feltétlenül szolgálhatná az, ha a történelmi néprajz a rendelkezésre álló igen jelentős forrásanyagot végre feldolgozná. Itt, érthetően, csupán egy-két utalást lehet tenni arra, hogy ma már teljesen szokatlanul szilaj, olykor szertelenül nyers szokások formáltak, színezték a korabeliek érzelmeit és hétköznapijait. Ezek leginkább a halotti torok, a gyakori díszítő- és lúdtorok, keresztelők és a több tekintetben is szertelen leánykérők, menyasszony-költöztetők, lakodalmi szokások (rendelet tiltotta, hogy három napnál tovább tartson egy lakodalom, amelynek persze alig volt fogantója), a húsvét és pünkösd körüli népnépszokások, valamint a duhaj majálisok formájában testesültek meg. A kimondottan ősi, paraszti szokásokra épülő hagyományok mellett a városias életmódnak megfelelően újabb, de talán semmivel sem szelídebb módok terjedtek a paraszt-polgárok, hivatalnokok és értelmiségiek között is. Ilyenek voltak pl. a Kanalas társaság összejövetelei, melyekkel szemben a református egyház kezdeményezésére drasztikusan léptek fel, továbbá az újabban népszerűvé vált farsangi bálók, kávéházi szórakozások stb. Valószínűleg ennek a háttérnek az alaposabb ismerete sem tenné ugyan egyértelműbbé az itt közölt vers szerzőjének kilétét, de mindenképpen érthetőbbé válna annak több utalása, és talán érthetőbb lenne Katona és a kortárs fiatalok némely, olykor önpusztító szokása is.

Remélhetőleg ezen néhány epizód felvillantása után még kevésbé érződik elhamarkodott megállapításnak, hogy rendkívül ellentmondásos társadalmi és kulturális körülmények között élt és végezte hivatali munkáját Katona. A biztos egzisztencia hiánya, a megfelelő szellemi és kulturális közeg kialakulatlansága a költő életét nemcsak megkeserítette, hanem meg is rövidítette, alkotó munkáját pedig jórészt ellehetetlenítette. Csak a korabeli állapotok alaposabb ismeretében válhat nyilvánvalóbbá, hogy a város akkori irányítóit képező parasztnábobok és armális nemesek között milyen különös, milyen fura sors jutott nemzeti drámánk megteremtőjének, a szegény takács fiának. A város magisztrátusa az alügyész majd főügyész munkáját jól megfizette, a valószínűleg el sem olvasott drámájáért figyelemre méltó jutalomban is részesítette. Sokszor átélhette, hogy befogadták, és többen barátjuknak is

tartották, sőt nagyra becsülték lelkiismeretes szakmai munkája és a talán csak sejtett rendkívüli adottságai miatt. Többször kellett viszont azt is tapasztalnia, hogy közte és köztük egy nagyon is valóságos fal húzódik, amit a vagyoni különbség és részben a rendi jogok alkottak. Ki tudja, hogy ez a disszonáns állapot mennyiben járult ahhoz, hogy ez az érzelmeit jól rejtő, de képességeivel tisztában lévő, érzékeny és munkájára joggal büszke poéta végül csaknem különc lett, és mennyiben sietette felemás helyzete korai halálát.

Orosz László újabb munkájának a közelmúltban történt megjelentetése azért is mindenképpen öröndetes, mivel ő talán rá tudja döbbsenten a város vezetőit, hogy az eddigieknél nagyobb, átgondoltabb és hatékonyabb támogatásra szorulnának a humán tudományok is ahhoz, hogy a város az eddig ismertnél és vélnél lényegesen színesebb, kisugárzóbb és gazdagabb múltját saját lakosai és az iránta érdeklődők meg tudják ismerni. (Balassi Kiadó, 2002. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Orosz László)